

УДК 338.432:001

*П.Т. САБЛУК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, академік-секретар
Відділення аграрної економіки і продовольства
Національна академія аграрних наук України*

Агроекономічній науці відповідати новим вимогам часу

У лютому 2016 року вчені НААН рішенням Загальних зборів значно зміцнили своє керівництво, обравши до складу президії Академії та на посаду керівників відділень досвідчених спеціалістів і науковців, в активі яких значущі для державотворення України справи. Маю намір поділитися планами на майбутнє, запросивши до їх обговорення на сторінках журналу всіх, хто не байдужий до розвитку нашої держави, її аграрної сфери. Мабуть буде правильно, коли свої думки викладатиму по проблемах, які ставить нинішнє життя, та, по можливості, з випереджальними в часі пропозиціями, хоча б на оглядову перспективу. При цьому хотілося б, щоб ці проблеми йшли зверху донизу і були сприйняті читачами для початку, можливо, як теми для обговорення.

Проблема перша. Економічна наука, її агроекономічний сегмент зобов'язаний дати відповідь на питання, яку державу ми вибудовуємо? Часто можна почути відповідь, що європейсько орієнтовану. Але хто з європейців там нас чекає? В аграрній сфері вони часто не знають куди їм подіти свою аграрну продукцію. А з Україною? Отже, ми по-

винні виробляти свою продукцію кращої якості по всіх параметрах. І робити це власним розумом та силами, тоді станемо конкурентними. Тому й суспільству і державі слід проголосити, що Україна вибудовує соціально орієнтовану державу, в якій усі працюють на повне й ефективне використання даних їй природою ресурсів і, передусім, землі. Насамкінець, через економічні негаразди в державі її лідери змушені були визнати цей факт. Залишилося лише втілити в життя ці задуми, й без науки тут не обійтись. Яким же чином цього слід досягти?

Ідею побудови соціально орієнтованої економіки та входження нашої країни в перелік розвинутих країн світу більшість населення України сприймає позитивно. Для реалізації цієї ідеї має бути розроблена відповідна модель освоєння всіма структурами управління і верствами суспільства.

На наше переконання, модель постіндустріальної стадії розвитку економіки України повинна охоплювати такі основні її напрями:

1. Об'єднання капіталу землі з капіталом індустрій із метою забезпечення високої ефективності його функціонування в усіх пов'язаних ланках господарювання, оскільки економіка країни є цілісною функціонуючою системою. Збалансована й така, що

© П.Т. Саблук, 2016

охоплює всі галузі, структура господарювання стане необхідною передумовою успішного розвитку кожної її складової.

2. Зосередження зусиль освіти і науки у сфері прогресивних та інформаційних технологій з метою забезпечення високодохідного функціонування об'єднаного капіталу, ефективного запровадження їхніх досягнень у виробництво, або ж результативне функціонування системи «наука – освіта – виробництво». Повна собівартість одержаної продукції (послуг) є першою ланкою в ланцюгу формування ціни, яка повинна відшкодовуватися. Ціна пропозиції включає прибуток. Ринок визнає цю істину чи ні, а отже, визначає доцільність виробництва.

3. Зосередження переважної маси одержаного доходу для розв'язання проблем соціуму, що відповідає потребам соціально орієнтованої економіки, розвитку територій.

Національна ідея повинна об'єднувати націю, визначати соціальну відповідальність та інноваційну направленість економіки, стати двигуном національного прогресу. Ця модель економічної політики країни повинна враховувати особливості кожного сектору економіки держави.

Сучасна політика держави також має враховувати й регулювати проблеми міжгалузевих відносин, оскільки від цього залежить стабільність розвитку кожної галузі, а також держави в цілому.

Навіть побіжна оцінка стану економіки суспільно-економічних формацій країн підтверджує, що там, де ідеологія найповніше задовольняє потреби людини та є визначальною, рівень їхнього розвитку високий. Економічно розвинуті країни ніколи не позиціонують себе як індустріальні або аграрні. Обидві складові вони розглядають як єдине ціле. Їхня індустрія передусім спрямована на розвиток аграрної сфери, як і функціонування останньої – на задоволення потреб індустріального розвитку працюючих там людей.

З огляду на це в нашій державі слід формувати ідеологію, згідно з якою розвиток аграрного виробництва, а звідси – й території держави, має визначатись як необхідна умова життя людей і становлення країни. З урахуванням сказаного кожний науковець

повинен вибудовувати свої дослідження на конкретній ділянці НДР.

Проблема друга. Технократизм чи фізіократизм. Владні структури незалежно від їх перестановок повинні передусім усвідомити, куди спрямувати енергію й творчі зусилля людей: на індустріальний (технократичний) розвиток чи на аграрне виробництво (фізіократію), чи на усвідомлене об'єднання першої та другої складових розвитку? Віддаючи перевагу тільки одному напрямку, неможливо досягти бажаних результатів. Про це переконливо доводить чвертьстолітній досвід державотворення України.

Технократичний підхід до управління призвів до того, що з кожним роком промисловість зменшує обсяги виробництва, і тільки аграрна сфера ще більш-менш утримує свій рівень. Але через нестачу необхідних індустріальних ресурсів виробництва її можливості вичерпуються.

Нині фондооснащеність сільськогосподарського виробництва в кілька разів нижча, ніж у країнах Європи. І це при тому, що виготовлену в країні продукцію промисловості немає кому продати. Постає риторичне запитання: на кого працює промисловість? Сільське господарство потребує техніки, а промисловість її не випускає, виготовляючи продукцію, яка у світі мало кому потрібна. З цієї причини сільське господарство ніколи не вироблятиме продукцію в економічних параметрах на рівні розвинутих країн світу. Тому тільки фізіократичний напрям розвитку України також неможливий.

Якщо заглибитися у зміст наведених положень, то самі по собі ці дві ідеології не можуть існувати. У першу чергу промисловість повинна задовольняти потреби сільського господарства, а воно – потреби промисловості, її працівників.

Таку схему дій повинні прийняти обслуговуючі галузі країни. Тільки за цієї умови можливо ліквідувати неефективні види діяльності, спрямувати зусилля й енергію людей у творче русло. Тому з'єднати їх в одну систему буде першочерговим завданням усіх органів управління державою, регіонами, галуззю. Звідси альтернативи варіанта – поєднання фізіократизму та технократизму і втілення їхніх положень у життя в

Україні немає. На жаль, за останнє століття, зокрема в роки незалежності, в нашій країні переважає технократична схема управління. Отже, найближчим часом слід домогтися об'єднання технократизму з фізіократизмом. Тільки тоді можна розглядати всі напрями розвитку економіки держави, в т. ч. аграрного виробництва.

Відомо, що для освоєння ринкової системи господарювання слід було визначитися з основними її складовими, структурою й т. д. Важливо, щоб нова система еволюційно поетапно взяла все прогресивне, що було раніше, вирівняла викривлення, які були в економіці стосовно окремих сфер діяльності, особливо аграрної, та увійшла в нову господарську систему на рівні стандартів економічно передових країн світу. Але, позиціонувавши Україну державою з ринковою економікою, політики зробили все для того, щоб такої у повному обсязі не було, або якщо й

була б, то в інтересах політики стала ще більш викривленою на їхню користь.

Аграрне виробництво та все, що з ним пов'язано, як відомо, є на узбіччі економічного розвитку держави. Диспаритет економічних відносин усіх галузей національного господарства з аграрним виробництвом у ринковій економіці став ще очевиднішим. Але ніхто з керівництва владних структур практично нічого не зробив для усунення цього явища. Як і раніше, державою управляють із позицій диктатури пролетаріату, не враховуючи потреб сільського господарства, селянської праці. Зважаючи на це, усім політичним силам, їхнім лідерам, які очолили владу, необхідно усвідомити, що Україна як держава може відбутися й стати заможною завдяки розвитку аграрної сфери. Стан, коли державою керують технократичні сили, є безперспективним (табл. 1). Тому в кожній ланці ієрархічної системи управління мають бути представники аграрної сфери.

1. Полюсні позиції економічних шкіл

Фізіократи	Технократи
Аграрне суспільство	Індустріальне суспільство
Фізіократія – „влада природи”	Технократія – „влада ремесел”
Людина – частина природи	Підкорення природи
Взаємодія з природою – основа соціального прогресу	Техніка – основа соціального прогресу
Визначальною є природна енергія (космосу, сонця, землі, надр тощо)	Визначальним є рівень використання енергії, одержаної та витраченої машинами у формі кіловат-годин
У суспільстві влада має належати землевласникам	У суспільстві влада має належати науково-технічним фахівцям
Плідною є тільки праця в сільському господарстві, тільки там створюється „чистий продукт”	Багатство створюється при використанні енергетичних потужностей для виробництва товарів і послуг
Економічний лібералізм, невтручання держави	Неринкова економіка, економічне планування
Власність – недоторканна	Суспільство будується на знаннях і кваліфікації

З причини їх відсутності в Україні більше як удвічі нижча продуктивність землі, худоби, низький рівень глибини переробки продукції, великі втрати останньої при зберіганні. Можуть же, наприклад, бельгійці на своїх землях виробляти продовольчих ресурсів у чотири рази більше, ніж споживають. Якби Україна досягла їхнього рівня виробництва, то неважко уявити продовольчі перспективи нашої держави.

Проблема третя. Економісти-аграрники, серед яких і науковці НААН України, постійно порушували питання про економічну дискримінацію аграрної галузі в країні.

З набуттям Україною незалежності в Академії було розроблено схему реформ та етапи її проведення (табл. 2). Цією схемою передбачалося подолання дискримінаційних явищ щодо агропромислового виробництва. Для реалізації реформ було відпрацьовано близько 100 нормативно-правових актів, постанов уряду, підготовлено необхідні для їх реалізації практичні посібники.

Інститут аграрної економіки постійно відстежує хід проведення передбачуваних реформ по кожній складовій. Його співробітники вимушені, на жаль, констатувати вкрай незадовільні темпи ринкових трансформа-

цій. Є надія, що нова влада зосередить увагу на цьому процесі, тим більше, що обґрунтовані наукою напрями реформ підтвердили свою життєздатність. Імпонує, наприклад, заява влади щодо необхідності її децентралізації (а це, передусім, розвиток сільських територій), паритетності економічних відносин між галузями національного господарства й ін.

Нарешті, можна сподіватися на те, що звинувачення в бік аграрників стосовно того, що з розвитком сільського господарства розвалюється промисловість, відійдуть в історію назавжди як невиправдані. Тому завдання сьогодення – використати цю ситуацію та вийти на новий, відтворювальний виток реформ, а це означає різке збільшення обсягів і підвищення ефективності виробництва.

2. Структурно-логічна схема аграрної реформи

Шифр	Блок реформ	Шифр напрямів реформ	Напрямок і зміст реформ	Ступінь освоєння, %
I	Формування економічної платформи аграрної реформи	1.1.	Визначення власника: землі, майна, праці	40
		1.2.	Побудова виробничих відносин на основі власності	40
		1.3.	Формування організаційно-правових структур ринкового типу	45
		1.4.	Удосконалення інфраструктури ринку	25
II	Побудова ринкового за змістом економічного механізму	2.1.	Удосконалення цінового механізму	20
		2.2.	Формування сприятливої фінансової та кредитної системи	40
		2.3.	Забезпечення стимулюючої податкової політики	40
		2.4.	Побудова адекватної ринкової економіки системи управління	40
III	Наповнення змістом конструктивної схеми аграрної реформи	3.1.	Впровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій	30
		3.2.	Інтенсифікація і визначення проблем матеріально-технічного постачання	25
		3.3.	Кооперація, спеціалізація та інтеграція виробництва	30
		3.4.	Інформатизація та комп'ютеризація виробництва	15
		3.5.	Кадрове забезпечення	40
		3.6.	Розв'язання соціальних проблем	40
IV	Законодавче забезпечення ринкових реформ	4.1.	Прийняття законодавчих актів рамкового змісту з основних параметрів проведення реформ і економічної діяльності	40
		4.2.	Те саме щодо розвитку рамкових законів прямої дії	40

Нині кожна складова реформ у кожному регіоні повинна бути детально проаналізована, оцінена з тим, щоб якомога швидше реформи були завершені.

Проблема четверта. Всім відомо, що в юридичному й економічному плані повноцінного власника як основної діючої особи і турботи реформ ще немає (блок I схеми). Якщо селянин право на ділянку землі біля житлового будинку в юридичному й еконо-

мічному відношенні відчуває, то свого права на належну йому частку землі в підприємствах, що функціонують на території села, а тим більше за його межами, він не відчуває. Так само це стосується відчуття його частки в майні. Про своє право на розмір уречевленої праці він майже нічого не знає, однаковою мірою як і про відповідальність за їх стан та використання, та й вартості своєї праці. З цієї причини рівень заробітку селян

на нинішній час майже на 30% є меншим, ніж в інших галузях національного господарства.

Не маючи достовірних відомостей про вартість уречевленої і живої праці кожного, неможливо вибудувати повноцінні виробничі й економічні відносини між суб'єктами власності. Хіба про це за всіх інших однакових умов не доводить облаштованість окремих присадибних ділянок, населених пунктів. Там, де є справедливий економічний інтерес, зрозумілі всім юридичні правила гри, особливого різнобою в їхніх оцінках не відчувається. Всі селяни заінтересовано працюють на кінцевий результат – вони є заможними та соціально облаштованими.

Однією з форм прояву економічного інтересу є вибір селянами організаційно-правових структур господарювання. Дбаючи про власний високий кінцевий результат, кожний селянин як особистість вирішуватиме з ким і на яких умовах співпрацювати. При відсутності цього він не сприйматиме будь-яку запропоновану йому форму господарювання. Мабуть із цієї причини важко знайти відповідь на питання, яка з існуючих форм є найефективнішою. Тільки при чіткому розмежуванні інтересу до тієї чи іншої з них селянин вибиратиме сферу вкладення своєї уречевленої та живої праці. Тим більше, що він звик вести своє присадибне господарство без якої-небудь державної підтримки. На його розсуд – якщо застосовується підтримка, то це вже не та форма, яку слід організувати.

Кожний селянин від своєї праці бажає одержати ту чи іншу вигоду у вигляді продукції й доходу (шифр 1.4 схеми), що неможливо без реалізації виробленої продукції. Для цього повинні бути організовані заготівельно-збутові пункти, кооперативи, переробні підприємства, оптові ринки, агроторгові доми, так само як і для їхньої діяльності постачальницькі й обслуговуючі кооперативи. Без них ринкова система в АПК буде неповною, не охоплюватиме інтереси виробників сільськогосподарської продукції (селян). На жаль, такий стан із формуванням інфраструктури аграрного ринку нині переважає в державі. За наявності 28 тис. сільських населених пунктів (майже 14,5 млн жи-

телів) кооперацією охоплено лише близько 1 тис. сіл. У половині адміністративних районів держави відсутні тваринницькі комплекси, сучасні переробні підприємства.

Із викладеного вище випливає, що зусилля суспільства на сучасному етапі за першим блоком реформ мають бути спрямовані на вирішення вищезгаданих завдань.

Проблема п'ята. Передові в плані економічного розвитку цивілізовані країни світу успішно освоюють третю, постіндустріальну стадію розвитку суспільства. А на якій стадії розвитку знаходиться Україна, важко визначити. Якщо віднести її до першої, доіндустріальної, в основі якої лежить ресурс землі, то це буде первіснообщинний лад. Усвідомити це якось важко. В інших сферах українська держава просунулася значно далі (літако- і ракетобудування тощо). Але й до другої стадії неможливо віднести, оскільки в її основі – рух капіталів, включаючи рух землі.

Ми поки що активно дискутуємо чи це так. І при цьому розуміємо, що ринкова економіка рахується з тими, хто володіє капіталом. Забравши в економічному плані у селян їхній основний капітал (ресурс землі), штучно зробили їх бідними та ніяк не можемо, а може (через політичну заангажованість) і не хочемо бачити, що це і є основна причина диспаритетних відносин, бідності села.

У зв'язку з цим питання земельних відносин як складової економічних і виробничих відносин (блок I) неодноразово порушувалися й обговорювалися на всіх рівнях. Земельна реформа вже майже чверть століття стоїть на місці. І доти, поки вона не буде доведена до логічного завершення, сподіватися на успішний розвиток країни в цілому та її аграрної сфери неможливо.

Тому, по-перше, слід негайно завершити земельну реформу, включаючи ресурс землі до складу економічної субстанції, як в економічно розвинутих країнах світу. Це дасть можливість вибудувати в державі цивілізовану систему розподільчих і регулювальних відносин, ліквідувати хибний, не в інтересах виробництва продовольчих ресурсів, диспаритет цін, забезпечити працівникам цієї сфери економічний інтерес до аграрної діяльності та, як результат, домогтися значного

нарощування обсягів виробництва. Тільки за цієї умови Україна може ліквідувати майже дворазове відставання за продуктивністю землі, худоби, техніки від країн Європейського Співтовариства.

По-друге, перенесення центру ваги в первинну ланку виробництва, що є об'єктивним процесом, дасть змогу вибудувати реальні й справедливі відносини між ланками замкнутого технологічного процесу як обов'язкової умови розбудови економічної основи розвитку. На кожній стадії між поняттями „франко” стане можливим за єдиною методологією формувати ціну виробництва, ціну пропозиції, визначати прибуток на задіяні в процесах заготівлі та зберігання активи і таким чином формувати систему економічних відносин у цій сфері, а в кінцевому підсумку – успішно організовувати заготівельну систему.

Усім, хто хоч трохи знайомий зі змістом економічної діяльності, відомо, що в її основі – економіка конкретного суб'єкта господарювання, підприємства. І тому головним завданням усіх управлінських ланок держави є створення необхідних умов для успішної діяльності низових ланок управління – суб'єктів господарювання, підприємства. Якщо буде міцним цей рівень управлінської економічної ієрархії, буде міцною й економіка держави. Цієї економічної істини дотримуються всі економічно розвинуті країни. В центрі їхньої уваги завжди був і є фермер. На жаль, у нашій країні дотримувались іншої філософії. Кошти концентрувались у верхніх ешелонах влади, а потім за залишковим принципом держава могла дещо виділити в низові ланки управління. При цьому без зловживань не обходилося.

Тому першочергове завдання всіх владних ланок управління державою на сучасному етапі – перевернути цю піраміду зверху до низу. Селянин, фермер, підприємство повинні бути в основі цієї піраміди й стати головною турботою всіх, а вершина піраміди має залишатися на останньому місці. Вважаємо, що така філософія децентралізації влади має бути запроваджена якомога швидше. Особлива роль у цій роботі повинна належати спеціалістам економічного профілю.

Лише при сформованій економічній формі аграрних реформ (краще на випереджальній основі) можливо трансформувати до ринкового змісту складові економічного механізму.

Проблема шоста. На першому місці серед складових економічного механізму є цінова. Саме за її допомогою забезпечується економічний інтерес до виробництва, участі в ньому людей і т.п. Збитковим виробництвом ніхто не займатиметься, а якщо воно на деяких ділянках чи виробничих стадіях з'являється, то раніше чи пізніше під різним приводом об'єктивно буде згорнуто. За узагальненою оцінкою по розділу 2 схеми слід підкреслити, що діючий нині ціновий механізм відповідає цим вимогам лише на 20%. Передусім, ним не володіють безпосередні виробники аграрної продукції (первинна ланка виробництва); по-друге, в аграрному середовищі немає спільного розуміння про склад та структуру елементів і статей витрат; по-третє, немає розуміння схеми формування ціни виробництва й ціни пропозиції (практично створюючи диспаритет цін); по-четверте, політики настільки викривили свідомість усіх, що ресурс землі, її родючість не є ціноутворюючим фактором, що і нині це твердження працює проти економічної істини та селян. Тому в даний час на базі існуючих теоретичних напрацювань (що становить 20% розв'язання проблем) слід рішуче прискорити реформи цінової системи.

Визнавши ресурс землі активом, треба негайно розробити систему ціноутворення, управління цінами з участю даного активу. Якщо не зробити цього, то й далі існуватиме диспаритетність цін, не може бути сформований економічний інтерес до аграрного виробництва, яке і надалі юридично залишатиметься на узбіччі життя суспільства, держави.

Серцевиною всіх економічних відносин, стимулом їхнього розвитку, як усім відомо, є економічний інтерес, який, насамперед, зумовлюється ціновими відносинами. Через ціну виробник визначає економічну доцільність виробництва продукції, її вигідність. Держава покликана бути регулятором економічно справедливих ціно-

вих відносин, визначених відповідно до вимог об'єктивних економічних законів. Тільки держава диктує правила формування собівартості продукції (робіт, послуг) або ціни виробництва, ціни пропозиції, схеми регулювання різниці між ціною покупки (ринковою ціною) й ціною пропозиції. Так прийнято в країнах постіндустріальної стадії розвитку. А якщо це так, то чому в Україні досі ресурс землі не є ціноутворювальним фактором на всіх стадіях відтворювальних і розподільчих процесів?

Як уже зазначалося, вирішення земельних питань дасть можливість сформулювати в аграрній сфері цивілізовану систему економічних відносин. З'явиться можливість визначити реальну, зіставну з іншими країнами й галузями, собівартість вироб-

леної продукції (ціни виробництва), встановити реальну норму прибутковості на всю масу задіяного в технологічному процесі активу, включаючи ресурс землі, визначити ціну пропозиції, а в кінцевому підсумку і вигідність одержання ресурсу (табл. 3). Отже, з'явиться інтерес виробників до регулювання процесу формування потреби по кожному виду продукції. Розрахунки підтверджують, що виробник продовольчих ресурсів через відсутність такого регулювання щороку втрачає в межах 8 тис. грн з 1 га сільгоспугідь, а по Україні – 300 млрд грн. Природно, відсутність повноцінного економічного інтересу зменшує бажання збільшувати обсяги виробництва продовольчих ресурсів і задоволення потреб у них.

3. Формування цінового механізму в агропромисловій сфері

Попит	Пропозиція
$\text{Ціна попиту} = \text{Ціна пропозиції} \left(\text{Ц}_n = + \frac{\text{НП} \cdot A}{100} \right)$	
<i>Регулюється</i> інтервенціями: товарними; фінансовими; фіксованими: ліміти, нормативи тощо; якісними параметрами; сезонними параметрами тощо	<i>Визначається з урахуванням:</i> повної собівартості (франко-місце продажу) = = ціна виробництва повної собівартості одиниці продукції + прибуток (на задіяні активи для її одержання) = ціна пропозиції <i>Довідково</i> Прибуток = 15% на задіяні в технологічний процес активи: ресурс землі, основні та оборотні засоби Ресурсомісткість (землемісткість, фондомісткість) визначається з технологічних карт (на одиницю продукції, земельну площу, голову худоби тощо)

Проблема сьома. Після трансформації земельних відносин до ринкової системи господарювання, а разом із цим відпрацювання відповідного цінового механізму, стане можливим розв'язання проблем реформування на інших ділянках економіки АПК. Після цього можна буде сформулювати сприятливу фінансову та кредитну системи (шифр 2.2 табл. 2), побудувати стимулюючу податкову політику (шифр 2.3) та всю систему управління, адекватну ринковій економіці (шифр 2.4). У кінцевому підсумку успіх реформ на цих ділянках економіки залежатиме від того, який інтерес до них буде забезпечений повнотою використання ресурсів на всіх стадіях відтворювальних процесів,

правильністю оцінок кінцевих результатів. Якщо в результаті діяльності буде одержаний прибуток, тоді з'явиться можливість сплачувати податки, повертати одержані кредити, застосовувати передові методи організації управління виробництвом (зокрема, кластерні його форми, впровадження прогресивних технологій – органічне землеробство, нульова система обробітку ґрунту тощо). Все вищесказане однаковою мірою відноситься й до III і IV розділів реформ (табл. 2). Не спрацьовуватимуть закони, якщо не буде інтеграційних процесів.

Проблема восьма. Для розв'язання визначених завдань слід негайно сформулювати в кожній області регіональні наукові економічні

центри розвитку сільських територій, а в кожному адміністративному районі – їхні філіали. Такі регіональні наукові економічні центри, об'єднавши наявні в регіоні (причетні до аграрної сфери) наукові сили під керівництвом перших осіб областей (районів) незалежно від їх ідеологічної належності, повинні забезпечити наукове супроводження, виробничу, економічну та соціальну діяльність усіх суб'єктів господарювання територій, на яких вони розташовані. Без цього АПК України не може увійти до Європейського Співтовариства на рівноправних умовах.

Звідси випливає, що названі проблеми на нинішньому етапі є ключовими. Від цього залежить успіх справи й інших аспектів економічної діяльності: організація, управління виробництвом; оплата праці; функціонування трудових ресурсів; матеріально-технічне забезпечення; екологія, соціально-економічний розвиток територій, фінансова і законотворча діяльність тощо.

Кожна зі складових економіки в теоретичному та практичному плані повинна вирішуватися комплексно і в загальній системі.

Вітчизняною аграрно-економічною наукою, як уже зазначалося, ще 25 років тому було обґрунтовано структурно-логічні блоки аграрної реформи, їхні напрями та зміст як обов'язкові складові, що не втратили своєї актуальності й дотепер. Тому за всіма блоками і складовими реформ вкрай важливо здійснити їхнє завершення в усіх без винятку адміністративних районах і господарствах країни. Визначальну роль у цьому повинні відіграти науковці, керівники всіх рангів та спеціалісти.

Таким чином, аграрний сектор економіки України стоїть на порозі нового історичного витку аграрних реформ, спрямованих як на вирішення важливих питань, нагромаджених проблем, прийняття нових економічних реалій, так і на успішне позиціонування аг-

рарного сектору в сучасних умовах. Новим керівництвом України ставиться завдання здійснити такі реформи. На основі вже виконаних робіт із реформування аграрних відносин слід завершити ці реформи для того, щоб:

- гарантувати продовольчу безпеку держави; зробити аграрний сектор високоефективним, конкурентоспроможним на внутрішньому й зовнішньому ринках сектором економіки держави;

- зберегти селянство як носія української ідентичності, культури, духовності нації;

- комплексно розвивати сільські території, розв'язувати соціальні проблеми села;

- забезпечувати в сільському виробництві одержання прибутку на авансований капітал, включаючи вартість земельних ресурсів, не нижче середнього рівня по економіці держави;

- сформулювати умови для реалізації та захисту прав селян на землю, земельних відносин, охорони земель;

- підсилити соціальний захист сільського населення, встановити заробітну плату і пенсійне забезпечення працівників сільського господарства не нижче середнього рівня в галузях економіки держави.

Як підсумок усього вищевикладеного необхідно констатувати, що проблема формування продовольчих ресурсів у нашій державі є багатоаспектною, а її успішне розв'язання передусім залежатиме від середовища, що буде створено. Для цього мають бути залучені всі рівні управління державою за широкої участі тих, що живуть на її території. Багата держава, у тому числі продовольчими ресурсами, буде лише тоді, коли стануть багатими її території й люди, які там проживають, за якомога повнішого задоволення їхніх економічних інтересів, що і є головною метою життя всього суспільства.

Список використаних джерел

1. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку [за ред. акад. НАН України В.М. Гейця]. – К.: Фенікс, 2003. – 1008 с.
2. Національна доктрина реформування агропромислового комплексу України для забезпечення його інноваційного розвитку (проект) [П.Т. Саблук, В.М. Скупий, В.Я. Месель-Веселяк, М.Ф. Кропивко]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2010. – 10 с.
3. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: [моногр.] / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2008. – 236 с.
4. Лукинов І.І. Вибрані твори / І.І. Лукинов. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2008. – Т.1 – 760 с.

5. Кузнецов О.Л. Система – общество – человек: устойчивое развитие / О.Л. Кузнецов, П.Г. Кузнецов, Б.Е. Большаков. – М.: Неосфера, 2000. – 188 с.
6. Саблук П.Т. ТанDEM фізіократії і технократії як філософія подальших аграрних реформ в Україні / П.Т. Саблук, М.М. Могилова // Техніка і технології АПК. – 2014. – № 11 (62). – С. 22-27.
7. Розвиток форм господарювання на селі / В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, М.Й. Малік та ін.; за ред. П.Т. Саблука і В.Я. Месель-Веселяка. – К.: Урожай, 1993. – 376 с.
8. Основи аграрного підприємництва / М.Й. Малік, В.В. Зіновчук, Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, П.К. Канінський; за ред. М.Й. Маліка. – К.: Ін-т аграр. економіки, 2000. – 582 с.
9. Allais M. Erreurs et impasses de la construction europeenne / M. Allais. Ottawa: C. Juglar, 1992. – 122 p.
10. Musgrave R.A. The Theory of Public Finance / R.A. Musgrave. – N.V.; London, 1959. – 462 p.
11. Thomas D. Accelerated amortization // The New York, September 6, 1995.

Стаття надійшла до редакції 26.05.2016 р.

* * *

Новини АПК

Українські аграрії намолотили 35,0 млн т зерна

Урожай зібрано з площі 9,0 млн га, що становить 84% до прогнозу. Врожайність – 38,8 ц/га.

На початок серпня 2016 р.:

Пшеницю зібрано на площі 5,8 млн га, або (93% до прогнозу), намолочено 24,4 млн т зерна (у 2015 р. – 23,4 млн т) при врожайності 42,0 ц/га (у 2015 р. – 37,8 ц/га).

Ячмінь обмолочено на площі 2,8 млн га (96%), намолочено 9,3 млн т зерна (у 2015 р. – 7,8 млн т) при врожайності 33,7 ц/га (у 2015 р. – 29,8 ц/га).

Жито зібрано з площі 111 тис. га (78%), намолочено 294 тис. т зерна (у 2015 р. – 243 тис. т) при врожайності 26,4 ц/га (у 2015 р. – 24,9 ц/га).

Овес обмолочено на площі 105 тис. га (50%), намолочено 271 тис. т зерна (у 2015 р. – 179 тис. т) при врожайності 25,8 ц/га (у 2015 р. – 22,2 ц/га).

Горох зібрано на площі 233 тис. га (98%), намолочено 739 тис. т (у 2015 р. – 379 тис. т), урожайність 31,7 ц/га (у 2015 р. – 22,8 ц/га).

Оимий ріпак обмолочено на площі 416 тис. га (91%), намолочено 1,1 млн т (у 2015 р. – 1,6 млн т) при врожайності 26,2 ц/га (у 2015 році – 25,5 ц/га).

Найбільше намолочено зерна в Одеській області – 3,7 млн т. Найвища урожайність ранніх зернових та зернобобових культур у Вінницькій, Хмельницькій, Черкаській областях, що становить понад 50 ц/га.

У 2016/17 маркетинговому році (з першого липня 2016 р.) фактичні обсяги експорту становлять 1443 тис.т зерна, з яких: пшениці – 297 тис. т; кукурудзи – 386 тис. т; ячменю – 760 тис. т.

Крім вказаного, на звітну дату з України експортовано ще 8,3 тис. т борошна пшеничного. Таким чином, загальні обсяги експорту зерна становлять майже 1,5 млн т зерна, або 1454 тис. т.

Прес-служба Мінагрополітики України

*А. В. СКРИПНИК, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної кібернетики
Є. М. СТАРИЧЕНКО, старший викладач
Національний університет біоресурсів
та природокористування України*

Оцінка можливостей експортного потенціалу сільськогосподарської продукції України

Постановка проблеми. Проблема продовольчої безпеки одна з тих, яка, незважаючи на розвиток економіки та суспільства, не зникла і до нині. Згідно з доповіддю "Стан справ у зв'язку з відсутністю продовольчої безпеки у світі 2013"[23] ФАО, в 2011-2013 роках не могли задовольнити свої потреби в харчовій енергії 842 млн осіб, що становить 12% населення планети. Так, за прогнозами ФАО, в наступні 40 років (до 2050 р.) світове виробництво продовольства необхідно збільшити на 70 % для того, щоб прогодувати все населення планети, яке, як прогнозується, зросте до 9,3 млрд осіб [24]. Зокрема попит на зерно для продовольчого та фуражного споживання досягне 3 млрд т у 2050 році.

Проте, екстраполюючи розвиток останніх років і стан глобального продовольчого забезпечення та сільського господарства зокрема, сумнівною виглядає можливість постачання зростаючому населенню необхідної кількості продовольства.

Крім недостатності фізичного доступу до продовольства, в силу збільшення дефіциту продовольчої сировини, прогнозується зменшення економічної доступності. Міжнародна благодійна організація «Oxfam» прогнозує, що ціни на основні продукти харчування до 2030 року можуть зрости більше ніж удвічі. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і ФАО також прогнозують, що в найближчі десять років

ціна на пшеницю й кормове зерно підвищиться на 15-40 %, на рослинні олії перевищить 40 %, на молочні продукти зросте в середньому на 16-45 % [22].

Підвищення цін ще більше посилить як економічну, так і територіальну диференціацію в споживанні продовольства. Яскравим прикладом, коли показники продовольчої безпеки можуть суттєво погіршитися не лише в країнах з відсталим сільським господарством, а й за умови успішно працюючого аграрного сектору, є наша країна. Внаслідок макроекономічної нестабільності 2014-2015 років відбулося значне зростання цін внутрішнього продовольчого ринку, яке не супроводжувалося підвищенням рівня доходів.

Домінуюча тенденція до зростання темпів використання природних ресурсів та загострення продовольчої проблеми вимагає розв'язання проблем відтворення ресурсного потенціалу довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як підкреслено в останній роботі В.М. Геєця, спостерігається тенденція до підвищення ролі аграрного сектору в економіці України, при цьому зростає як частка ВВП так, і частка аграрного експорту в загальному експорті країни [5]. Однак, незважаючи на цю тенденцію, за оцінкою О.М. Шпичака, внаслідок макроекономічної нестабільності відбулося значне погіршення оцінок критеріїв продовольчої безпеки [20]. Відносно проблеми продовольчого потенціалу України можна відзначити таке. Так, на думку академіка НААН П.Т. Саблука, аграр-

ний сектор України щорічно може експортувати продукцію сільського господарства на світовому ринку на 16-18 млрд дол. США при прогнозних обсягах експорту 10-15 млн т зернових, 1,5-2 – цукру і 2-3 млн т м'яса [13]. П.І. Коренюк стверджує, що при досягненні показників продуктивності аграрного природного ресурсного потенціалу Україна змогла б прогодувати 200–250 млн осіб, що доводить про значні нереалізовані продовольчі можливості [8]. Вчені зазначають [4,10,17], що за сутністю та змістом природно-ресурсний потенціал є не чим іншим як сукупністю природних ресурсів земельної території, які можуть бути використані для забезпечення потреб антропогенного походження.

За розрахунками І.Р. Юхновського, зерновий потенціал України становить 63,2 млн т [21], а за даними академіка М.В. Зубця Україна стабільно вироблятиме 48 млн т зерна, 4,2 – м'яса, 22,5 – молока й 17,5 млн т картоплі [7].

Оскільки наведені оцінки потенціалу суттєво різняться як за обсягом виробництва, так і структурою товарної продукції, то цю проблему доцільно дослідити за допомогою методів економіко-математичного моделювання, щоб одержати якісніші кількісні характеристики потенціалу аграрного сектору України.

Мета статті – за допомогою моделі, створеної на основі міжгалузевого балансу, розрахувати продовольчий потенціал України.

Виклад основних результатів дослідження. Дана робота є продовженням раніше проведеного дослідження [19], в якому обґрунтовувалася методика визначення коефіцієнтів землемісткості та обчислення на їхній основі величини залучення земельних ресурсів для продовольчого забезпечення населення України.

У цій статті ми спробували на основі застосування моделей міжгалузевого балансу визначити, яку чисельність населення сільське господарство України в змозі забезпечити продуктами харчування. При цьому забезпеченість населення продуктами визначали як чисельність споживачів, яку можна забезпечити рекомендованими нормами споживання основних продуктів, що встано-

влені Міністерством охорони здоров'я України [11].

Головним критерієм при розв'язанні поставленого завдання є використання земельних ресурсів як обмежувальний фактор. Останнє зумовлене тим, що земля є критичним (основним) ресурсом для сільського господарства, який практично неможливо збільшити на відміну від інших виробничих фондів.

У подальшому вважаємо, що кожна галузь аграрного сектору виробляє тільки один агрегований продукт або групу продуктів (кількість галузей дорівнює кількості продуктів). Розглядалося дев'ять агрегованих підгалузей сільського господарства, які виділені на основі основних груп харчових продуктів, по яких проводиться аналіз продовольчої безпеки: зернові культури, картопля, овочі й баштанні культури, цукор, олія, плоди і ягоди, м'ясо та м'ясопродукти, молокопродукти, яйця. Було також виділено чотири елементи з групи кормових культур: коренеплоди, силосні, трави на сіно і на зелений корм. Відповідно введена наступна індексація продуктів – j . Як і в попередньому дослідженні [19], застосовано модифікацію МГБ, що дає змогу включати в неї показники землемісткості, які визначають величину залучення земельних площ для виготовлення одиниці кінцевої продукції [15]. Формули для розрахунків даних величин:

$$l_j = \frac{L_j}{X_j}, \quad j=1, \dots, N. \quad (1)$$

$$T=l(E-A)^{-1}, \text{ або } T=l \cdot B, \quad (2)$$

де l_j – коефіцієнт прямої землемісткості на одиницю j -го виду продукції;

l – вектор значень даних коефіцієнтів землемісткості;

T – вектор значень коефіцієнтів повної землемісткості на одиницю j -го виду продукції;

L_j – величина залучення земельних ресурсів (рілля) для виробництва j -го продукту;

X_j – обсяг виробництва цього продукту j (валовий випуск);

B – матриця коефіцієнтів повних витрат;

j = зернові культури (1), картопля (2), овочі й баштанні (3), цукор (4), олія (5), плоди і ягоди (6), коренеплоди (7), силосні культури (8), трави на сіно (9), трави на зе-

лений корм (10), м'ясо і м'ясопродукти (11), молокопродукти (12), яйця (13).

Нагадаємо що остання матриця коефіцієнтів повних витрат визначається з коефіцієнтів прямих витрат, які являють собою кількість продукції і-ї галузі у витратах на виробництво одиниці продукції j-ї галузі [9]:

$$B = (E - A)^{-1}, \quad (3)$$

де E – одинична матриця розмірністю n , а прямі витрати визначаються як $a_{ij} = \frac{X_{ij}}{X_j}$,

або в матричному поданні – $A = \|a_{ij}\|_{n \times n}$.

Для побудови моделі потенціалу позначимо через M чисельність населення, яке забезпечене раціонально збалансованим продовольством, а норми споживання – C_j^p . Тобто, величина споживання кожного продукту або ж планова ємність ринку продовольчих продуктів становитиме $C_j^p \cdot M$. Оскільки нас не цікавить жоден з елементів

кінцевого продукту крім споживання, прийmemo дану величину за вектор кінцевого споживання

$$Y_j = C_j^p \cdot M. \quad (4)$$

Як зазначалося вище, основним обмеженням є земельні ресурси. Тому вводимо в модель обмеження по земельних ресурсах (5):

$$\sum_j^n Y_j \cdot T_j \leq \Pi_{all}, \quad (5)$$

де Π_{all} – сільськогосподарські угіддя.

Крім зазначеного обмеження необхідно внести обмеження по сівозмiнах, які б враховували раціональне співвідношення посівних площ культур, що визначено на основі постанови Міністерства аграрної політики України «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмiнах в різних природно-сільськогосподарських регіонах»[12] (табл. 1).

1. Оптимальне співвідношення культур у структурі посівних площ

Культура	Зернові		Технічні		Соняшник		Овочі-картопля		Кормові	
	мін	макс	мін	макс	мін	макс	мін	макс	мін	макс
Структура, %	35	85	5	30	6	12	5	12	12	60

Джерело: Розраховано на основі [12].

Відповідно обмеження по структурі посівних площ визначається на основі нерівностей (6):

$$\sum X_j \cdot l_j^T \leq \Pi_j^{\max}, \quad \sum X_j \cdot l_j^T \geq \Pi_j^{\min}, \quad (6)$$

де $\Pi_j^{\max}$, $\Pi_j^{\min}$ – верхня і нижня границя посівних площ груп культур у структурі посівів (визначена на основі таблиці 2).

Прийнявши за цільову функцію максимізації величини населення, забезпеченого рекомендованими нормами продовольства, заключна модель матиме вигляд:

$$\begin{aligned} M &\rightarrow \max \\ -C_j^p \cdot M + Y_j &= 0 \\ \sum X_j \cdot l_j^T &\leq \Pi_j^{\max} \\ \sum X_j \cdot l_j^T &\geq \Pi_j^{\min} \\ \sum_j^n Y_j \cdot T_j &\leq \Pi_{zag}, \end{aligned} \quad (7)$$

де X_j визначається з матричного відношення: $X = Y \cdot B^T$.

Задачу визначення продовольчого потенціалу можна розглядати в кількох варіантах:

1) визначення продовольчого потенціалу при існуючих технологічних зв'язках (технологічній матриці) та посівних площ, які використовуються на даний час;

2) незмінність технологій і залучення всіх існуючих земельних ресурсів (екстенсивний варіант);

3) використання нормативних технологічних зв'язків та використовуваних на даний час земельних площ (інтенсивний розвиток);

4) використання нормативної технологічної матриці й залучення всіх існуючих земельних ресурсів.

Варто зауважити, що в 2 і 4 варіантах використовуються всі сільськогосподарські угіддя згідно з даними Державної служби статистики України. Вони включають сади, рілля, сіножаті та пасовища. Враховуючи вказані в моделі (1) групи продуктів, пропонується постановка задачі не передбачає зростання рівня розораності.

Для визначення перших двох варіантів знайдемо коефіцієнти прямих і повних витрат, які є фактично на даний час, та на їхній основі відповідні коефіцієнти землемісткості. Інформаційною основою для визначення

коефіцієнтів є дані Державної служби статистики України.

У результаті використання формули (3) і даних статистичної інформації [2, 3, 6], одержано матриці коефіцієнтів прямих та повних витрат (табл. 2,3).

2. Матриця коефіцієнтів прямих витрат (А)

i\j	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	0,065	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4,034	0,289	2,889
2	0	0,252	0	0	0	0	0	0	0	0	1,104	0,3	0,098
3	0	0	0,012	0	0	0	0	0	0	0	0,186	0,073	0
4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,02	0,009	0
5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,013	0,002	0
6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,015	0,002	0
7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1,422	0,506	0
8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1,698	0,52	0
9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,993	0,353	0
10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1,073	0,469	0
11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,006	0	0
12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,545	0	0
13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,133

Джерело: Власні розрахунки.

3. Матриця коефіцієнтів повних витрат (В)

i\j	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	1,070	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4,514	0,309	3,566
2	0	1,3377	0	0	0	0	0	0	0	0	1,707	0,402	0,152
3	0	0	1,012	0	0	0	0	0	0	0	0,23	0,074	0
4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0,026	0,009	0
5	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0,014	0,002	0
6	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,016	0,002	0
7	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1,708	0,506	0
8	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1,994	0,52	0
9	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1,193	0,353	0
10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1,337	0,469	0
11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1,006	0	0
12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,548	1	0
13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1,154

Джерело: Власні розрахунки.

Визначимо за формулою (1) коефіцієнти прямої землемісткості, які є по суті оберненою величиною до показника врожайності (взято середні значення врожайності за

останні роки. Згідно (2), помноживши вектор рядок / на матрицю, одержимо коефіцієнти повної землемісткості (табл. 4).

4. Коефіцієнти землемісткості, га угідь на 1 т продукції (статистична оцінка)

Група продуктів	Пряма землемісткість I^t	Повна землемісткість T^t
Зернові	0,2886095	0,3088291
Картопля	0,0720849	0,096401
Овочі	0,0539404	0,0545964
Цукор (ц.б.)	0,2401018	0,2401018
Олія (соняшник)	2,1767548	2,1767548
Плоди	0,1216258	0,1216258
Коренеплоди	0,034351	0,034351

Силосні	0,05629	0,05629
Трави на сіно	0,358915	0,358915
Трави на зелений корм	0,0860141	0,0860141
М'ясопродукти	0	2,1907798
Молоко	0	0,3420267
Яйця	0	1,0402475

Джерело: Власні розрахунки.

Для подальших розрахунків визначено величину посівних площ для перших двох варіантів. Згідно зі статистичними даними [14], в середньому за 2010-2015 роки величина площ посіву в сільському господарстві 27670 тис. га; величина усіх сільськогосподарських угідь становить 41558 тис. га. Розв'язуючи оптимізаційну модель (6) відповідно до даних земельних ресурсів і об-

межень по сівозмінах (табл. 1), визначено, що при заданих урожайностях та технологічних коефіцієнтах сільське господарство України в змозі забезпечити 63,9 і 95,9 млн осіб раціонально збалансованим харчуванням відповідно до першого й другого варіантів. Вектор розподілу земельних площ для даних варіантів визначення продовольчого потенціалу наведено в таблиці 5.

5. Розподіл земельних площ для забезпечення визначених продовольчих потенціалів при існуючих технологічних зв'язках, тис. га

Варіант	Зернові	Картопля	Овочі	Цукрові буряки	Соняшник	Плоди	Коренеплоди	Силосні	Трави на сіно	Трави на зелений корм
1	12575	2106	721	666	2054	714	722	1284	5262	1565
2	18887	3163	1084	1001	3085	1072	1084	1929	7903	2351

Джерело: Власні розрахунки.

Для оцінки потенціалу по інших варіантах необхідно визначити нову технологічну матрицю. Дана матриця відображатиме технологічні коефіцієнти при раціональному господарюванні. При побудові користувалися не статистичними взаємозв'язками, а нормативними, які подано в технологічних картах [16, 18, 1]. Дані нормативи використані

як потенційні можливості раціональних технологій виробництва згідно з науковими джерелами аграрної науки України.

Для прикладу в таблиці 6 наведено нормативні витрати при виробництві молока для безприв'язного утримання тварин на 1000 голів з продуктивністю 6000 кг.

6. Нормативні витрати при виробництві молока (річний удій молока від однієї корови – 6000 кг)

Корми	Витрати на 1 голову на день		На 1 корм.од. кг кормів	Витрати кормів на 1 т продукції, кг
	Літній період, 200 днів	Зимовий період, 165 днів		
Комбікорми	2,7	2,2	0,177	176,7
Силос кукур.		26	0,839	839,4
Коренеплоди		9	0,291	290,5
Сіно		6	0,194	193,7
Сінаж		9	0,291	290,5
Зелені корми	60		2,348	2347,9
Корм. од.	14,5	13,4		

Джерело: Власні розрахунки на основі [16, 1].

За даними таблиці 7, сполучними елементами із земельними ресурсами є корми. Саме через останні можна перенести залучення

земельних ресурсів для виробництва продукції тваринництва.

На основі даних технологічних карт визначено матрицю технологічних коефіцієн-

тів (прямих витрат) A й обернену матрицю B , які через велику розмірність матриць у статті не відображено. Використовуючи фор-

мули (1, 2), визначимо коефіцієнти повної землемісткості (табл. 7).

7. Коефіцієнти землемісткості, га земельних угідь на 1 т продукції для нормативних даних

Показник	Пряма земле місткість (I)	Повна земле місткість (Т)
Пшениця	0,222	0,2369
Ячмінь	0,25	0,2679
Кукурудза на зерно	0,222	0,2234
Концентровані та комбікорми	0	0,7282
Цукрові буряки	0,022	0,0220
Цукор	0	0,1468
Соняшник	0,556	0,5563
Олія	0	1,3908
Шрот	0	0,9268
Ріпак	0,455	0,4582
Картопля	0,05	0,0552
Овочі	0,04	0,0400
Плоди	0,067	0,0670
Кормові коренеплоди	0,025	0,0250
Кукурудза: на силос	0,04	0,0404
на зелений корм	0,04	0,0405
Багаторічні трави: на зелений корм	0,04	0,0400
на сіно	0,375	0,3750
Зелена маса	0,04	0,0400
Борошно трав'яне	0	0,1080
Молоко	0	0,3480
Яловичина	0	6,1109
Свинина	0	3,6938
Птиця	0	1,5655
Яйця	0	0,8432

Джерело: Власні розрахунки.

Високі значення землемісткості для виробництва м'ясопродуктів при використанні інтенсивного варіанта (табл. 7) порівняно з існуючими статистично сформованими (табл. 4) пов'язані з використанням технологічних карт для прив'язного утримання (зокрема так звана датська технологія), що характеризується високим використанням концентрованих кормів.

Застосовуючи до вказаних вихідних значень модель (6), одержані розрахунки продовольчого потенціалу при використанні раціональних технологій становитимуть: 94,555 млн осіб при використанні залучених у виробництво земельних площ та 126,576 млн осіб для усіх сільськогосподарських угідь (3 і 4-й варіанти).

Повне самозабезпечення не є основною вимогою продовольчої безпеки (граничний рівень продовольчої незалежності згідно [11] може становити не більше 30%). Якщо буде використана інша цільова функція, на-

приклад, загальний обсяг аграрного виробництва (у ціновому виразі), або оцінка функції суспільного добробуту, результати дослідження можуть суттєво різнитися. Однак, говорячи про практичну цінність моделі, слід зазначити, що дана постановка задачі й відповідно одержані результати дають змогу оцінити ефективність взаємозв'язків окремих галузей. Модель характеризується гнучкістю та уможливорює планувати розподіл площ культур для запланованого вектора кінцевої продукції й відповідно оцінювати експортні можливості.

Дана схема з використанням технологічних коефіцієнтів є як приклад, зумовлений доступністю (у вільному доступі) наведених технологічних карт. І дає можливість побудови інших технологічних зв'язків з певних наукових напрацювань, зокрема з використанням зарубіжних (наприклад, No-Till) або вітчизняних.

Висновки. Представлена оптимізаційна модель, що ґрунтується на МГБ, дає змогу одержати надійніші кількісні характеристики потенціалу аграрного сектору України. Використання матриці повних витрат уможливорює оцінити варіанти розвитку окремих галузей. Зокрема, матриця витрат пояснює, чому розвиваються галузі птахівництва, а не виробництво яловичини й свинини (на що вказують високі коефіцієнти землемісткості останніх).

Дана модель дає змогу математично оцінити зв'язок галузей, що виробляють основні продукти харчування, також може бути важливим елементом для запровадження ринкових методів регулювання виробництва продукції сільського господарства з урахуванням балансу попиту і пропозиції. Крім того, дає змогу оцінити можливість експортного потенціалу з урахуванням вимог продовольчої безпеки

Згідно з одержаними результатами продовольчий потенціал, який передбачає самозабезпечення основними агрегованими групами продуктів, відповідно до рекомендованих вимог становить:

при існуючих технологічних зв'язках і залучених посівних площах – 63,9 млн осіб;

при екстенсивному варіанті – 95,9 млн осіб;

при інтенсивному – 94,6 млн осіб;

поєднання двох попередніх (використання нормативної технологічної матриці та залучення всіх існуючих земельних ресурсів) – 126,6 млн осіб.

Якщо розглядати модель із нормативними технологічними зв'язками, то для забезпечення населення країни продуктами харчування згідно з вимогами (42,9 млн осіб станом на 1 січня 2015 року) необхідно 13,3 млн га. За існуючим станом агровиробництва необхідно 18,6 млн га.

Список використаних джерел

1. База даних нормативів тваринництва: норми годівлі, корми та кормова база [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroua.net/animals..>
2. Баланс сільськогосподарської продукції: Стат. форма (№16-сг) / Державна служба статистики України; за ред. Ю. М. Остапчука. – К., 2010. – 42 с.
3. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Стат. збірник; за ред. О.М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 56 с.
4. *Борщевський П.П.* Регіональні агропромислові комплекси України (теорія та практика розвитку) / П.П. Борщевський, В.О. Ушкаренко, Л.Г. Чернюк, Л.О. Мармуть. – К.: Наук. думка, 1996. – 264 с.
5. *Гесць В.М.* Економіка України: ключові проблеми і перспективи / В.М. Гесць // Економіка і прогнозування. – 2016. – №1. – С.7-23.
6. Звіт про стан тваринництва: Стат. бюл.; за ред. О. М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 240 с.
7. *Зубець М.В.* Напрямки економічного зростання агропромислового комплексу України / М.В. Зубець. – К.: Аграрна наука, 1999. – 52 с.
8. *Коренюк П.І.* Оцінка використання природно-ресурсного потенціалу продовольчого комплексу / П.І. Коренюк, Л.Ф. Готвянська // Бізнес-навігатор. – 2010. – № 3 (20).
9. *Леонтьев В.* Экономические эссе. Теории, исследования, факты и политика: пер. с англ. / В. Леонтьев. – М.: Политиздат. – 1990. – 416 с.
10. *Паламарчук В.О.* Економіка природокористування / В.О. Паламарчук, П.І. Коренюк. – Запоріжжя: Дике Поле, 2003. – 408 с.
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 груд. 2007 р. № 1379 “Деякі питання продовольчої безпеки” // Уряд. кур’єр. – 12 груд. 2007 р. – № 233. – С. 13-15.
12. Постанова Міністерства аграрної політики України від 11 лют. 2010 р. № 164 „Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівоzmінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах” (Із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 536 (536-2010-п) від 30.06.2010).
13. *Саблук П.Т.* Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в ХХІ столітті / П.Т. Саблук // Матер. Третіх річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 29-30 берез. 2011 р., Київ. – К., 2001. – С. 5-16.
14. Сільське господарство України. Стат. зб.; за ред. О. М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 380 с.
15. *Тарасова В.В.* Землемісткість продукції сільського господарства в умовах трансформації земельних відносин / В.В. Тарасова. – Житомир, 2009. – 100 с.
16. Технологічні карти з виробництва продукції тваринництва та птахівництва; за ред. Д.І. Мазоренка, П.Т. Саблука, І.Г. Бойка, О.А. Науменка. – Х.: ХНТУСГ, 2005. – 246 с.

17. Трегобчук В.М. Еколого-економічні проблеми переведення АПК на модель сталого розвитку / В.М. Трегобчук // Вісник Сумського держ. аграр. ун-ту: Спец. Вип. «Економічні проблеми виробництва та споживання екологічної чистої продукції», 2000. – 470 с.
18. Ціноутворення та нормативні витрати в сільському господарстві: теорія, методологія, практика; за ред. П.Т. Саблука, Ю.Ф. Мельника, М.В. Зубця, В.Я. Месель-Веселяка, – К., 2008. – 650 с.
19. Обґрунтування залучення земельних угідь для забезпечення раціональних норм споживання основних груп продуктів / М.З. Швиденко, Є.М. Стариченко // Інноваційна економіка. – 2010. – № 12 – С.18-24.
20. Шпичак О.М. Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2015. – № 6. – С.85-95.
21. Юхновський І.Р. Сільське господарство України / І.Р. Юхновський. – К.: Кабінет Міністрів України, 1997. – 152 с.
22. Oxfam's Report: "The Global Food System Is Broken" Глобальна пищевая система раз рушена. – Режим доступу: <http://newsjunkiepost.com/2011/05/31/oxfams-report-the-global-food-system-is-broken/>.
23. The State of Food Insecurity in the World 2013 The multiple dimensions of food security // Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome, 2013. – Режим доступу: <http://www.fao.org/docrep/018/i3434e/i3434e00.htm>.
24. The State of Food Insecurity in the World: Economic crises — impacts and lessons learned. [Електронний ресурс]: Electronic Publishing Policy and Support Branch Communication Division / Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome, Rome, 2009. – Режим доступу: <http://earthprint.com/productfocus.php?id=FAO110491>.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2016 р.

*

УДК 631.14:636.4

**В.К. ЗБАРСЬКИЙ, доктор економічних наук,
професор**

О.О. ШПАК, аспірант*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Розвиток свинарства в регіоні

Постановка проблеми. Складна ситуація, що склалася останніми роками в сільському господарстві країни, зумовлена великою сукупністю причин і обставин, незалежних у своїй основі від сільськогосподарських підприємств. Більшості з них не вдалося вийти на очікуваний рівень соціально-економічного розвитку. У кращому становищі знаходиться значно менша частина підприємств, створених з чітким або близько до цього дотриманням офіційно визначених нормативно-правових вимог до проведення аграрних перетворень, збереження земельно-майнової цілісності реформованих підприємств або недопущення її надмірного подрібнення. Найкращих соціально-економічних результатів досягають підприємства, які, крім того, зуміли організувати

високий рівень менеджменту, дбають про підтримання та збагачення соціального розвитку, здійснюють всебічний моніторинг функціонування підприємства й детальний аналіз його результатів, дотримуються орієнтації на чіткість стратегії розвитку. Нами досліджено, що на переважній більшості свиноферм і комплексів України наявне технологічне обладнання відпрацювало вже кілька амортизаційних строків та в основному є малопридатним для виконання своїх функцій, а за техніко-технологічними і техніко-економічними характеристиками не відповідає сучасним вимогам. Подальша інтенсифікація свинарства, підвищення ефективності та конкурентоспроможності галузі в регіонах і на місцях потребують технічного й технологічного переоснащення виробництва, створення економічних і організаційних умов для забезпечення необхідного відтворювального процесу.

* Науковий керівник – В.К. Збарський, доктор економічних наук, професор.

© В.К. Збарський, О.О. Шпак, 2016

Актуальними завданнями нині є пошук найменш затратних шляхів для відродження великотоварного спеціалізованого виробництва свинини в сучасних агроформуваннях та можливості збереження й використання у виробничому процесі існуючих потужностей ферм, які вже тривалий час не експлуатуються і зазнають дії руйнівних процесів. Одним із напрямів розв'язання цієї проблеми, зміцнення матеріально-технічної бази галузі, переведення її роботи на індустріальну основу є реконструкція та перепрофілювання під свиначники-відгодівельники тваринницьких приміщень різного виробничого спрямування (свиначники, телятники, корівники) із запровадженням на них комплексної механізації основних виробничих процесів і використанням ресурсозберігаючої технології, яка ґрунтується на великогруповому утриманні свиней на бетонній підлозі з періодично змінюваною солом'яною підстилкою, годівлі свиней сухими комбікормами з вільним доступом до годівниць, природній вентиляції приміщень та прибиранні гною за допомогою бульдозера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблеми економічної ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств, у тому числі ефективності виробництва свинини, присвячені праці багатьох економістів. Серед них можна виділити науковий доробок І. О. Крюкової, В. О. Непочатенко [9], В.К. Збарського, М. П. Талавирі [7], П. Т. Саблука [8] та інших вітчизняних учених. Проте недостатньо дослідженими залишаються інноваційно-технологічні, організаційно-економічні важелі підвищення ефективності виробництва свинини, вдосконалення державного регулювання, визначення резервів підвищення прибутковості галузі. В обґрунтуванні шляхів подальшого її розвитку залишається чимало дискусійних положень. Тому необхідним є продовження вивчення особливостей організації виробництва продукції свинарства в сільськогосподарських підприємствах і визначення можливостей підвищення його ефективності.

У процесі дослідження використано сукупність спеціальних методів економічного

дослідження. За допомогою абстрактно-логічного методу, зокрема прийомів аналогії та порівняння, індукції й дедукції, уточнено поняття «ефективність виробництва». Методи теоретичного узагальнення та монографічний використовували для поглибленого дослідження особливостей розвитку свинарства, визначення резервів поліпшення роботи галузі на прикладі окремих підприємств.

Мета статті – висвітлення особливостей організації виробництва продукції свинарства в сільськогосподарських підприємствах та визначення можливостей підвищення його ефективності.

Виклад основних результатів дослідження. Запорізька область є одним із великих сільськогосподарських регіонів України. Як і по всій країні, в аграрному секторі економіки Запорізької області згідно з грудневим Указом Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” (1999 р.) утворилися нові господарські формування, ретроспектива перебудови яких та оцінка сучасного стану їх економічного розвитку заслуговує на увагу. Сільськогосподарські підприємства (насамперед, фермерські господарства) області не лише зберігатимуть за собою провідне місце у виробництві продукції, а й проявлятимуть тенденції до збільшення її частки у загальнообласному виробництві. Одночасно з цим зростатиме їхня роль як системоутворювальних осередків розвитку сільських територій, у тому числі в частині їх соціального відродження. Визначальною передумовою досягнення цієї мети має стати організація становлення сільськогосподарських підприємств на засадах комплексності й системності шляхом відродження всіх характерних для Запорізької області галузей. Традиційною для умов області є галузь свинарства.

Аналіз ресурсної бази та основних показників господарської діяльності сільськогосподарських підприємств Запоріжжя доцільно розпочати з огляду динаміки поголів'я й виробничих показників розвитку свинарства за 2000–2015 роки (табл. 1).

1. Розвиток галузі свинарства у сільськогосподарських підприємствах Запорізької області

Показники	Рік				Відхилення, %		
	2000	2005	2010	2015	2015 р. від		
					2000	2005	2010
Поголів'я свиней, тис.гол. ¹	146,4	180,0	257,3	201,6	137,7	112,0	78,4
Реалізовано на забій, тис. т	10,9	12,3	25,9	29,7	272,4	241,5	114,7
Виробництво свинини у забійній масі, тис. т	8,2	9,4	19,7	22,7	276,8	241,5	115,2
Виробництво свинини у живій масі на 100 га ріллі, ц	6,5	8,6	20,4	23,8	366,2	286,7	116,7
Середньодобові прирости свиней на вирощуванні та відгодівлі, г	133	289	381	423	318,0	146,4	111,0
Вихід приплоду від основних свиноматок, гол	862	1553	1692	2036	236,2	131,1	120,3

¹На кінець року, тис. гол.

Джерело: Дані Головного управління статистики у Запорізькій області за відповідні роки.

Аналіз даних таблиці 1 показує, що поголів'я свиней в сільськогосподарських підприємствах регіону скорочується. Проте останніми роками спостерігається поліпшення якісних показників розвитку свинарства. Так, виробництво свинини з розрахунку на 100 га ріллі зросло у 2015 році до 2000, 2005 і 2010 років відповідно у 3,7 і 2,9 раза та на 16,7%. Цьому сприяло в основному підвищення продуктивності свиней. Вихід поросят на одну основну свиноматку зріс за досліджуваний період відповідно у 2,4; 1,3 й 1,2 раза. Збільшилися також і се-

редньодобові прирости свиней на вирощуванні та відгодівлі від 1,1 до 3,2 раза.

На жаль, із 791 сільськогосподарських підприємств, діючих на 1 листопада 2014 року, лише 118 утримували свиней (табл.2).

Виробництво продукції аграрного виробництва значною мірою сконцентроване в особистих селянських господарствах. Зокрема, у 2015 році ними вироблено 48,2% валової продукції сільського господарства, у тому числі 44,0 – рослинництва і 59,3% тваринництва, проти – відповідно 50,1; 37,4 й 75,3 у 2000-му і 48,6; 39,6 та 72,8% у 2005 році.

2. Групування сільськогосподарських підприємств Запорізької області за наявністю свиней станом на 1січня 2015 року

Район	Підприємства, які мають свиней			З них підприємства, що мають свиней, гол.			
	од.	голів всього	теж на одне господарство	до 300	301-500	501-1000	1001 і більше
Усього	118	218066	1848	54	11	13	40
<i>У т. ч.:</i>							
Бердянський	4	468	117	3	1	–	–
Запорізький	8	1389	125	7	1	–	–
К.-Дніпровський	4	16284	4071	–	–	–	4
Михайлівський	6	26089	4348	3	–	1	2
Новомиколаївський	4	15953	3988	1	–	–	3
Приазовський	5	19318	3864	2	–	–	3
Якимівський	1	4332	4332	–	–	–	1

Джерело: Дані Головного управління статистики у Запорізькій області за відповідні роки.

Це доводить про те, що з 2005 року в сільському господарстві області спостерігається постійна тенденція до ширшого розвитку галузей рослинництва і тваринництва, а відтак й усього аграрного виробництва за

рахунок сільськогосподарських підприємств.

Показники ефективності виробництва продукції свинарства мають досить велику строкатість і по сільськогосподарських під-

приємствах районів області. Проте тут простежується взаємозалежність концентрації поголів'я свиней та ефективності виробництва продукції свинарства (табл. 3).

Якщо у 2010 році виробництво приросту живої маси свиней у переважній більшості підприємств було збитковим, то у 2014-му

рентабельність реалізованої продукції становила 9,4% проти 0,8% у 2010 році. Особливо ця тенденція простежується у підприємствах Новомиkolaївського району, в яких поголів'я свиней сконцентроване на великих фермах (понад 1000 гол).

3. Основні показники розвитку свинарства в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області за 2005 і 2014 рр.

Район	2010 р.				2014 р.			
	Реалізовано в живій масі, т	1 ц, грн		Рівень рентабельності, %	Реалізовано в живій масі, т	1 ц, грн		Рівень рентабельності, %
		повна собівартість	ціна реалізації			повна собівартість	ціна реалізації	
Усього	24317,7	1264,85	1274,55	0,8	18863	1602,07	1752,71	9,4
Бердянський	797,3	1458,95	1099,51	-24,6	56	2494,30	1720,32	-31,0
К-Дніпровський	1199,4	1087,69	1048,72	-3,6	1411,0	1764,21	1816,11	2,9
Н.-Миколаївський	968,9	1310,28	1079,29	-17,6	2057,9	1014,89	1708,98	68,4
Приазовський	462,7	1565,40	1325,39	-15,3	287,5	1876,56	1864,56	-0,6

Джерело: Розрахунки автора за даними Головного управління статистики у Запорізькій області за відповідні роки (без дотацій держави).

Проблемні питання розвитку свинарства в регіоні:

на свинофермах більшості сільськогосподарських підприємств переважають енерго- і трудозатратні технології через морально й фізично зношене обладнання, невідповідність приміщень для утримання тварин сучасним вимогам щодо теплоізоляції;

відсутність фінансових можливостей у суб'єктів господарювання для проведення реконструкції або нового будівництва приміщень для утримання тварин, придбання сучасного обладнання, високопродуктивного ремонтного поголів'я свиней;

складність вирішення питань щодо виділення земельних ділянок, одержання узгоджень та дозволів на будівництво свинарських ферм;

переважна частка кормів, якими годують тварин, не відповідають стандартам якості;

недостатньо розвинута як в області, так і в Україні генетично-селекційна база, наслідком чого є невисокий відсоток фінального гібридного молодняку в товарному виробництві свинини та практично повна відсутність ринку двопородних гібридних тварин батьківського стада для створення фінальних гібридів;

надходження імпортової свинини у великих обсягах за демпінговими цінами, що ставить власне виробництво в нерівні умови;

нестабільні й низькі закупівельні ціни, що унеможливають сталий розвиток свинарства.

Заходи щодо подальшого розвитку свинарства в Запорізькій області:

проведення обстежень приміщень працюючих і непрацюючих свиноферм із метою визначення їхнього стану;

при розробці обладнання для свинарства слід орієнтуватися не лише на свинокомплекси (підприємства більші за 6000 гол.), а й на менших виробників;

підготовка пропозицій щодо подальшого використання, технічного і технологічного переоснащення приміщень, орієнтовного розміру необхідних капіталовкладень та необхідності залучення інвестицій;

завершення розпочатих і реалізація нових проектів реконструкції та нового будівництва окремих об'єктів і цілісних комплексів із виробництва свинини, зокрема органічно чистої свинини, за замкненим циклом виробництва й впровадженням інноваційних технологій вирощування та відгодівлі свинопоголів'я;

розроблення комплексу організаційно-економічних, технічних і технологічних заходів щодо підвищення ефективності системи кормовиробництва в області на всіх етапах виробництва, заготівлі, приготування кормів, згодовування тваринам з урахуванням найновіших досягнень науково-технічного прогресу;

запровадження прогресивних форм організації виробництва свинини, системи машин для забезпечення комплексної механізації виробничих процесів на всіх стадіях кормовиробництва;

організація стабільної кормової бази підприємств насамперед на базі власних кормів та придбання тих, які неможливо виробляти у власному підприємстві (комбікорми, білкові добавки, мікроелементи й ін.);

раціональне поєднання джерел надходження кормів як за рахунок внутрішньогосподарської діяльності (висівання кормових культур, використання лук, пасовищ), так і при міжгосподарській кооперації й агропромисловій інтеграції (купівля, обмін та ін.);

залучення стратегічних інвесторів і використання державних інструментів та гарантій для реалізації цих проектів;

спрощення процедур виділення земельних ділянок й узгодження проектної документації для будівництва свиноферм;

застосування останніх досягнень науки – ультрафіолетового опромінення комбікормів із метою їх знезараження, збагачення антирахітними речовинами, збільшення ферментативної активності при згодовуванні тваринам;

збереження існуючого генофонду порід свиней та вдосконалення його структури в напрямі збільшення відсотка м'ясних порід (ландрас, уельс, українська м'ясна).

Висновки. Виробництво свинини у підприємствах Запорізької області, беззаперечно, просувається по шляху промислового виробництва, про що переконують тенденції розвитку світового й вітчизняного свинарства. Так, в Україні знижується кількість товаровиробників і підвищується концентрація поголів'я, а сумарне поголів'я тварин залишається майже однаковим. Разом із підвищенням концентрації виробництва зростає й продуктивність праці, що досягається, пере-

дусім, за рахунок впровадження прогресивних технологій та новітньої техніки.

Найближчими роками свинарські підприємства Запорізької області розвиватимуться як у сільськогосподарських формуваннях, так і в господарствах населення. В них необхідно зберегти виробничий потенціал, технології та створити нові виробничі структури, де будуть максимально інтегровані сфери виробництва, переробки, зберігання й реалізації продукції. Такими структурами можуть бути акціонерні товариства, кооперативи, асоціації фермерів і приватні виробники свинини.

Нині для України в цілому і підприємств Запорізької області важливим завданням є доведення виробництва свинини до рівня, що забезпечує науково обґрунтовану норму споживання м'яса та створення ресурсного потенціалу для подальшого розвитку галузі свинарства, що має стати певним гарантом продовольчої незалежності регіону, джерелом наповнення регіонального й місцевих бюджетів.

Проблему нарощування обсягів виробництва м'яса свиней у регіоні необхідно розв'язувати поетапно. Передусім слід провести заходи щодо зупинення скорочення поголів'я свиней, інвентаризації в кожному районі наявних непрацюючих тваринницьких приміщень із визначенням їхнього технічного стану та економічної доцільності подальшої експлуатації. На другому етапі відновити роботу придатних до реконструкції й подальшої експлуатації свинарських підприємств, а також розробити проекти свинарських ферм і комплексів різної потужності, тобто оптимальні (раціональні) за розмірами. На третьому етапі обґрунтовано збільшувати поголів'я свиней до кількості, яка забезпечуватиме ефективне ведення галузі, розширене відтворення виробництва та продовольчу безпеку регіону.

Оскільки свині дають щодня близько 10% відходів від своєї маси – приблизно 15 т відходів на добу з кожної тисячі свиней, надзвичайно важливою проблемою у свинарстві залишається утилізація гною. Перш ніж гній від поросяти перетвориться на добриво, він має пройти довготривале природне мікробіологічне знешкодження, яке відбувається ли-

ше за 3-4 роки. Наразі в усьому світі екологи вимагають скоротити викиди свинарських підприємств, а жителі багатьох країн світу проводять демонстрації й висловлюють протести проти будівництва біля їхніх населених пунктів великих свинокомплексів.

У ринкових умовах ефективність ведення галузі свинарства належить підвищувати на

основі пріоритетного використання тих чинників, які забезпечують одержання найбільшого ефекту. До них насамперед слід віднести вдосконалення розміщення, поглиблення спеціалізації та концентрації виробництва, розширення кооперації, раціональне поєднання форм господарювання, розвиток агропромислової інтеграції.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45633.
2. Довідка щодо адаптації сільського господарства України до вимог СОТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=188046&cat_id=38231.
3. Державна програма активізації розвитку економіки на 2013–2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246812864&cat_id=246812855.
4. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/tu/node/7644>.
5. Стратегія інноваційного розвитку України на 2009-2018 роки та на період до 2039 року. Державне агентство України з інвестицій та розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.in.gov.ua/>.
6. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pir.dp.ua/uploads/StrategizInnovRazvitiya..
7. Збарський В.К. Ефективність галузі свинарства та формування конкурентоспроможності її продукції / В. К. Збарський, М. П. Талавира [моногр.]; за ред. професора В. К. Збарського. – Ніжин: Вид-во ПП Лисенко, 2015. – 272 с.
8. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект [Текст] : моногр. / П.Т. Саблук [та ін.] ; ННЦ «Ін-т аграр. економіки». – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 704 с.
9. Крюкова І.О. Стратегія інноваційного розвитку пріоритетних галузей аграрного виробництва [Електронний ресурс] / І.О. Крюкова, В.О. Непочатенко // Економіка: реалії часу. – 2013. – №4 (9). – 133–141. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/No4/133-141.pdf>
10. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» / ВВР України № 1602-VII від від 22 лип. 2014 року.
11. Cooper W.W., Seiford L., Tone K. (1999): Data Envelopment Analysis: A comprehensive text with models, applications, references and DEA-solver software, Kluwer Academic Publishers, Boston/Dordrecht / London.
12. Delgado, Narrod and Tiongco, (2008). Delgado C., Narrod C. & Tiongco M. 2008. Determinants and implications of the growing scale of livestock farms in four fast-growing developing countries. Research Report No. 157. Washington, DC, International Food Policy Research Institute.
13. Farrell M. J. (1957): The measurement of productive efficiency, Journal of the Royal Statistical Society, Series A, 120, pp. 253 – 281.
14. Fiona Boal. Competition from Eastern Europe and Beyond – New Players in the Global Pork Industry Advances in Pork Production (2006) Volume 17, pg. 49, 49-64.

Стаття надійшла до редакції 21.06.2016 р.

*

*О.В. МАЗУРЕНКО, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Промислове свиначство в умовах сучасного ринку

Постановка проблеми. У світі промислове свиначство є однією з рентабельних галузей сільського господарства, яка ґрунтується на повному використанні біологічних якостей свиней, застосуванні інтенсивних технологій утримання та вирощування тварин. Промислове свиначство, як правило, концентрується і спеціалізується в одному конкретному напрямі, на свиначських комплексах механізовані й автоматизовані всі виробничі процеси, що забезпечує масовий випуск високоякісної продукції, а затрати праці та фінансів при цьому зводяться до мінімуму.

Сучасне промислове свиначство належить до найбільш високотехнологічних галузей АПК України. Нові свиначські підприємства мають високий виробничий потенціал, що дає змогу досягати показників провідних за розвитком свиначства країн. Однак багатьом новозбудованим підприємствам не вдається вийти на проектний рівень показників і домогтися стабільних результатів протягом терміну окупності інвестицій. У підприємствах, порівнянних за технічним оснащенням та генетичним потенціалом тварин, виробничі показники значно різняться. У результаті, багатьом підприємствам не вдається реалізувати конкурентні переваги високотехнологічного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти функціонування галузі свиначства досліджували на теоретичному й методологічному рівнях вітчизняні науковці: К.М. Гірняк [1], Б.В. Данилів [2], П.К. Канінський, М.П. Коржинський, І.В. Кравець [5], Л.С. Краснокутська, В.Я. Месель-Веселяк [7], В.П. Рибалко [8],

І.В. Свиноус [9], І.Н. Топіха [10], П.В. Щепієнко та ін.

Значимість проведених досліджень незаперечна. Разом із тим окремі питання розвитку виробничо-технологічної конкуренції на галузевому ринку промислового свиначства потребують детальнішого вивчення.

Мета статті – аналіз розвитку промислового свиначства в умовах сучасного ринку.

Виклад основних результатів дослідження. *Стан галузі.* Наразі вітчизняне свиначство перебуває у фазі падіння. У 2015 році свинопоголів'я в Україні в усіх категоріях господарств скоротилося порівняно з попереднім роком на 3,5% і становило 7,08 млн гол. Суттєве (-6,6 %) зменшення поголів'я відбулося у господарствах населення. У 2015 році вперше частка домогосподарств становила 51%. Промисловий сектор виявився стресостійкішим, хоча й тут не обійшлося без проблем.

У 2015 році в Україні було рекордне поширення вірусу африканської чуми свиней (АЧС) – 40 випадків. Беззаперечно, це негативна тенденція, наслідком якої стали зростання напруги на ринку і невпевненість значної частини виробників – поголів'я скорочується, дехто виходить із бізнесу.

Від проектів, що стосувалися розширення виробничих потужностей, відмовилася частина середніх компаній – виробників свинини.

Довідково.

1. В Україні страхування від цього захворювання відсутнє, втім як і механізм компенсації великим виробникам.

2. У випадку, якщо заражене поголів'я виявляється в будь-якому населеному пункті, знищенню підлягає все поголів'я свиней в радіусі 20 км від епіцентру епідемії. Свого

часу через відсутність вакцини проти зазначеного вірусу Іспанія практично залишилася без власного виробництва свинини.

Тенденції ринку. 2015 рік став переломним для галузі свинарства: майже пішов із ринку імпорту, але посилюється внутрішня конкуренція, собівартість збільшилася, але впали оптові ціни та платоспроможний попит, зросла державна підтримка, але зменшилася доступність кредитів.

На ринку свинини відбулися зміни й перерозподіл сил. У 2014 році частка великих аграрних компаній в загальному обсязі виробництва свинини становила 24,5%, у 2015-му вона зросла до 26,8%.

Кількість середніх і дрібних виробників поступово зменшується, вони скорочують своє виробництво, а деякі – йдуть із ринку. Це відбувається через вертикально інтегровані структури великих компаній, що спеціалізуються на вирощуванні свиней та виявляються менш схильними до ризиків курсових коливань, мають доступ до фінансових ресурсів, частина з них має власну роздрібну торгівлю тощо.

Упродовж 2014 року відбувалося значне скорочення поголів'я свиней, яке становило 5,3% (до 7,35 млн гол). У 2015-му тенденція продовжилася і динаміка також була негативною.

Закупівельні ціни на свиней (у живій масі) з кінця 2015 року знизилися більше, ніж на 10%, або на 3 грн/кг, у середньому до 25-26 грн / кг.

Природно, це позначається й на вартості кінцевої продукції для споживача та попиті на неї. Порівняно з 2013 роком у 2015-му попит українців на свинину скоротився на 23-25 %. Споживачі віддають перевагу дешевшому м'ясу птиці. За річного фонду спожи-

вання м'яса на рівні 2,55 млн т, на одну особу припадає 56,1 кг м'яса. З цього обсягу частка м'яса птиці становить 43%, свинини — 38, яловичини — 17, іншого м'яса — 2%.

Експорт. У 2015 році Україна посіла 21 місце за обсягами експорту свинини – українські виробники експортували напряду до Росії 33 тис. т замороженої свинини, через Крим – 18 тис. т.

Згідно з оцінками аналітиків ФАО, закриття російського ринку і блокада Криму загрожують падінням експорту червоного м'яса на 40%.

Із закриттям ринку РФ частина українських трейдерів переорієнтувалася на торгівлю з сусідніми Грузією (близько 21%) і Вірменією (44%), а також з більш віддаленим, проте не менш перспективним Гонконгом (20% від загальних обсягів експорту) [24].

Щодо Європейського ринку, то він через відсутність офіційних дозволів на експорт у виробників, високі українські ціни поки що залишаться для вітчизняних свинарів закритим.

Крім того, виробникам необхідно значно модернізувати виробництво. Передусім йдеться про зміну підходів до обробки туш. На думку експертів, для цього їм необхідно 2-3 роки. Тому ситуація з експортом стабілізується тільки до 2018 року [15].

Імпорт. Основними країнами-постачальниками свинини незмінно залишаються Німеччина (47% від усієї ввезеної продукції), Польща (20%) і Нідерланди (близько 18%).

У 2014 році в Україну імпортовано 115 тис. т свинини, що вдвічі менше від обсягів 2013 року (табл.), у 2015 році порівняно з попереднім – майже в п'ять разів.

Питома вага імпорту у фонді споживання свинини в Україні

Показник	Рік				
	2010	2011	2012	2013	2014
Імпорт свинини, тис. т	179	146	273	234	115
Частка імпорту у фонді споживання свинини, %	19,7	17,3	38,4	30,6	13,1

Зміна структури імпорту є особливістю сучасного вітчизняного ринку. Якщо раніше імпортери постачали в Україну якісну продукцію, то тепер імпортують дешеві субпродукти. Відповідно з них м'ясопереробні

підприємства виготовляють дешевшу продукцію, таким чином виходячи із ситуації, що склалася через низьку купівельну спроможність населення.

Новими гравцями постачання субпродуктів на український ринок стали Данія, Австрія, Франція, Швеція, Фінляндія.

У рамках підготовки до запровадження зони вільної торгівлі Україна дозволила імпорт яловичини і свинини з Канади без додаткової сертифікації. У Міністерстві сільськогосподарства Канади уточнили, що доступ на український ринок приносить канадським виробникам яловичини й свинини 50 млн дол. щороку [16].

За прогнозами експертів, протягом найближчих років пріоритетним для вітчизняного свинарства буде внутрішній ринок. Ухвалення відповідних законодавчих актів і їх подальше застосування дозволять підвищити якість вітчизняної продукції, що дасть можливість вийти з нею на зовнішні ринки.

Лідери на вітчизняному ринку свинини. У вітчизняному свинарстві присутні три виробничих сектори: нові підприємства з високою ефективністю, модернізовані з середньою ефективністю та старі низькоефективні.

Свинокомплекси промислового типу потужністю 54, 108 та 216 тис. свиней на рік виявилися найбільш життєздатними в ринкових умовах. Середні за розміром свиноферми із закінченим виробничим циклом потужністю 6, 12, 24 тис. свиней на рік є найчисельнішими. Малі свиноферми потужністю від 1000 до 3000 гол на рік виявилися нерентабельними через застарілі турові технології виробництва свинини, використання незбалансованих за поживністю кормових сумішей і тварин із низьким генетичним потенціалом.

АСУ кожного року проводить „Рейтинг найпотужніших виробників свинини”, одним з основних критеріїв оцінки якого є кількість маточного поголів'я на утриманні компаній учасників [12].

Лідером рейтингу в 2015 році було донецьке підприємство ПрАТ „АПК-Інвест”, в якому сконцентровано 7,4% промислового поголів'я свиней та припадало близько 11% свиней, які реалізують на забій. Станом на 31.12.2014 р. маточне поголів'я тваринницького господарства «АПК-Інвест» становило більше 22 тис. гол. Загальне ж поголів'я на утриманні налічувало 280 тис. гол (у т. ч. підсвинків). Характерним для показників

2014 року був найбільший відрив за всю історію фіксації поголів'я (за кількістю тварин на утриманні) від найближчих конкурентів у рейтингу – понад 40%). Компанія була лідером промислового виробництва свинини з часткою 18%.

Діючі тваринницькі комплекси „АПК-Інвест” вирощують 450 тис. товарних свиней на рік (або 276 тис. гол. на утриманні), що робить компанію лідером промислового свинарства України. Крім товарного свинарства, компанія веде активну селекційну роботу. Тваринницький комплекс має статус племінного репродуктора по породі Ландрас. Близько 80% поголів'я товарного репродуктора укомплектовано тваринами власної селекції.

ПАП „Агропродсервіс” займає другу позицію в рейтингу. У 2015 році в господарстві маточне поголів'я збільшилося порівнянно з попереднім роком на 2,6 тис. гол. Станом на квітень 2015 року загальне поголів'я свиней у корпорації становило 115 тис. гол, у тому числі 14 тис. гол. основних свиноматок.

Господарство одержало статус племінного репродуктора й племінного заводу з розведення свиней породи Ландрас. Завдяки якісній племінній селекції та збалансованій кормовій базі середньодобовий приріст свиней на стадії відгодівлі становить 900 г, із середнім виходом 60-62 кг пісного м'яса на 100 кг живої маси. І це при репродуктивній нормі 12 поросят на 1 свиноматку з більше, ніж двома опоросами на рік. Дані показники впевнено можна вважати одними з кращих в Україні.

У трійку лідерів входить ТОВ „Даноша” – компанія зі 100 % датським капіталом. У 2015 році в господарстві приріст маточного поголів'я збільшився порівняно з попереднім роком на 12,8%.

Виробництво спирається на датські ноу-хау й високоякісний генетичний матеріал, який імпортується з Данії.

Організація вирощування свиней заснована на концепції виробництва на трьох комплексах, коли виробничий цикл поділяють на три етапи (маточні ферми, ферми відлучення, ферми відгодівлі).

У 2014 році компанія побудувала шостий в Івано-Франківській області свинокомплекс на 24 тис. гол.

Четверту позицію посіло ТОВ „НВП Глобинський свинокомплекс”.

Підприємство має статус племінного репродуктора по розведенню свиней породи Ландрас. „Глобинський свинокомплекс” дотримується високих стандартів вирощування поголів'я без використання хімічних стимуляторів росту для тварин. Досвід свинокомплексу показує, що найкращих результатів у загальній схемі виробництва можна досягти при замкнутому циклі утримання та відтворення свиней і з власним виробництвом кормів. Свинокомплекс – підприємство з найбільш високими темпами розвитку в складі групи компаній „Глобіно”, для якого проектно-будівельне об'єднання „Дніпро” (корпорація „Глобіно”) будує нові об'єкти, нарощуючи виробничі потужності підприємства. Завдяки цьому підприємство збільшило поголів'я на 35% — до 148 тис. гол. Для роботи підприємства було реконструйовано та введено в експлуатацію 17 тваринницьких приміщень і завершувалася реконструкція приміщень на відгодівельних комплексах.

П'яту позицію за обсягами виробництва свинини у 2015 році посів ПАТ „АК „Слобожанський”, потужності якого дали змогу зберегти виробництво свинини на рівні 2014 року.

Зниження витрат. Завдання щодо зниження витрат, яке стоїть перед тваринниками – це робота щодо правильного використання технології виробництва свинини та її вдосконалення, яка уможливорює на досить високому рівні підтримувати статус здоров'я тварин. Це також робота з маточним поголів'ям, що приносить основний прибуток; із генетичним потенціалом тварин, проведена шляхом ретельної й копіткої селекції.

Останніми роками у вітчизняних передових підприємствах помітно зріс рівень збереження тварин, що дало змогу їм реалізувати більший обсяг продукції. Знижується конверсія, тобто при меншому споживанні корму зростають прирости тварин.

При цьому важливим елементом підвищення ефективності виробництва залиша-

ється робота з людьми в підприємствах, із так званим „людським фактором”.

Кваліфікація кадрів. Незважаючи на високу технічну оснащеність та автоматизацію трудомістких процесів, сучасне промислове свинарство залишається сферою діяльності, в якій кінцеві результати залежать від людського фактора. З цієї причини жодному з сучасних підприємств не вдалося одержати виробничі показники, які б відповідали генетичному потенціалу тварин, рівню використовуваного обладнання й технологій. Причини криються в недооцінці вимог до виробничого персоналу, фахівців і керівників, які пред'являються сучасним промисловим свинарством. Успіхи лідерів промислового свинарства значною мірою пов'язані з високим професіоналізмом працівників. Кадрове питання було, є та залишається найбільш гострим для свинарських підприємств. Людський фактор є запорукою їхньої успішної роботи. Нині для багатьох підприємств надзвичайно складним питанням є укомплектування нових комплексів операторами й підсобними робітниками, не кажучи вже про кваліфікованих ветеринарних лікарів і зоотехніків. Не так багато фахівців, що мають досвід роботи саме в промислового свинарстві.

Основними показниками, якими визначається необхідний рівень кваліфікації робітників промислових свинарських підприємств, є: ступінь механізації виробничих процесів; технологія виробництва продукції; форми організації праці та виробництва. Зі зміною цих факторів постійно зростають вимоги до кваліфікації, набуття знань, виробничих навичок.

У результаті постійних змін у техніці й технології, які ускладнюють процес, з'явилися принципово нові професії та функціонально змінилися старі.

Так, основними професіями на великих свинарських комплексах стали оператор по догляду за тваринами, оператор кормоцеху, слюсар кормоцеху, слюсар по ремонту обладнання, оператор штучного запліднення, дезінфектори, дезінфектори на відвантаженні тварин. Тому підвищилися вимоги до працівника щодо рівня його загальної осві-

ти, культури, професійної підготовки, здібностей, знань, навичок.

Загальна потреба в керівниках, спеціалістах і робітниках у масштабах країни не настільки велика. Однак для регіонів інтенсивного розвитку свинарства кадрова проблема уявляється важкою. Вимоги до компетентного рівня керівників та фахівців промислового свинарства припускають наявність вищої (середньої) спеціальної освіти й досвіду роботи в промисловому свинарстві.

На піку інноваційного розвитку вітчизняне промислове свинарство виявилось не забезпеченим компетентним виробничим персоналом. У результаті виробничо-технологічний потенціал і генетичний потенціал поголів'я використовується недостатньо ефективно. Розвиток галузі має переважно екстенсивний характер, тоді як показники ефективності виробництва відстають від запланованих.

Будівництво та модернізація підприємств. Наразі з використанням досвіду зарубіжних технологій країн, де розвинене свинарство (Данія, Канада, Німеччина, Голландія), будуються нові свинарські комплекси, проводиться реконструкція свинокомплексів промислового типу на утримання від 54 до 108 тис. гол., побудованих ще за радянських часів. За останні два десятиліття обладнання й технології на них мало змінювалися.

Економічна ситуація більшості свинарських підприємств обмежує плани та можливості заміни морально застарілих і фізично зношених споруд, що не відповідають сучасним екологічним та санітарно-гігієнічним вимогам, на нові з сучасним обладнанням і технологіями.

Для великих свинарських підприємств більш реальний варіант поетапної реконструкції. І незважаючи на те, що свого часу ці свинокомплекси були побудовані за однотипними проектами, нині немає та не може бути єдиного плану або рекомендацій щодо проведення їх реконструкції. У кожному підприємстві при виборі варіантів реконструкції або нового будівництва свинарського комплексу повинні бути складені (виходячи з місцевих умов, можливостей і ступеня зносу споруд та устаткування) обґрунтовані плани технічного переозброєння та реконструкції.

Висновки. Найбільшими виробниками свинини в Україні є області, які лідирують за рахунок великих вертикально-інтегрованих структур – агрохолдингів, в які входить більшість потужних свинарських комплексів, тобто які мають власну сировинну базу та ефективний збут. На зміну конкуренції між виробниками свинини приходить конкуренція великих інтегрованих компаній за збереження своїх домінуючих позицій на ринках – оптової торгівлі, переробки, організації збуту, розподілу товару.

Подальший розвиток вітчизняного промислового свинарства може бути досягнуто тільки за допомогою застосування інноваційних підходів до генетики, утримання і годівлі тварин високоякісними кормами, а також ефективного управління процесами, передусім виробництва, й кадрового менеджменту. Реалізація перерахованих шляхів, розв'язання зазначених проблем, залучення результативних ринкових механізмів і державних методів регулювання сприятимуть підвищенню ефективності виробництва та конкурентоспроможності виробників продукції свинарства.

Список використаних джерел

1. Гіряк К.М. Обґрунтування перспективних параметрів виробництва продукції свинарства / К.М. Гіряк // Наук. вісн. ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького. – 2010. – Т. 12, № 2(44), ч. 5. – С. 22-26.
2. Данилів Б.В. Інтенсифікація свинарства на основі використання промислових методів виробництва продукції / Б.В. Данилів // Економіка АПК. – 2006. – № 8. – С. 28-36.
3. Зембахтин А.В. Повышение эффективности работы свиноводческих комплексов в Удмуртии / А.В. Зембахтин // Свиноводство. – 2006. – № 3-4. – С. 27-29.
4. Іванюта В.Ф. Стан проблеми виробництва продукції свинарства в Україні / В.Ф. Іванюта, Н.М. Бейдик // Агросвіт. – 2008. – № 10. – С. 25-27.
5. Кравець І.В. Динамічні зміни на ринку свинини / І.В. Кравець // Агроінком. – 2007. – № 11-12. – С. 11-15.
5. Крилова Л. Коли свинина стає прибутковою / Л. Крилова // Пропозиція. – 2008. – № 4. – С. 138-141.
7. Месель-Веселяк В. Я. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 17 – 26.

8. Рибалко В. П. Состояние и стратегия развития свиноводства в Украине / В.П. Рыбалко / Свиноводство. – 2006. – № 1. – С. 20-23.
9. Свиноус І. В. Сучасний стан та проблеми виробництва продукції свинарства в сільськогосподарських підприємствах України / І. В. Свиноус, А. В. Підгорний // Інноваційна економіка. - 2014. - № 6. - С. 77-81.
10. Топіха І. Н. Сучасний стан тваринництва та основні напрямки його розвитку на Миколаївщині / І. Н. Топіха // Вісн. аграр. науки Причорномор'я. Економічні науки. – 2008. – Вип. 4. – С. 3 – 10.
11. Шуст О.А. Економічні засади виробництва та реалізації продукції свинарства в сільськогосподарських підприємствах / О.А. Шуст // Сталій розвиток економіки. – 2011. – № 1 (4). – С. 276-280.
12. <http://latifundist.com/novosti/31230-kalita-poluchila-323-mln-grn-ubytkov>.
13. <http://agravery.com/uk/posts/show/galicina-zahid-prizupinila-realizaciju-proektu-budivnictva-svinokompleksu-u-lvivskij-oblasti>.
14. <https://msb.aval.ua/news/?id=24974>.
15. <http://agronews.ua/node/59881>.
16. <http://latifundist.com/novosti/29819-v-ukraine-poyavitsya-kanadskaya-svinina>.
17. Schumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of Capitalist Process. – New York, McGraw-Hill, 1939.
18. Kuznets S. Schumpeter's Business Cycles. American Economic Review. 1940, 30, 250-371. Reprinted in: Kuznets S. Economic Change (Selected Essays in Business Cycles, National Income, and Economic Growth). – London, Heinemann, 1954.
19. Van Duijn J.J. The Long Wave in Economic Live: London, 1983. – P. 9.
20. Geiffer W., Scheider W., Dogl R. Technologie Portfolio Management in: Sautt, Das Management von Innovationen, Frankfurt, 1990. – S. 107-124.
21. Schmookler J. Invention and Economic Growth. – Cambridge, Harvard University press, 1966.
22. Schmookler J. Economic Sources of Inventiv Activity. – Journal of Economic History, 1962.
23. <http://agronews.ua/node/59881>.
24. <http://latifundist.com/novosti/32074-ukraina-sokratila-eksport-svininy-v-11-raz>.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2016 р.

*

UDS 338.439 (477)

*Yu.P. KASHUBA, candidate of economic sciences,
associate professor (docent)
Lviv National Agrarian University*

Food security of Ukraine: prospects of development

Scientific problem. Under the modern conditions, Ukraine and all its regions are going to restructure the economic, industrial, agricultural and other production and non-production systems, greatly enhanced the focus of their activities in full and complete satisfaction of the needs of the population in the consumer goods, especially in low-cost food goods of high quality, priority to acquire the problems of development and functioning of the food industry and its sectors, subsectors and industries, the effectiveness of which largely determines the efficiency of the economy, industry and agriculture of the whole country and its regions.

Sustainable, efficient, balanced and proportional development of the food industry is one of the main objectives of the government's economic policy, the implementation of which is the main condition not only of the domestic market of food products, but also the availability of opportunities – the formation of a strong export potential. New economic conditions that lie in the formation and establishment of a market economic system, providing economic independence to enterprises and regions necessitate deeper attention and consideration of economic opportunities and interests of the food industry in some regions of Ukraine.

Analysis of recent researches and publications. An important contribution to the theory and practice of food security of Ukraine has been made by such experts as Berezina L. M.

© Yu. P. Kashuba, 2016

[1] Kobouta I. A., Shevtsov [6] T. Mostenska [7], Tarasyuk G. M. [10], A. S. Schekovych [12], Drewnowski A., Rolls B. J. [13], Guthrie, J. F., Nord M. [14], Holben D. H. [15], Kantor L. S. [16]. However, studies of this problem are not correspondent for current needs of government regulation to ensure food security.

The objective of the article is to examine the general condition and problems of food security of Ukraine.

Statement of the main results of the study. Food security is seen as its ability to ensure satisfaction of food needs at the level required for the normal life of the population. Ensuring food security of the nation at this stage should be considered not only as a strategic objective of the domestic food market, but also as the basis of sovereignty, economic security and social stability of the state as a major lever of independence in international relations and geopolitical strategy [12].

The basis of the food market, which mainly generates food security, is the production of agricultural products and foodstuffs of domestic producers. The strategic goal of the domestic food market, according to this program are:

- Guaranteeing the food security;
- The achievement of food consumption to scientifically based standards;
- Ensuring the competitiveness of agricultural products and food products on the external and internal markets [1].

Food security is a multiconcept complex, and has a very important social significance especially in countries with low living standards. An important indicator for the characteristics of the food security line is the actual consumption of food products scientifically justified standards. In this regard, scientists use the so-called "adequacy indicator of consumption" (the ratio of actual consumption per person to rational consumption rates). Its status for Ukraine are presented in table 1.

Table 1

**Calculation of the indicator of the food consumption sufficiency
(per person per year, kg)**

Index	Rational norm	2012	2013	2014	The indicator of the food consumption sufficiency		
					2012	2013	2014
Meat and meat products	80	54,4	56,1	54,1	0,68	0,70	0,68
Milk and milk products	380	214,9	220,9	222,8	0,57	0,58	0,59
Eggs	290	307	309	310	1,06	1,07	1,07
Fish and fish products	20	13,6	14,6	11,1	0,68	0,73	0,56
Sugar	38	37,6	37,1	36,3	0,99	0,98	0,96
Oil and other vegetable fats	13	13,0	13,3	13,1	1,00	1,02	1,01
Potato	124	140,2	135,4	141,0	1,13	1,09	1,14
Vegetables and melons	161	163,4	163,3	163,2	1,01	1,01	1,01
Fruits, berries, nuts, grapes	90	53,3	56,3	52,3	0,59	0,63	0,58
Bread and bakery products	101	109,4	108,4	108,5	1,08	1,07	1,07

* It is calculated according to the data of "Balance and consumption of basic foodstuffs population of Ukraine " in 2014 [4].

If a food security assessment of Ukraine were during recent years on the criteria of sufficiency of consumption, it can be assessed as unsatisfactory, the actual consumption is insufficient. Satisfactory consumption is only groups such as eggs, butter , potatoes , vegetables and melons, as well as bread and bakery products. So, the obvious need to increase the consumption of foods that can be achieved primarily growth of their accessibility for ordinary citizens. Some products Ukraine produces in several times more than it consumes domestically, allowing no threat to food security of the coun-

try, occupy a leading place in the export of agricultural products in the world.

The problem of adequate food security remains important in the world and in Ukraine, despite the changing economic and political systems and to accelerate scientific and technological progress. Food security – protection of the vital interests of the person who expressed the state in guaranteeing smooth economic rights of access to food for the maintenance of normal vital activity. Ukraine Food security under the reliable protection of domestic agricultural producers.

Ukraine in 2015 has been fully equipped with the main types of crops and thus had the highest export potential in state history. By 2015 duty-free quota provided by the EU in Ukraine in the mode of autonomous trade preferences (20 ths. tons), domestic enterprises used by 90% – to the EU exported 18 thousand.

Sugar production is projected within 1.2-1.3 million tons. Sugar will be sufficient to meet domestic demand.

Meat consumption was about 50 kg / year (63% of the recommended standards) and consumption patterns were the following: poultry

meat – 46%, pork – 36%, beef – 16%, other kinds of meat – 2% [4].

Vegetables market brought surprises for consumers. During the harvest, vegetables are usually cheaper. However, this year the situation has changed. Since mid-August and still there is a gradual increase in prices. The main reason deemed the weather conditions that may affect the substantial reduction in the harvest.

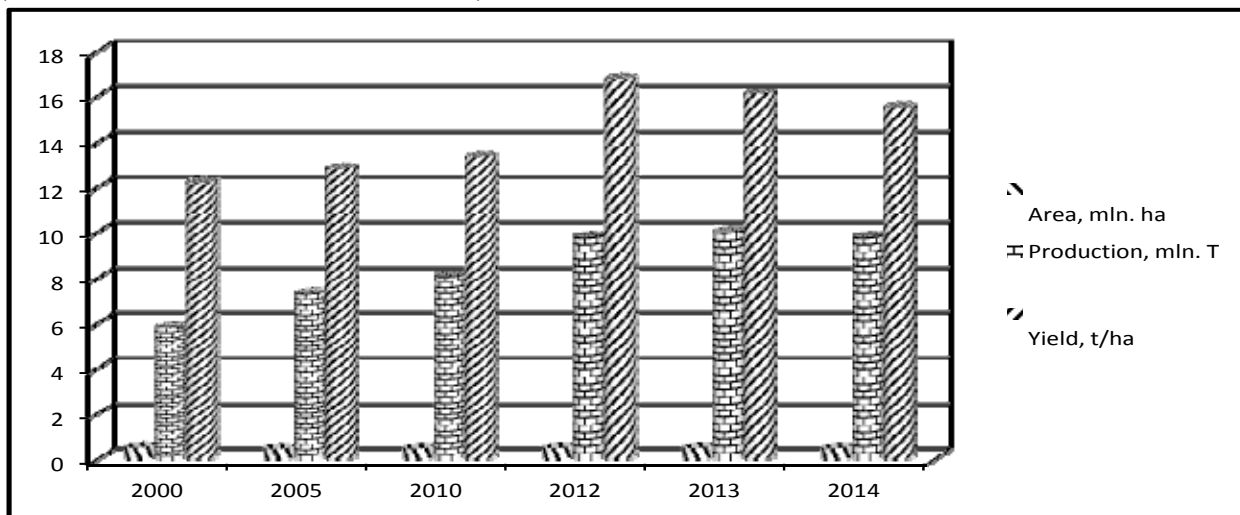

Figure 1. Dynamics of vegetables production in Ukraine [4]

Recent years have been fruitful in Ukraine. Potato last year collected about 23 million tons. Because of excessive internal market proposal farms have implemented it by 2.1-2.2 UAH /

kg, and its cost reached 2.0 UAH / kg. Such a price of potatoes in Ukraine recently there was 6-7 years ago, but it also costs growing at that time were almost twice lower.

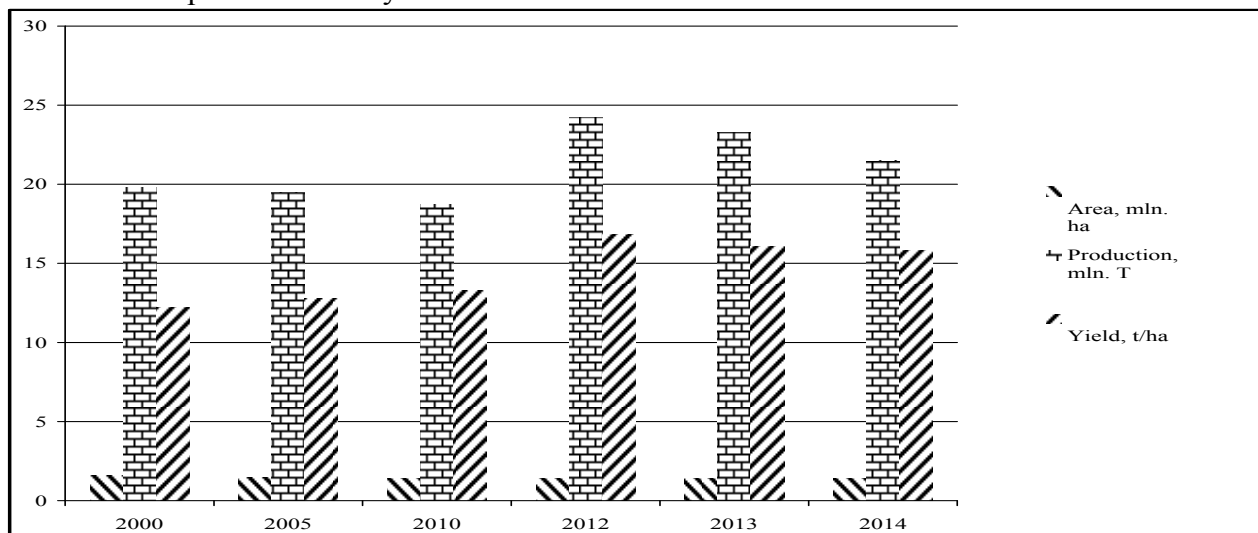

Figure 2. Dynamics of potatoes production in Ukraine [4]

Average selling prices of agricultural products by agricultural enterprises, established in 2014. Increased against 2013, 24.3%, including

in crop production – by 29.2%, animal products – by 19.1%. Rising crop production was primarily due to an increase (38.9%), the price of cere-

als, which in total sales of crop occupying 50,4%, and prices of oilseeds (31,6%) in specific weight of 37,3%. In addition, melons rose (by 92,2%), sugar beet (24,2%), fruits and berries (21,9%), potatoes (17,1%), vegetables (9,1 %).

The growth of average selling prices of livestock products in 2014 was due to higher prices for livestock and poultry by 22,3%, eggs – by 19%, milk and dairy products – by 6,7%, wool – by 5,7%.

Consider how rational norms provided by the results of solution of the problem of finding optimal proportions in agrarian sector of Ukraine. There was an analysis of the total area of land, crop pattern, changes in livestock numbers, crop production and livestock population pleasure in food, changes in prices of agricultural products,

fertilizer for crops, change the volume and structure of exports, fodder for livestock and gross profit sectors of agriculture. It should be noted that all of the values were calculated and analyzed for each climatic zone and in the whole Ukraine, and for three periods [9].

Ensuring rational norms of food crop production is shown on the Figure 3. During the 2012-2014 rational nutrition standards have been achieved in almost all groups of food products of plant origin, but there is insufficient intake of fruits, berries and grapes. In 2016, subject calculated by the model proportions, a gradual increase in yield, fertilizer and standards for funding, rational nutritional standards would be fully equipped for all types of crop production.

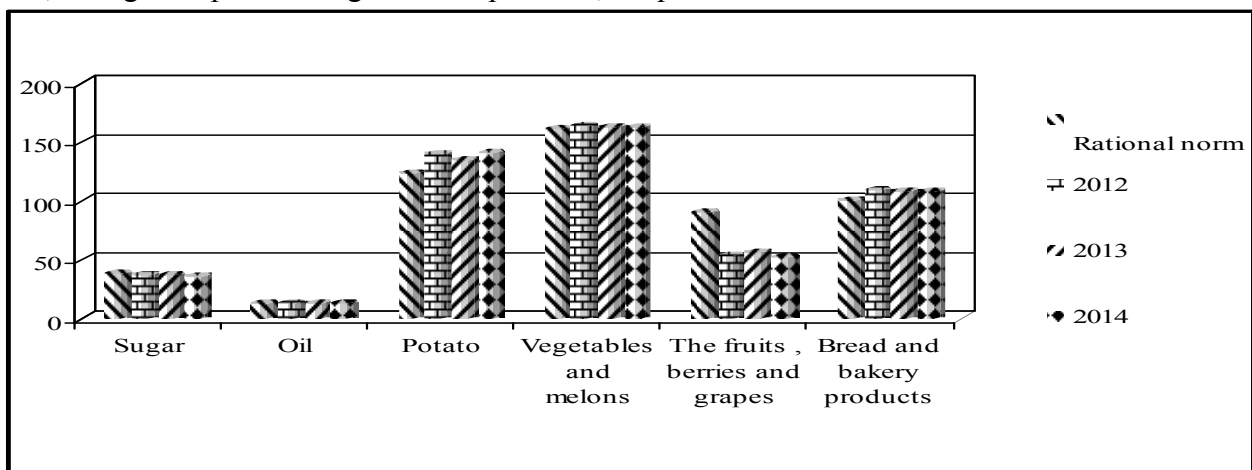

Figure 3. Rational consumption rates and their providing for years (crop production) [4]

Ensuring rational nutritional standards for animal products is shown on the Figure 4.

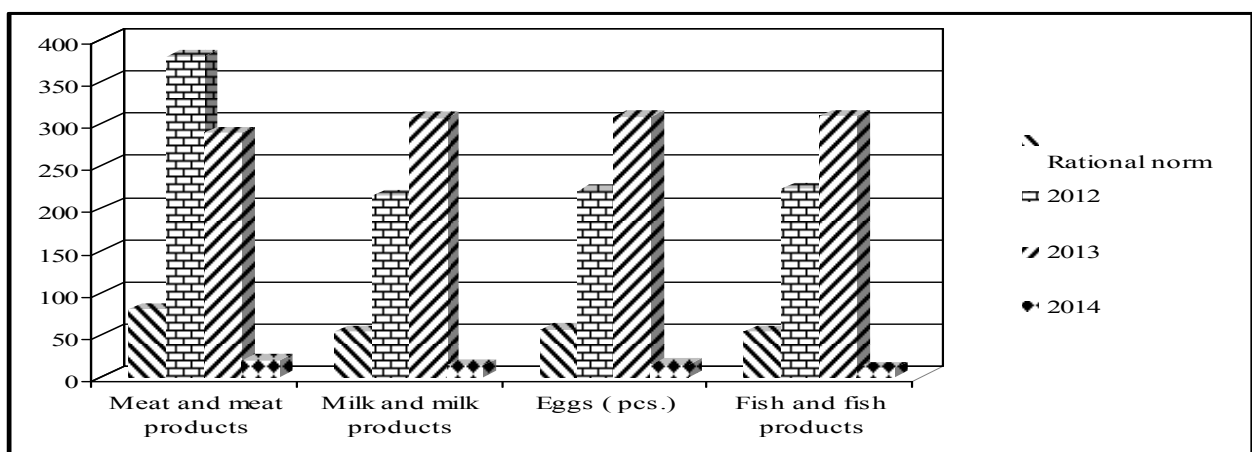

Figure 4. Rational consumption rates and their providing for years (livestock production) [4]

In 2012-2014 on any type of animal products except eggs was not provided rational nu-

trition norm. Rational nutrition standards in meat and meat products not provided by about

32%, milk – 44%, fish and fish products – an average of 35%. The reason for this imbalance is the sharp reduction in the number of livestock in all categories, confirming the State Statistics Service of Ukraine [5].

Conclusions. According to the study results the main threats of food security ensuring include:

1) the physical inaccessibility due to insufficient food production, insufficient development of market infrastructure;

2) the inability to obtain environmentally safe health food products, poor quality and safety of food.

The main directions of improving the state of food security are:

- Sustainable production growth and increased availability to consumers of crop and livestock products;

- Formation the mechanism regulating effect on the production and trade of agro-food products in the international and national levels;

- The introduction of minimal guaranteed purchase prices that producers provide high profitability and its expansion;

- Improving environmental performance and product quality by stimulating the biological production of environmentally-friendly food, the development and introduction of biotechnology, state control of the product quality, product certification according to the international quality standards;

- Clear division of powers and interaction of state and local government in ensuring food security etc.

References

1. *Beresina L.M.* Economic security and problems of improving the relations in the AIC / Bulletin of the International Nobel Economic Forum. Collection of scientific papers. – Dnipropetrovsk: DUEP. – 2011. – № 1(4) – 187 p.
2. The determination of the optimal structure of Ukraine's agricultural sector for ensure the food security. [Electronic resource]. – Access mode: <http://vestnikdnu.com.ua/archive/201151/24.htm>.
3. Data of the World Food Organization (the UN FAO). [Electronic resource]. – Access mode: http://www.nato.int/docu/review/2008/05/FS_AFGHANISTAN/UK/.
4. Balances and consumption of basic foodstuffs population of Ukraine for 2014. [Electronic resource]. – Access: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2015/zb/07/zb_bsop_14pdf.zip.
5. Agricultural Ukraine in 2014. [Electronic resource]. – Access: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2015/zb/09/zb_sg_14pdf.zip.
6. *Kobuta I., Shevtsov O.* Domestic support of the agriculture in the context of Ukraine's accession to the World Trade Organization // The actual issues of agrarian policy: The collection of works of the Project "Agrarian Policy for Human Development". – K., 2002. – Pp. 342–412.
7. *Mostenska T.* Status and prospects of the food market in Ukraine // Food and processing industry. – 2009. – № 1. – 287 p.
8. Regional development of food industry of Ukraine. [Electronic resource]. – Access mode: <http://sinp.com.ua/work/101004/Anal-z-xarchovo-galuz>.
9. Strategic Plan for the transformation of technical regulation and consumer protection in accordance with the requirements of the World Trade Organization and the European Union in 2015-2016 years. [Electronic resource]. – Access mode: <http://ssu.gov.ua>.
10. *Tarasiuk G.M.* The necessity of product standards, rules and regulations in the planning the development of the food industry / G. M. Tarasiuk // The Bulletin of the Khmelnytskyi National University. – Khmelnytskyi, 2008. – №4, Issue 1 (114). – 350 p.
11. Quality management according to the requirements of MS ISO 9001/9004: 2000 and HACCP risk management system in the food industry. [Electronic resource]. – Access mode: <http://qsys.com.ua>.
12. *Schekovych O.S.* The modern financial and economic condition of the food security of Ukraine, as a component of the world food system [Electronic resource]. – Access mode: <http://magazine.faaf.org.ua/content/view/739/35>.
13. *Drewnowski A., Rolfs B. J.* How to modify the food environment. The Journal of Nutrition, 2005. – 135(4). – P. 898–899.
14. *Guthrie, J.F., Nord M.* Federal activities to monitor food security. Journal of the American Dietetic Association, 2002. – 102(7). – P. 904–906.
15. *Holben D.H.* An overview of food security and its measurement. Nutrition Today, 2002. – 37(4). – P. 156–162.
16. *Kantor L.S.* Community food security programs improve food access. Food Review, 2001. – 24(1). – P. 20–26.

The article has been received 24.05.2016

* * *

*С.А. ЧЕХОВ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, директор
Дослідна станція ефіроолійних та малопоширених сільськогосподарських культур
Національної академії аграрних наук України*

Ринок насіння льону олійного

Постановка проблеми. Світове виробництво льону олійного щороку зростає. За попередніми прогнозами в поточному році його буде зібрано до 2,7 млн т. Це найвищий рівень світового виробництва льону за останні 10 років. В Україні виробництво льону олійного скорочувалося чотири роки поспіль до 2015 року, незважаючи на те, що в країні налагоджений експортний збут насіння льону в країни ЄС на рівні 30-40 тис. т на рік і є попит на внутрішньому ринку. Україна виробляє від 40 до 60 тис. т льону олійного на площі 30-40 тис. га. Ця культура посідає п'яте місце за обсягом виробництва серед олійних культур, поступаючись соняшнику, сої, ріпаку, гірчиці. Ціни на нього стабільні й досить високі. Так, у 2013 році вона коливалася в межах 4100-5200 грн/т, 2014-у – 4300-7100, у 2015 році – 7000-10500 грн/т.

Вітчизняний ринок насіння льону олійного представлений переважно сортами вітчизняної селекції, більшість з яких, на жаль, застаріла а іноземна селекція практично не представлена. Урожайність його насіння в підприємствах у минулому році коливалася від 2,3 до 23,1 ц/га, що є запорукою інтенсифікації виробництва цієї культури в Україні. Використання у виробництві сучасних сортів льону олійного у поєднанні із провідними технологіями його вирощування дасть змогу збільшити рівень урожайності майже вдвічі. В цьому закладено генетичний та агротехнологічний резерв на перспективу подальшого нарощування виробництва льону олійного в Україні.

Про перспективність розвитку вітчизняного ринку льону олійного зазначають переважно виробники товарної продукції й експортери, науковці – стриманіше позиціонують цю культуру, концентруючи увагу на насінні основних олійних культур: соняшник, соя, ріпак, що пояснюється невеликими площами посіву льону олійного, відсутністю державної підтримки малопоширених сільськогосподарських культур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що інтерес до цієї культури позначився на тлі популяризації льону олійного як альтернативної олійної культури в агровиробництві, а також зважаючи на високий рівень закупівельних цін. Аспекти виробництва й практичних технологій вирощування льону олійного висвітлені у публікаціях А. Чехова [5], І. Костюшко [2], М. Шкурко [12], Я. Писаревої [7], М. Слісарчука, І. Брагинця [10]. Аналітика функціонування ринку льону олійного, прогнозів його розвитку представлена в роботах Ю. Сафонова [9], Н. Пахайчук [6], О. Маслака [4], А. Кручініної [3]. Однак існує достатньо невивчених питань у галузі насінництва олійних культур. Наприклад, потребує висвітлення рівень конкуренції на ринку насіння льону олійного, пошук шляхів підвищення конкурентоспроможності вітчизняного насінництва цієї культури.

Мета статті – здійснити аналіз пропозиції сортів льону олійного на вітчизняному ринку насіння з урахуванням особливостей ресурсного потенціалу вітчизняної та іноземної селекції.

Виклад основних результатів дослідження. Основними тенденціями на вітчизняному ринку льону олійного є невеликі обсяги виробництва, нестабільність планування структури посівів, нерозвиненість переробного сектору, низький рівень конкуренції серед учасників ринку. В Україні дуже низький внутрішній попит на лляну олію з причин смакових уподобань і традицій споживання населенням олій у своєму раціоні, особливостей зберігання лляної олії (тільки у прохолодному місці без доступу сонячного світла), короткого терміну придатності для використання (не більше 1 місяця), високою роздрібною ціною – від 40 до 110 грн за 1 бутиль (150 мл). Але останніми роками, на тлі популяризації корисних якостей лляної олії та насіння деякі позитивні зрушення все ж таки відбуваються. Так, у торговельних мережах значно збільшився асортимент лляної олії, більше виробників пропонують шрот і насіння льону. А такі популярні для європейців вироби з льняним насінням, як булочки, хлібці, тости, вітчизняні хлібобулочні комбінати не пропонують зовсім. Низький рівень внутрішнього споживання зумовлює експортний напрям використання льону олійного. Ця культура – лідер за цінovими позиціями на аграрному ринку серед олійних культур, що є вагомою мотивацією на користь введення її у сівоzmіну аграрних підприємств. Вітчизняний ринок льону олійного в Україні –перспективний з огляду на наявність стабільного попиту експортерів та переробників.

Обсяг виробництва товарного льону напряму залежить від виробництва насіння льону в мережі науково-дослідних та насінневих підприємств, які пройшли атестацію й мають право на виробництво добазового, базового та сертифікованого категорій насіння. У 2015 році із 741 насінницького підприємства виробництвом насіння льону займалися 16, що становить 2% від загальної кількості. З них 13 підприємств займалися виробництвом льону олійного і три – льону-довгунця. Провідними виробниками льону олійного є: ПСП «Альфа-агро», «Аграрнік», «Росія СТОВ», СПК «Зеленоярське», «Оазис», «Техно-проект», «Елана КФХ», «Драгмі», ДПДГ «Ізвестія», ФГ «Сократ» тощо.

У минулому році в Україні вирощували дев'ять сортів льону олійного: Евріка, Оригінал, Блакитно помаранчевий, Версаль, Водограй, Орфей, Айсберг, Дебют, Південна ніч. Найбільшим попитом користується сорт Евріка – його вирощували сім спеціалізованих насінневих підприємств, а інші вісім сортів розміщувалося у двох підприємствах. Сортний склад льону-довгунця нараховував лише три сорти: Вручій, Надійний і Гладіатор. Лише сорт Надійний виробляли два насінневих підприємства. Порівняно з попереднім 2014 роком ситуація дещо поліпшилася. Так, один виробник додався до загального переліку виробників льону олійного, а сортний склад культури розширився новим сортом Оригінал [11, с. 66].

Сорти льону олійного є товаром на насінневому ринку олійних культур. Вітчизняний ринок насіння льону олійного представлений в переважній більшості сортами вітчизняної селекції. Вивчення динаміки кількості зареєстрованих сортів та заявників льону олійного в Україні показує стабільність кількісних і якісних показників пропозиції сортів культури й відсутність позитивних зрушень. У Державному реєстрі сортів рослин, придатних до поширення в Україні, на 2015 рік внесено 15 сортів льону олійного від п'яти заявників проти 14 сортів від п'яти заявників у 2013 році. Незначні негативні зміни щодо скорочення кількості заявників і сортів відбулися у 2014 році, але за результатами 2015 року динаміка знову позитивна. Як бачимо, за останні три роки кількість заявників не зросла, а кількість сортів льону олійного збільшена на один сорт. На нинішній час основний асортимент пропозиції насіння льону олійного формують два українські заявники. На їхню частку припадає 13 сортів насіння льону олійного, або 87% від загальної кількості. Іноземні заявники не відіграють на ринку насіння льону олійного вагомої ролі.

Важливим для розуміння ефективності селекційних установ на ринку насіння є аналіз показника кількості сортів із розрахунку на одного заявника. Так, на нього в середньому припадало від 2,8 сорта у 2013-му до трьох – у 2015 році. На одного заявника українського походження припадало в серед-

ньому чотири сорти, на іноземного – один сорт. Як бачимо, рівень ефективності реєст-

рації нових сортів вітчизняними заявниками порівняно з іноземними є вищим (табл. 1).

1. Кількість сортів льону олійного та їх заявників у Державному реєстрі сортів рослин, придатних до поширення в Україні за 2013-2015 рр.

Країна	2013			2014			2015			Зміни, (+;-)		
	Заявники, од.	Сорти, шт.	На 1 заявника сортів, шт.	Заявники, од.	Сорти, шт.	На 1 заявника сортів, шт.	Заявники, од.	Сорти, шт.	На 1 заявника сортів, шт.	Заявники, од.	Сорти, шт.	На 1 заявника сортів, шт.
Україна	3	12	4	2	11	5,5	3	13	4,3	-	+1	+0,3
Німеччина	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-
Росія	1	1	1	-	-	-	1	1	1	-	-	-
Усього	5	14	2,8	3	12	4	5	15	3	-	+1	+0,2

Джерело: Державний реєстр сортів рослин, придатних до поширення в Україні на 2013-2015 рр.

Структура пропозиції на ринку насіння льону олійного, на відміну від ситуації на вітчизняному ринку насіння соняшнику й ріпаку, демонструє домінування частки вітчизняного насіння над часткою іноземного в загальній кількості внесених у Реєстр сортів. На теперішній час вітчизняні сорти станов-

лять 87%, іноземні – 13 проти 86% вітчизняних і 14 – іноземних у 2013 році (рис.). Отже, сформувалася чітка тенденція до монопольного становища вітчизняної селекції на ринку насіння льону олійного, а позиції іноземних селекційних компаній є невагомими за критерієм кількості сортів.

Структура пропозиції на ринку насіння льону олійного по роках, %

Джерело: Розраховано автором.

У сегменті вітчизняних заявників насіння льону олійного представлено провідними позиціями наукових установ Національної академії аграрних наук України. Найбільша кількість сортів льону олійного в реєстрі внесено й підтримується Інститутом олійних культур НААН (8 сортів). Це відомі, але вже досить застарілі, сорти: Айсберг, Південна ніч, Дебют (у реєстрі з 2001 р.), Орфей (у реєстрі з 2002 р.), Золотистий (у реєстрі з 2005 р.), Ківіка (у реєстрі з 2007 р.), Водограй (у реєстрі з 2009 р.), новий сорт Світлозір (у реєстрі з 2015 р.). Всі сорти рекомендовані для вирощування в Степу та Лісостепу України, крім Ківіки, і характеризуються олійним напрямом використання.

Конкуренцію Інституту олійних культур НААН становить ННЦ «Інститут землеробства» НААН (4 сорти). Відомі сорти льону олійного цієї установи: Евріка (у реєстрі з 2004 р.), Блакитно помаранчевий, Симпатик (у реєстрі з 2007 р.), Оригінал (у реєстрі з 2012 р.). Сорти рекомендовані для вирощування в усіх природно-кліматичних зонах України, що вигідно їх позиціонує на ринку насіння олійних культур. Напрямок використання – олійний. ТОВ «Науковий інститут селекції» в 2015 році вперше вніс до Держреєстру сорт льону олійного Версаль, ставши при цьому першим вітчизняним приватним оригінатором льону олійного в Україні.

Іноземна селекція представлена сортом льону олійного Лірина (у реєстрі з 2002 р.) німецького оригінатора «Дойче Заатферделунг АГ» та сортом льону олійного Надійний (у реєстрі з 2007 р.) російської ДНУ «Донська дослідна станція», що рекомендовані для вирощування в Степу й Лісостепу України з олійним напрямом використання. У 2016 році компанія «Лімагрейн Нідерланд Б.В.» внесла до Держреєстру сорт льону олійного Лібра. Зазначимо, що прихід на ринок насіння льону олійного настільки потужної селекційної компанії зі світовим ім'ям означає тільки одне – динамічну експансію власних сортів, поступове поглинання більшої частки вітчизняного ринку льону олійного, яке вже відбулося за останні 10 років на ринку насіння соняшнику та ріпаку.

Переважає більшість сортів льону олійного, що представлені в Реєстрі на поточний рік, перевищують рік реєстрації сім років (80% від загальної кількості). Співвідно-

шення нових і старих сортів становить 12:4. Конку rentної боротьби серед заявників на ринку насіння льону олійного також не спостерігається, поточний стан ринку насіння культури не динамічний.

Для сільгоспвиробників у виробництві важливий підбір сортів, адаптованих до умов вирощування, різних строків дозрівання, зі стабільною врожайністю та інших факторів, які знижують ризики при виробництві льону. Аналіз основних характеристик сортів льону олійного, що внесені до Держреєстру, показав, що за ознакою продуктивності, стійкості до осипання на рівні 8 балів сорти льону олійного від різних оригінаторів ідентичні, а різняться між собою за критерієм стійкості до посухи, проти вилягання й хвороб. Комплексом показників, що невеликою мірою перевищують загальний рівень показників у наведеному переліку, наділені сорти Евріка, Надійний та Симпатик (табл. 2).

2. Агрономічна характеристика сортів льону олійного

Назва сорту	Продуктивність	Стійкість проти (бали)			
		посухи	вилягання	осипання	хвороб
Айсберг	8	7	8	8	7
Блакитно-помаранчевий	8	7	8	8	9
Водограй	8	7	7	8	8
Дебют	8	7	8	8	7
Евріка	7	8	9	8	7-9
Золотистий	8	7	5	8	8
Ківіка	8	7	7	8	8
Лірина	7-9	7	8	8	7
Надійний	8	8	8	8	9
Орфей	8	7	8	8	7
Південна ніч	8	7	8	8	7
Симпатик	8	8	8	8	9
Славний	8	7	7	8	8

Джерело: Узагальнено автором на базі: «Каталог сортів рослин придатних для поширення в Україні». – Мінагрополітики, Держсортслужба. – Кам.-Под., 2012.

Офіційні дані на предмет характеристики сортів льону олійного, які одержані протягом трьох років державного сортовипробування, на практиці можуть відхилятися. Це пов'язано з якістю посівного матеріалу, дотриманням технології вирощування культури. Сорт – ефективний інструмент інтенсифікації сучасного сільськогосподарського виробництва. За рахунок сортозаміни й сортооновлення досягається збільшення врожаю до 30%. У сучасних умовах основними перепонами на шляху до включення у сіво-

зміну льону олійного є саме низька врожайність цієї культури. Підвищення врожайності й культури вирощування льону олійного в цілому – дуже важливе практичне питання, яке спроможне надати новий поштовх і стимули розвитку льонарства в Україні. Активне сортооновлення через заміну старих сортів льону олійного новими аналогами, які є сучаснішими й адаптованішими – правильний шлях до зростання виробничих показників льону олійного.

Висновки. Пропозиція насіння на вітчизняному ринку льону олійного в контексті кількості та асортименту сортів культури характеризується стабільністю параметрів ринку, домінуванням вітчизняних селекційних новацій над іноземними розробками, відсутністю конкуренції серед заявників сортів льону олійного. Спостерігається монопольне становище двох вітчизняних заявників насіння льону олійного, яке вони утримують протягом останніх років. Аналіз пропозиції насіння льону олійного за останні

три роки показав низьку активність заявників щодо оновлення сортів культури. Відсутність позитивної динаміки щодо сортів льону олійного доводить про незаінтересованість вітчизняних й іноземних селекційних компаній у розробці та продажу нових сортів льону олійного з параметрами, що наближені до запитів виробників товарного насіння. Україна має потужну генетичну базу, яку необхідно ширше використовувати науковцям у селекції й насінництві нових районуваних сортів льону олійного.

Список використаних джерел

1. Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні на 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vet.gov.ua/sites/default/files/reestr%2014.04.2016.pdf>.
2. Костюшко І. Я змінила фармацевтичний рітейл на льонарство [Текст] / І. Костюшко // Агромакет. Ділова аграрна газета – 2015. – № 4. – С. 18-19.
3. Кручинина А. Голубые перспективы [Текст] / А. Кручинина // Агроперспектива. – 2014. – № 4. – С. 22-25.
4. Маслак О. Привабливість льону олійного / О. Маслак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://ab.org.ua/popri-eksportniy-potentsial-ploshhi-pid-lonom-v-ukrayini-skorochuyutsya/#more-3910>].
5. Олійні культури в Україні: моногр.; за ред. Чехова А.В.. – К.: «Основа», 2007. – 416 с.
6. Пахайчук Н. Льон для розумних і лінивих [Текст] / Н. Пахайчук // Агрогроші. – 2013. – № 1 (14). – С. 40-43.
7. Писарева Я. Подняться на льне [Текст] / Я. Писарева // Агроперспектива. – 2014. – № 4. – С. 30-33.
8. Ринок льону олійного [Текст] / Агромакет. Ділова аграрна газета. – 2015. – № 4 (73) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://www.agrotimes.net/journals/article/rinok-lonu-oliynogo>].
9. Сафонов Ю.М. Економічна ефективність вирощування і переробки льону олійного [Текст] / Ю.М. Сафонов // Агросвіт. – 2011. – № 3. – С. 24-26.
10. Слісарчук М. Новий давній знайомий – льон олійний / М. Слісарчук, І. Брагінець // Зерно. – 2011. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://www.zerno-ua.com/?p=5320>].
11. Чехова І. Функціонування ринку льону олійного в Україні / І.В. Чехова, С.А. Чехов // Вісн. аграр. науки. – 2016. – № 3. – С. 63-68.
12. Шкурко М.П. Відміна вивізного мита на насіння льону та рижю – стимул до їх вирощування / М.П. Шкурко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://syaivo.com/uploads/files/toll.pdf>].

Стаття надійшла до редакції 23.05.2016 р.

*

УДК 339.564.2

Н.А. КАРАСЬОВА, кандидат економічних наук, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Вектори експортних потоків аграрного сектору України

Постановка проблеми. Виробничий процес в аграрному секторі окрім важливої соціальної функції забезпечує також стабільний приплив валюти в національну економіку, формує сировинну базу для розвитку переробної промисловості й визначає одну з

основних спеціалізацій на світовому ринку. В цілому частка агропромислового комплексу в структурі загального обсягу експорту України в 2014 році зросла до 27%, випередивши продукцію металургії (21,6), яка завжди була лідером зовнішньої торгівлі.

Незважаючи на позитивну динаміку, значний виробничий та експортний потенціал,

© Н.А. Карасьова. 2016

Висновки. Пропозиція насіння на вітчизняному ринку льону олійного в контексті кількості та асортименту сортів культури характеризується стабільністю параметрів ринку, домінуванням вітчизняних селекційних новацій над іноземними розробками, відсутністю конкуренції серед заявників сортів льону олійного. Спостерігається монопольне становище двох вітчизняних заявників насіння льону олійного, яке вони утримують протягом останніх років. Аналіз пропозиції насіння льону олійного за останні

три роки показав низьку активність заявників щодо оновлення сортів культури. Відсутність позитивної динаміки щодо сортів льону олійного доводить про незаінтересованість вітчизняних й іноземних селекційних компаній у розробці та продажу нових сортів льону олійного з параметрами, що наближені до запитів виробників товарного насіння. Україна має потужну генетичну базу, яку необхідно ширше використовувати науковцям у селекції й насінництві нових районуваних сортів льону олійного.

Список використаних джерел

1. Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні на 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vet.gov.ua/sites/default/files/reestr%2014.04.2016.pdf>.
2. Костюшко І. Я змінила фармацевтичний рітейл на льонарство [Текст] / І. Костюшко // Агромакет. Ділова аграрна газета – 2015. – № 4. – С. 18-19.
3. Кручинина А. Голубые перспективы [Текст] / А. Кручинина // Агроперспектива. – 2014. – № 4. – С. 22-25.
4. Маслак О. Привабливість льону олійного / О. Маслак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://ab.org.ua/popri-eksportniy-potentsial-ploshhi-pid-lonom-v-ukrayini-skorochuyutsya/#more-3910>].
5. Олійні культури в Україні: моногр.; за ред. Чехова А.В.. – К.: «Основа», 2007. – 416 с.
6. Пахайчук Н. Льон для розумних і лінивих [Текст] / Н. Пахайчук // Агрогроші. – 2013. – № 1 (14). – С. 40-43.
7. Писарева Я. Подняться на льне [Текст] / Я. Писарева // Агроперспектива. – 2014. – № 4. – С. 30-33.
8. Ринок льону олійного [Текст] / Агромакет. Ділова аграрна газета. – 2015. – № 4 (73) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://www.agrotimes.net/journals/article/rinok-lonu-oliynogo>].
9. Сафонов Ю.М. Економічна ефективність вирощування і переробки льону олійного [Текст] / Ю.М. Сафонов // Агросвіт. – 2011. – № 3. – С. 24-26.
10. Слісарчук М. Новий давній знайомий – льон олійний / М. Слісарчук, І. Брагінець // Зерно. – 2011. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://www.zerno-ua.com/?p=5320>].
11. Чехова І. Функціонування ринку льону олійного в Україні / І.В. Чехова, С.А. Чехов // Вісн. аграр. науки. – 2016. – № 3. – С. 63-68.
12. Шкурко М.П. Відміна вивізного мита на насіння льону та рижю – стимул до їх вирощування / М.П. Шкурко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://syaivo.com/uploads/files/toll.pdf>].

Стаття надійшла до редакції 23.05.2016 р.

*

УДК 339.564.2

*Н.А. КАРАСЬОВА, кандидат економічних наук, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Вектори експортних потоків аграрного сектору України

Постановка проблеми. Виробничий процес в аграрному секторі окрім важливої соціальної функції забезпечує також стабільний приплив валюти в національну економіку, формує сировинну базу для розвитку переробної промисловості й визначає одну з

основних спеціалізацій на світовому ринку. В цілому частка агропромислового комплексу в структурі загального обсягу експорту України в 2014 році зросла до 27%, випередивши продукцію металургії (21,6), яка завжди була лідером зовнішньої торгівлі.

Незважаючи на позитивну динаміку, значний виробничий та експортний потенціал,

© Н.А. Карасьова. 2016

національний аграрний сектор продовжує бути зосереджений на вузькому продуктовому сегменті для зовнішніх ринків, а загальна продуктивність не дозволяє говорити про серйозну структурну перебудову й перехід до високотехнологічної моделі виробництва. Кон'юнктура світового ринку нестабільна, тому проблема розвитку експорту країни на світовому ринку за умов його глобалізації, збільшення питомої ваги в світовій торгівлі є особливо актуальною для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До теоретико-методологічних аспектів розвитку експортного потенціалу та зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі України звертались у своїх наукових роботах такі вчені, як О. Антонюк [1], С. Бестужева [2] О. Бородіна [3], В. Губенко [4], Т. Зінчук [6], С. Кваша [7], Т. Осташко [11], М. Пугачов [13] й інші. Проте широкий спектр проблематики та динамічність зовнішніх умов вимагають безперервного аналізу макроекономічних параметрів і показників експортоорієнтованої діяльності.

Дані дослідження створюватимуть аналітичну основу для розробки експортної стратегії аграрного сектору та обґрунтування організаційно-економічних механізмів підвищення ефективності використання експортного потенціалу.

Метою статті є вивчення сучасних векторів експортних потоків, їх товарної наповненості, оцінка рівня компліментарності міжнародної торгівлі України продукцією аграрного сектору та визначення тенденції розвитку експортоорієнтованої діяльності.

Виклад основних результатів дослідження. Починаючи з 2000 року, в Україні спостерігається стала тенденція до зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції й продуктів харчування, зокрема, з 2005 по 2015 рік валовий обсяг агропродовольчих товарів зріс на 32%. Разом із тим відбувається постійне нарощування обсягів експорту в аграрному секторі (приріст за вказаний період – 70%) та позитивного сальдо зовнішньої торгівлі (рис. 1). У цілому експорт перекидає імпорт на 77%.

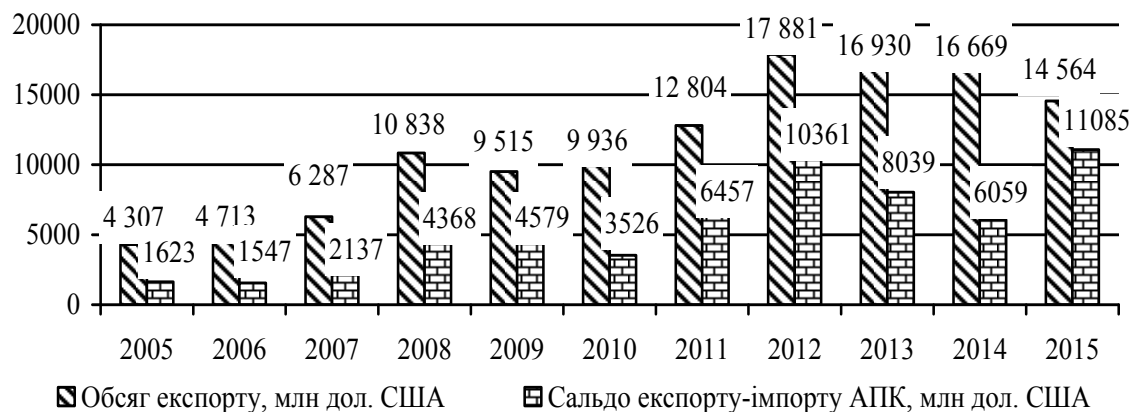

Рис. 1. Обсяг експорту агропродовольчої продукції, 2005 – 2015 рр.
(за кодами 1-24 УКТ ЗЕД)

Джерело: Розраховано на основі даних [12].

Певне зниження обсягів експорту спостерігається за останні три роки. насамперед така ситуація пояснюється погіршенням умов макроекономічного середовища та скороченням частки в імпорті деяких країн. Зокрема, експорт до Росії скоротився з 1 млн 820,5 тис. дол. США у 2013 році (дані Державної служби статистики України) до 276,7 тис. дол. у 2015-му, тобто на 85%. Таке зниження частки на одному з найбільших ринків не могло не зумовити скорочення ек-

спортних потоків. Однак відносно позитивним явищем є зменшення абсолютних обсягів експорту у 2015 році порівняно з 2013-м лише на 16%, що може означати досить успішний процес переорієнтування українських товаровиробників на ринки інших країн.

Наведена в таблиці 1 динаміка дає можливість зробити висновок про оптимальну величину експортної квоти в аграрному секторі, яка на сучасному етапі становить 35%. Поділяємо думку багатьох авторів [8, 9, 10,

15] про те, що оптимальний рівень експортної квоти, який, з одного боку, дає можливість галузі інтегруватись у глобальну економіку, та з іншого –забезпечує достатній рівень економічної безпеки і не створює за-

грози повної залежності відтворювальних процесів від зовнішніх ринків та становить 35%. Цей показник також притаманний більшості економічно розвинутих країн світу.

1. Експортна квота аграрного сектору, 2011-2015 рр.

Показник	Рік				
	2011	2012	2013	2014	2015
Валова продукція сільськогосподарства, млн дол.	33304,0	32324,2	38560,7	31212,1	24917,3
Обсяг експорту (за кодами 1-14 УКТ ЗЕД), млн дол.	6245,6	9847,2	9586,9	9740,2	8777,9
Експортна квота, %	18,8	30,5	24,9	31,2	35,2

Джерело: Розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України та Державної фіскальної служби України [17, 18].

У товарній структурі експорту агропродовольчих товарів найбільшу частку у 2015 році має соняшникова олія (21,3%). Це довгоочікуваний і позитивний результат, який означає, що на перші експортні позиції виходить перероблений продукт із високою доданою вартістю. На другому й третьому

місцях традиційно останніми роками розміщуються кукурудза (20,1) та пшениця (13,7) (рис. 2). У структурі експорту сільськогосподарської продукції значну частку мають насіння ріпаку, ячмінь, соя, м'ясо, яйця, горіхи й натуральний мед.

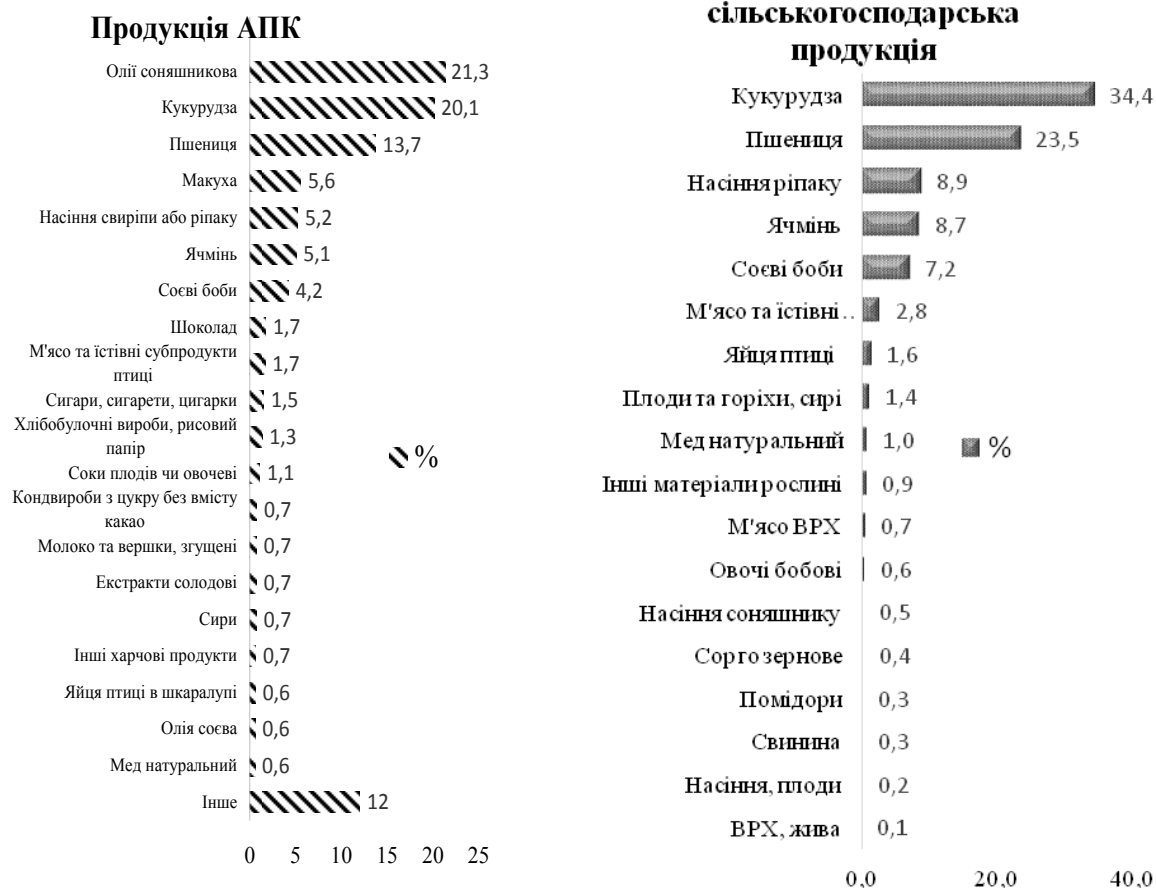

Рис. 2. Структура експорту агропродовольчих товарів за обсягами грошових надходжень, 2015 р.

Джерело: Розраховано на основі даних Державної фіскальної служби України [18].

Для аналізу диверсифікації товарної структури експорту аграрного сектору пропонується використати обернений індекс Херфіндаля–Хіршмана [16], який характеризує рівень концентрації об'єктів. Даний підхід враховує питому вагу окремого товару в структурі експорту і дає можливість здійснити ранжування товарів за їх значимістю у структурі.

Відповідно, індекс Херфіндаля, розрахований на основі статистичних даних 2015 року, дорівнює 0,98, що доводить про високий рівень концентрації та, відповідно, про низький ступінь товарної диверсифікації експортних потоків аграрного сектору. «Ядром експорту» для товарів продукції АПК є олія соняшникова, кукурудза, пшениця, макуха з рослинних жирів, насіння ріпаку, ячмінь і соєві боби. Серед близько 170 найменувань товарних позицій експорту (за три та чотиризначними кодами з групи 1-24 УКТ ЗЕД) 75% валютної виручки припадає лише на сім позицій. Серед сільськогосподарської продукції «ядром експорту» є п'ять позицій – кукурудза, пшениця, насіння ріпаку, ячмінь і соєві боби, частка яких становить 82% виручки. Дуже незначною в товарній структурі експорту аграрного сектору є частка овочів (0,6%), м'яса й м'ясопродуктів (2,8%), яєць (1,6), фруктів, бобових тощо.

Диверсифікація експорту, збільшення кількості видів і найменувань продукції та послуг створює умови для господарського маневру, розширює можливості подолання негативного впливу на економіку несприятливої господарської кон'юнктури [5]. І навпа-

ки, такий високий рівень концентрації зумовлює залежність зовнішньоторговельного потенціалу від стану внутрішнього ринку країн-імпортерів, створюючи загрози його ефективній реалізації. Висококонцентрованою є також географічна структура експорту агропродовольчих товарів, де індекс Херфіндаля становить 0,99. У 2015 році на 10 із 70 країн припадало 51% обсягу продукції, що експортується з України (відповідний показник у 2008 році становив 55%). У таблиці 2 наведено рейтинг найбільших імпортерів українських агропродовольчих товарів.

Аналізуючи географічну структуру, значимо, що за вісім років напрями товарних потоків значно змінилися. Зокрема, найбільшими імпортерами українських агропродовольчих товарів у 2015 році стали Китай та Індія, тоді як у 2008 році їх не було навіть серед 20-ти. Значно скоротився експорт у Росію – з 10,9% у 2013 році до 1,9% у 2015-му, що зумовлено як розширенням присутності національних агропродовольчих товарів на ринках Європи й Азії, так і застосуванням ряду нетарифних заходів регулювання з боку Росії. Позитивною ознакою товарної структури є те, що серед 20-ти найбільших імпортерів лише Іспанію, Ізраїль та Португалію можна віднести до сформованих ринків, тоді як решта – мають тенденцію до розширення ємності, асортименту й збільшення купівельної спроможності споживачів, а отже потенційно зорієнтовані на нарощування обсягів імпорту значної частини продукції.

2. Найбільші імпортери агропродовольчих товарів з України

2008 р.			2013 р.			2015 р.		
№ п/п	Країна	% у експорті	№ п/п	Країна	% у експорті	№ п/п	Країна	% у експорті
1	Росія	17,4	1	Росія	10,9	1	Китай	8,5
2	Сауд. Аравія	6,2	2	Єгипет	9,1	2	Індія	7,4
3	Нідерланди	5,4	3	Індія	6,5	3	Єгипет	7,0
4	Туреччина	5,0	4	Іспанія	4,6	4	Іспанія	6,0
5	Іспанія	4,4	5	Нідерланди	4,1	5	Туреччина	5,2
6	Єгипет	3,7	6	Туреччина	4,1	6	Нідерланди	4,0
7	Білорусь	3,6	7	Італія	3,6	7	Італія	3,8
8	Казахстан	3,3	8	Іран	3,2	8	Сауд. Аравія	3,2
9	Молдова	3,3	9	Китай	3,0	9	Азербайджан	3,2
10	Польща	3,0	10	Франція	3,0	10	Іран	3,0
11	Італія	2,8	11	Білорусь	2,9	11	Польща	2,9
12	Сирія	2,7	12	Ізраїль	2,7	12	Франція	2,7

13	Франція	2,6	13	Сауд. Аравія	2,6	13	Білорусь	2,7
14	Ізраїль	2,4	14	Польща	2,4	14	Ізраїль	2,7
15	Грузія	2,2	15	Сирія	2,1	15	Півд. Корея	2,3
16	Бельгія	1,9	16	Японія	2,0	16	Росія	1,9
17	Греція	1,8	17	Молдова	1,8	17	Тайланд	1,8
18	Йорданія	1,8	18	Півд. Корея	1,6	18	Португалія	1,7
19	Азербайджан	1,6	19	Казахстан	1,6	19	Туніс	1,7
20	Туніс	1,4	20	Грузія	1,6	20	Казахстан	1,6

Джерело: Розраховано автором на основі статистичних даних Державної служби статистики України та Державної фіскальної служби України [17, 18].

Таким чином, питання розробки ефективної стратегії диверсифікації експорту аграрного сектору є актуальним для України, адже зміна основних торговельних партнерів фактично не впливає на структуру та зниження концентрації експортних потоків. У процесі формування стратегічних напрямів гіпотетично можна допустити, що можливість реалізації експортних постачань продукції аграрного сектору на той чи інший ринок зумовлені рівнем його самозабезпеченості. Світова практика доводить, що фактично немає жодної країни, яка б не застосовувала всі можливі засоби захисту внутрішнього ринку від імпорту з метою забезпечення вищого рівня конкурентоспроможності. Тому в процесі виявлення потенційних партнерів для міжнародної торгівлі продукцією національного аграрного сектору насамперед слід орієнтуватися на ті ринки, для яких характерний недостатній рівень самозабезпеченості продовольчими й сільськогосподарськими товарами, а також ринки зі зростаючим платоспроможним попитом.

Одним із методів виявлення найвірогідніших і сприятливіших напрямів експортних потоків є аналіз індексів компліментарності [14], які розраховуються для кожної окремої пари країн із метою порівняння відповідності їхніх експортних та імпортних потоків. Вказаний індекс може набувати значення від 0 до 100%. Чим вище його значення, тим більш компліментарним і взаємовигідним може ставати міжнародний обмін. Однак дуже високий індекс компліментарності іноді може давати помилкове уявлення про можливості для розвитку взаємної торгівлі між двома країнами, якщо країни географічно знаходяться на значній відстані одна від

одної, або економіки країн значно різняться за рівнем розвитку.

Із метою виявлення можливостей географічної диверсифікації експорту, на основі статистичних даних FAO за 2013 рік було проведено парне дослідження імпортних потоків 116 країн світу з експортними позиціями України за основними товарними групами, які на нинішній час становлять «ядро» експортного кошика національного аграрного сектору й обчислені індекси компліментарності торгівлі. До зазначених товарів увійшли: пшениця та пшеничне борошно, кукурудза, насіння ріпаку, ячмінь, соєві боби, яйця в шкаралупі, бобові овочі, м'ясо ВРХ, свиней, свійської птиці, молоко (свіже й перероблене), помідори, цибуля, мед і полуниця. Здійснено оцінку компліментарності торгівлі продукцією національного аграрного сектору з іншими країнами, на основі чого визначено перелік можливих ринків збуту для відповідної продукції.

На основі проведених розрахунків можна зробити висновок, що нинішня спеціалізація експорту аграрного сектору України найбільш компліментарна потребам таких країн Європи, як Польща, Греція, Хорватія, Болгарія, Італія, Білорусь, Португалія, країни Балтії, Словаччина, Угорщина, Франція, Великобританія, Німеччина, Чехія, Молдова, Росія, Грузія, Вірменія, ряду країн Азії серед яких Малайзія, Китай, Південна Корея, Пакистан, а також країн Африки – Конго, Ліберія, Нігер, Нігерія й Південно-Африканська Республіка. Низький рівень компліментарності притаманний іншим країнам (від 10 до 15%) означає, що вони імпортують товари, не характерні для українського експорту на сучасному етапі.

Тут необхідно зауважити, що внаслідок зміни обсягів виробництва товарної продук-

ції, структурної перебудови сектору економіки та впливу зовнішніх факторів компліментарність торгівлі з різними країнами може змінюватись, а експортні напрями ставати ще більш диверсифікованими й насиченими товарними позиціями. Тому, враховуючи значну місткість ринку таких країн, їх можна розглядати як перспективні для розширення присутності національних товарів на іноземних ринках.

Важливою характеристикою та зокрема недоліком на даному етапі здійснення між-

народної торгівлі є тенденція щодо збільшення основними партнерами експорту продукції рослинного походження, основну частку в якій мають пшениця й кукурудза (табл. 3). Так, Єгипет, Іспанія, Туреччина, Саудівська Аравія, Ізраїль, Португалія та Туніс імпортують виключно зернові, а також жири й олії. Імпортерами продукції з високою доданою вартістю серед найбільших партнерів залишаються країни СНД і частково Польща, Німеччина, Франція та Південна Корея.

3. Структура імпорту агропродовольчих товарів з України серед найбільших партнерів, 2015 р.

№	Країна	Частка у структурі імпорту, %			
		(I) Продукція тваринного походження	(II) Продукти рослинного походження	(III) Жири та олії	(IV) Готові харчові продукти
1	Китай	1,0	54,0	43,0	2,0
2	Індія	0,0	2,1	97,5	0,2
3	Єгипет	3,6	78,4	9,5	8,6
4	Іспанія	0,4	72,8	18,6	8,2
5	Туреччина	1,0	60,0	15,5	23,5
6	Нідерланди	6,8	61,3	23,5	8,4
7	Італія	0,2	62,8	26,9	10,2
8	Саудівська Аравія	0,8	85,3	13,0	1,0
9	Азербайджан	14,1	10,0	4,8	71,1
10	Іран	0,9	64,0	34,2	0,9
11	Польща	4,0	37,4	11,3	47,3
12	Франція	1,3	50,4	9,1	39,2
13	Білорусь	1,1	10,5	11,4	77,1
14	Ізраїль	1,2	80,0	1,3	17,6
15	Південна Корея	20,7	66,8	0,5	12,6
16	Росія	50,5	6,0	1,8	41,8
17	Португалія	0,0	94,7	5,1	0,2
18	Туніс	0,3	96,3	2,3	0,3
19	Казахстан	21,2	1,6	5,2	72,0
20	Грузія	15,7	8,1	9,5	66,7
21	Німеччина	26,8	59,0	1,0	13,2

Джерело: Розраховано автором на основі статистичних даних Державної служби статистики України та Державної фіскальної служби України [17, 18].

Аналізуючи статистичні дані таблиці 4 можна зробити висновок, що зростання експорту продукції аграрного сектору з високою доданою вартістю по окремих товарних позиціях носить відносно сталий характер. Так, абсолютний приріст у 2015 році по відношенню до 2008 року характерний для м'яса ВРХ (на 34%), свинини (у 618 разів), м'яса свійської птиці (в 20,5 раза), яєць (в 4,3 раза) і меду (в 10 разів). З аналітичних даних випливає, що до 2012 року темпи зростання були більш динамічними й у 2014–

2015 роках дещо знизилися. У 2015 році вже порівняно із 2012-м на 41% скоротився експорт свинини, що зумовлено різкою девальвацією гривні та зменшенням унаслідок цього валютної виручки від реалізації. Якщо дослідити фізичні обсяги експорту, то можна констатувати, що він зріс на 34%. Подібна ситуація стосується також молока, експорт якого у натуральному виразі збільшився на 33%, тоді як у вартісному – скоротився за аналогічний період більше ніж на 11%.

4. Динаміка експорту продукції аграрного сектору

Продукція	Обсяг експорту, тис. дол.			Співвідношення, %		
	2008	2012	2015	2012 до 2008	2015 до 2008	2015 до 2012
М'ясо ВРХ (свіже та морожене)	62663,6	76440,6	83977,8	122,0	134,0	109,9
Свинина (свіжа та морожена)	88,4	92635,1	54683,0	> в 1000 разів	> в 619 разів	59,0
М'ясо свійської птиці	11084,5	145230,5	226692,5	> в 13 разів	> в 20,5 разів	156,1
Молоко та вершки (незгущені, згущені)	221528,2	105986,9	93919,9	47,8	42,4	88,6
Яйця птиці	29265,3	84486,5	124844,1	> в 2,9 разів	> в 4,3 разів	147,8
Мед натуральний	8251,5	31112,6	83982,3	> в 3,8 разів	> в 10 разів	> в 2,7 разів
Помідори, огірки	28424,9	46652,9	15592,2	164,1	54,9	33,4
Інші овочі (свіжі та первинної обробки)*	15521,7	13556,7	4331,5	87,3	27,9	32,0
Бобові (свіжі та первинної обробки)	35590,8	73370,4	18030	> в 2 рази	50,7	24,6
Яблука, груші, айва	7415,1	6413,6	1129,2	86,5	15,2	17,6
Абрикоси, вишні, сливи, персики	2355	3490,6	547,1	148,2	23,2	15,7
Плоди (полуниця, малина, смородина ін.)	50701,7	48667,9	44388,4	96,0	87,5	91,2
Пшениця	1605247,4	2356635,9	5713937	146,8	> в 3,6 разів	> в 2,5 разів
Кукурудза	670165,1	3892991,0	1934742,5	> в 5,8 разів	> в 2,9 разів	49,7
Соеві боби	72795,95	701903,6	805393,2	> в 9,6 разів	> в 11 разів	114,7

Джерело: Розраховано автором на основі статистичних даних Державної служби статистики України та Державної фіскальної служби України [17, 18].

*Цибуля, часник, морква, буряк, редька, капуста, салат-латук та ін.

Набагато жвавішими темпами у натуральних одиницях зростає експорт м'яса ВРХ – на 92% у 2015 році порівняно із 2012-м, ягід – на 27%, м'яса свійської птиці й яєць – у 2 рази. Традиційно збільшуються обсяги виробництва і, відповідно, експорту зернових та сої. На жаль, поки що не знаходять свою нішу на імпортних ринках овочі, бобові культури, яблука, груші, сливи, персики, вишні тощо.

Одним з основних факторів скорочення експорту у 2015 році стала також несприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура, зокрема низькі ціни на сировинні товари й погіршення макроекономічної ситуації в окремих країнах – торговельних партнерах України. Зокрема, скорочення експорту кукурудзи на 50% стало наслідком припинення поставок до Китаю та Південної Кореї з вересня 2015 року, де спостерігалися високі врожаї, а також скорочення у 2014-му посівних

площ даної культури в Україні на 4 млн га, або на 15%.

Висновки. Сучасна нестабільність внутрішніх соціально-економічних процесів і політичних інститутів, а також мінлива кон'юнктура глобального агропродовольчого ринку вносять корективи в обсяги та структуру виробництва сільськогосподарських товарів, зокрема й тих, що орієнтовані на експорт. Експортна квота аграрного сектору досягла свого оптимального рівня, однак високий рівень товарної та географічної концентрації ставить ефективність розвитку експортоорієнтованої діяльності в абсолютну залежність від умов зовнішніх ринків. «Ядром експорту» є лише п'ять товарних позицій, на частку яких припадає 82% валютних надходжень.

Значні зрушення в географічній структурі призвели до виходу в основні імпортери української сільськогосподарської продукції

Китаю (8,5%), Індії (7,4%) та Єгипту (7%), що створює передумови для розширення присутності національних агропродовольчих товарів на ринках Азії й Африки. Значна частка експорту припадає на країни ЄС, основними з яких є Іспанія (6%), Нідерланди (4%), Італія (3,8%), Польща (2%), Франція (2,7%) та Португалія (1,7%). Однак, незважаючи на зростаючі фізичні обсяги виробництва, зосередженість на вузькому, низькомаржинальному продуктовому сегменті не дає можливості повною мірою використовувати експортний потенціал галузі в національних інтересах.

Аналіз компліментарності торгівлі дає змогу підсумувати, що нинішня спеціаліза-

ція експорту аграрного сектору України найбільш компліментарна потребам таких країн Європи, як Польща, Греція, Хорватія, Болгарія, Італія, Білорусь, Португалія, країни Балтії, Словаччина, Угорщина, Франція, Великобританія, Німеччина, Чехія, Молдова, а також Росія, ряду країн Азії серед яких Грузія, Вірменія, Малайзія, Китай, Південна Корея, Пакистан, а також країн Африки – це Конго, Ліберія, Нігер, Нігерія й Південно-Африканська Республіка. Саме ці ринки, враховуючи їхню місткість і зростаючий рівень життя населення, можна розцінювати як найперспективніші для розвитку зовнішньої торгівлі товарами аграрного сектору України.

Список використаних джерел

1. *Антонюк О.П.* Аналіз структури експорту агропродовольчої продукції / О.П. Антонюк, П.О. Антонюк // Економіка харчової промисловості. – 2014. – № 3-23. – С. 27-32.
2. *Бестужева С.В.* Напрями зовнішньоторговельного розвитку агропромислового розвитку України / С. В. Бестужева // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – №4. – С. 41-45.
3. *Бородіна О.М.* Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції : [моногр.] / О.М. Бородіна. – Ужгород : ІВА, 2006. – С. 109–119.
4. *Губенко В.І.* Стан і проблеми забезпечення розвитку виробництва та експорту продукції АПК в умовах СОТ / В.І. Губенко // Економіка АПК. –2008. – №5. – С. 22-24.
5. *Гусаков В.Г.* Продовольственная безопасность, термины и понятия: энцикл. справ. / В. Г. Гусаков. — Минск: Белоруснаука, 2008. – 356 с.
6. *Зінчук Т.О.* Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки : моногр. / Т.О. Зінчук // Ін-т економіки та прогноз. НАНУ. – Житомир : ДВНЗ «ДАУ», 2008. – 384 с.
7. Експорт та імпорт продукції аграрного сектору України: стан та тенденції / [Кваша С.М., Власов В.І., Кривенко Н.В. та ін.] ; за ред. С.М. Кваші. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 80 с.
8. *Ладиченко К.І.* Індикатори вимірювання зовнішньоторговельної відкритості національної економіки / К. І. Ладиченко // Економічний простір. – 2015. – №95. – С. 16 - 25.
9. *Мельник Т.М.* Експортний потенціал України: методологія оцінки та аналіз / Т.М. Мельник // Міжнародна економічна політика.. – 2008. – № 1–2. – С. 241 – 271.
10. *Ніконенко У. М.* Макроекономічні індикатори відкритості глобальної економіки / У. М. Ніконенко // Наукові записки. – 2012. – №4. – С. 54 - 63.
11. *Осташко Т.О.* Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах світових інтеграційних процесів / Т.О. Осташко // 36. матер. Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – С. 228-232.
12. Сільське господарство України: стат. збірник за 2014 р. – К. : Держслужба статистики України, 2015. – 380 с.
13. Перспективи розвитку вітчизняного аграрного сектора в зв'язку із підписанням Україною економічної частини Угоди про асоціацію з Європейським Союзом / [Пугачов М.І., Власов В.І. Духницький Б.В. та ін.] ; за ред. М.І. Пугачова. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. – 44 с.
14. *Pearlman J.* Participation by private counsel in World Trade Organization dispute settlement proceedings / J. Pearlman // Law and Policy in International Business. – 1999. – Vol. 30 (2). – P. 399-415.
15. *Відоменко О.О.* Міжнародні економічні відносини / О.О. Відоменко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bookdn.com/book_407.html
16. *Sinoha-Lopete, Ramona.* Export-Led Growth In Southern Africa / A Thesis for the degree of Master of Science, Louisiana State University, May 2006. – 130 p.
17. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
18. Державна фіскальна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/ms>.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2016 р.

*

Перспективи світового ринку зерна

Постановка проблеми. Розвиток зернового ринку України значною мірою залежить від кон'юнктури та тенденцій світового ринку зерна. Останніми роками наша країна стала одним із ключових гравців на світовій арені в секторі виробництва сільськогосподарської продукції, зокрема зернових, що зумовило розвиток внутрішнього і глобального ринків у паралельних напрямках.

На сучасному етапі виробництво зерна у світі концентрується в основному в розвинутих країнах, а багато країн, що розвиваються, не можуть розв'язати свої зернові проблеми й імпортують зерно. В результаті зростає світова торгівля зерном.

Україна завжди була великим постачальником хліба на світові ринки. Так, на початку ХХ ст. частка її в світовому експорті пшениці становила 20%, ячменю – 43, а всіх зернових – 21%. Недарма свого часу вона дістала назву „житниці Європи”. Дійсно, зернові культури завжди були та залишаються основними культурами експорту сільськогосподарської продукції України [4].

І нині вона поставляє на експорт зерна більше, ніж переробляє. Так, із 63,8 млн т урожаю зернових у 2014/15 МР на експорт поставлено 34,3 млн т, або 54 % від загального виробництва й 10,1 % від загального обсягу експорту [9].

Таким чином, український зерновий ринок глибокоінтегрований у світовий торговельний простір у цьому сегменті та часткою більше 10 % уже спроможний як впливати на кон'юнктуру світового ринку зерна, так і знаходитися під її впливом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку міжнародної торгівлі зерном та експортних відносин на світовому ринку завжди були в центрі економічних досліджень. Питанням розвитку ринку зернових культур присвячена значна кількість публікацій вітчизняних учених – економістів і дослідників – практиків. Фундаментальні питання, пов'язані з даною проблематикою, розглядалися у працях С.М. Кваші [6], І.В. Камінського [5], І. Кузнецової [7]. Ю.О. Лупенка, О.М. Шпичака, В.Я. Месель-Веселяка [2, 3], які досліджують світові ринки зерна та проводять експертні розрахунки в цьому напрямі. Проте сучасний стан світового ринку зерна характеризується недосконалістю й циклічністю, а тому питання розвитку міжнародної торгівлі зерном і ролі в ній України потребують подальшого дослідження.

Мета статті – проаналізувати світове виробництво й торгівлю зерновими: визначення місця України у світовому виробництві та експорті основних зернових культур; світових лідерів з експорту даних культур. Для дослідження обрано зернові культури, на вирощуванні яких спеціалізується Україна, а саме – пшеницю, кукурудзу, ячмінь.

Виклад основних результатів дослідження. За оцінками USDA, світове виробництво зернових культур становить 1,98 млрд т, з яких 63,8 млн т, або 3,1%, – українське зерно [10]. Здається, частка несуттєва, однак Україна експортує зерна більше, ніж переробляє в середині держави, що характерно для обмеженої кількості країн. Саме тому, досліджуючи зерновий ринок України, слід звертатися до світових тенденцій і враховувати їх глибокий вплив.

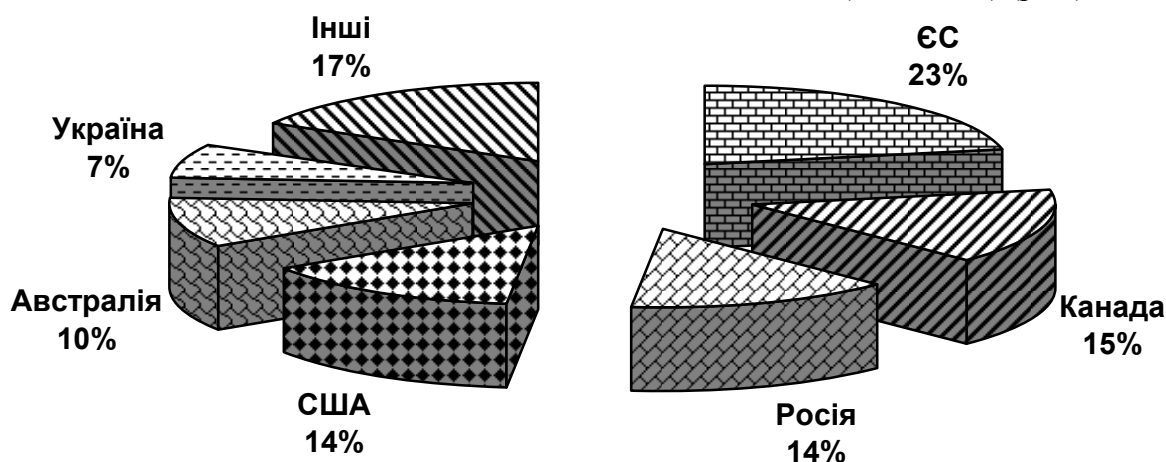
Основною культурою є, звичайно, пшениця. Світове виробництво культури за останні чотири роки зросло на 4% та стано-

* Науковий керівник – В.П. Галушко, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.

© Н.Є. Голомша, О.Я. Дзядикевич, 2016

вило у 2014/15 МР 725,3 млн т. Такий рекордний валовий збір зерна пшениці було досягнуто завдяки збільшенню його виробництва в країнах Європейського Союзу на 13% (у 2014 р. вироблено 156,5 млн т), в Індії – на 10 (95,9 млн т), у Китаї – на 8 (126,2 млн т) і в Україні – на 11% (24,8 млн т). Як наслідок, така тенденція спричинила зниження світових цін на пшеницю. Лише за останній рік ціна пшениці на світовому ринку знизилася на 10,8% [1].

За останні роки світовий експорт пшениці зріс на 5% – із 153,8 млн т у 2011/12 МР до 161,3 млн т у 2014/15 МР. Канада, Росія та США зберігають свої лідерські позиції на світовому ринку зерна пшениці, однак лідером став Європейський Союз, частка якого у світовому експорті пшениці зросла за останні роки зросла вдвічі і становила у 2014/15 МР 23% (35,4 млн т). Україна також зміцнила свої позиції на світовому ринку пшениці майже вдвоє, її частка була у 2014/15 МР 7% (11,3 млн т) (рис.).

Країни – світові експортери пшениці в 2014–2015 рр.

Джерело: [10].

Кукурудза – головна фуражна й енергетична культура в світі. Світове виробництво її за останні чотири роки зросло на 14 % і становило у 2014/15 МР рекордні 1008,8 млн т. Лідером із виробництва кукурудзи у світі є США, яку в країні вирощують практично всюди, врожайність коливається в межах 10 т/га. На США припадає

понад 35 % світового виробництва цієї культури (у 2014/15 МР – 361,1 млн т). Основна частина йде на внутрішнє споживання й лише 13 % кукурудзи експортують.

Основними експортерами кукурудзи в світі є США, Бразилія, Україна та Аргентина, які постачають близько 80% цієї культури (табл. 1).

1. Країни – світові експортери кукурудзи

Країна – експортер	2011/12 МР		2012/13 МР		2013/14 МР		2014/15 МР		2014/15 МР до 2011/12 МР, %
	млн т	%	млн т	%	млн т	%	млн т	%	
США	38,3	37,0	18,3	18,2	50,7	39,0	46,8	36,6	123,0
Бразилія	12,7	12,3	26,0	25,9	22,0	17,0	21,9	17,2	173,0
Україна	15,2	14,7	12,7	12,7	20,0	15,4	19,8	15,5	131,0
Аргентина	16,5	16,0	22,8	22,7	12,8	9,9	18,4	14,5	112,0
Інші країни	21,0	20,0	20,7	20,5	24,6	18,7	20,9	16,2	99,5
Усього	103,7	100	100,5	100	130,2	100	127,8	100	124,0

Джерело: [10].

Україна за останні чотири роки збільшила виробництво кукурудзи на 25% (у 2014/15 МР – 28,5 млн т), однак частка її у світовому виробництві залишається в межах

3%. Проте на відміну від США, які понад 80 % даної культури використовують на внутрішнє споживання, Україна 70 % виробленої кукурудзи експортує. Саме тому

останніми роками вона увійшла в трійку лідерів з експорту кукурудзи (15,5 % світового експорту у 2014/15 МР).

У групі фуражного зерна за обсягами світового виробництва й торгівлі ячменів поступається лише кукурудзі. Світове виробництво ячменю за останні чотири роки зросло на 6% і становило у 2014/15 МР 141,2 млн т. Цьому сприяло розширення посівних площ та підвищення врожайності культури. Основними виробниками даної ку-

льтури є ЄС (60,5 млн т), Росія (20,0 млн т) й Україна (9,5 млн т).

Україна належить до одного з найбільших світових виробників ячменю та є провідним експортером цього зерна й з експортним потенціалом на рівні 4 млн т займає четверту сходинку в рейтингу світових експортерів ячменю. Загалом у 2014/15 МР обсяг світового експорту ячменю становив 30,0 млн т, що на 26 % більше, ніж у попередньому та на 40 % більше, ніж у 2011/12 МР (табл. 2).

2. Країни – світові експортери ячменю

Країна – експортер	2011/12 МР		2012/13 МР		2013/14 МР		2014/15 МР		2014/15 МР до 2011/12 МР, %
	млн т	%	млн т	%	млн т	%	млн т	%	
ЄС	3,6	17,0	6,5	29,3	4,9	20,7	10,6	35,5	294,4
Росія	3,7	17,2	2,4	10,7	2,8	11,6	5,8	19,4	156,8
Австралія	5,8	27,2	4,6	20,9	6,3	26,3	5,3	17,6	91,4
Україна	2,2	10,2	2,7	12,1	3,8	16,1	4,0	13,4	181,8
Аргентина	3,6	17,0	3,7	16,5	2,8	11,9	1,6	5,4	44,4
Інші країни	2,5	11,4	2,2	10,5	3,3	13,4	2,7	8,7	108,0
Усього	21,4	100	22,1	100	23,9	100	30,0	100	140,2

Джерело: [10].

Суттєво зміцнили свої позиції на світовому ринку ячменю країни Європейського Союзу. Експорт цього зерна з країн ЄС збільшився за останні чотири роки майже втричі й становив у 2014/15 МР 10,6 млн т, що дало змогу ЄС стати лідером з експорту ячменю. Австралія та Аргентина зменшили експорт ячменю останніми роками, однак залишилися в п'ятірці лідерів.

Висновки. Позиції України на світовому ринку зерна зростатимуть і в майбутньому, оскільки країна має значний нереалізований виробничий потенціал, що визначається двома основними факторами:

показники врожайності основних зернових культур, які в Україні практично вдвічі нижчі, ніж у країн – лідерів;

основний виробничий ресурс – українська земля, яка характеризується одними з найвищих якісних показників у світі.

Даний потенціал розкриватиметься по мірі впровадження нових технологій та підвищення культури агровиробництва.

Крім того, за довготерміновими прогнозами ФАО виробництво пшениці в світі до 2023 року збільшиться до 778,1 млн т, при цьому виробництво її в Україні за цей період зросте на 26,29 %, а виробництво грубих зернових – на 24,1 %, що зумовить закріплення позицій України на світовому ринку зерна [9].

На сучасному етапі розвитку світової економіки для України складаються сприятливі умови щодо освоєння нових ринків зерна, зокрема в регіонах Південно-Західної, південної й Східної Азії, північної Африки також існують можливості нарощування експорту зерна до країн Європи.

Отже, Україна має реальний потенціал зміцнити свої позиції на світовому ринку зерна і зробити вагомий внесок у подолання світової продовольчої кризи.

Список використаних джерел

1. Агропродовольчий спектр України – 2015 // AgriSurvey. УКАБ Сервіс. – 124 с.
2. Аналіз та прогноз кон'юктури світових ринків продукції рослинництва / [Шпичак О.М., Лупенко Ю.О., Присяжнюк М.В. та ін.]; за ред. О.М.Шпичака. – К.: ННЦІАЕ, 2012. – 516 с.
3. Баланси сільськогосподарської продукції та продовольства / Наукове вид. [Лупенко Ю.О., Шпичак О.М., Месель-Веселяк В.Я. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 74 с.

4. Голомша Н.С. Конкурентоспроможність українських зернових на світовому аграрному ринку / Н.С. Голомша // Економіка АПК. – 2009. – №12. – С. 97–102.
5. Камінський І.В. Стан виробництва та кон'юнктури ринку зернових культур в Україні [Електронний ресурс] / І.В. Камінський. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/agroin/2010.
6. Кваша С.М. Світові тенденції розвитку ринку зерна та напрями диверсифікації його використання [Електронний ресурс] / С.М.Кваша. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2009.
7. Кузнєцова І. Яка ж роль відведена Україні в світовому виробництві та експорті пшениці? / І.Кузнєцова // Зерно і хліб. – 2008. - №2. – С. 3–6.
8. Можливості і застереження щодо наслідків уведення в дію положень про асоціацію між ЄС та Україною: наук. доп. ; за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НААН Т.О. Осташко, д.е.н. В.О. Точиліна; НАН України, ДУ „Інститут економіки та прогнозування”. – К., 2013. – 98 с.
9. Самаріна І. Як світ впливає на ринок зернових в Україні / І. Самаріна // Агробізнес сьогодні. – 2015. – №5 (300) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.agro-bisness.com.ua.
10. Grain: World Markets and Trade // United States of Department of Agriculture / Foreign Agricultural Service, FG-02-16, February 2016. [Electronik resourse]. – Mode of access: <http://www.usda.gov/wps/portal/usda/>.
11. Prospects for Agricultural Markets and Income in the EU. [Electronik resourse]. – Mode of access: <http://es.europa.eu/agriculture/hubli/caprep/prospects>.
12. Reports and statistical data. [Electronik resourse]. – Mode of access: <http://faostat/fao.org/desktopdefault.aspx>.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2016 р.

* * *

Новини АПК

Україна імплементує європейські вимоги до органічного виробництва

Мінагрополітики України прикладає значні зусилля для завершення впорядкування сфери органічного виробництва та відповідного маркування харчових продуктів. Про це повідомила заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Олена Ковальова.

Разом із представниками наукових установ, міжнародних організацій, профільних асоціацій та учасників ринку Мінагрополітики розробляє комплекс документів щодо впорядкування сфери органічного виробництва.

«Розроблено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», положення якого спрямовані на усунення недосконалостей в органічному законодавстві та адаптування його до вимог права ЄС у цій сфері», – повідомила заступник Міністра.

Розвиток органічного сільського господарства у світі відкриває великі можливості для вітчизняних виробників й експортерів: «Мова йде про активну участь нашої держави у процесі міжнародної торгівлі органічною продукцією».

За даними Федерації органічного руху України на початок 2016 року в нашій країні на території понад 410 тис. га діяло 210 сільгосппідприємств, виробництво яких сертифіковане як органічне. Порівняно з 2010 роком ці показники зросли на 50%, що свідчить про обнадійливі перспективи для подальшого стабільного розвитку.

Довідково: Згідно із щорічним звітним Дослідного інституту органічного сільського господарства (FiBL) та Міжнародної Федерації органічних сільськогосподарських рухів (IFOAM) виробництво органічних продуктів набуває дедалі більшого поширення в багатьох країнах світу та є найбільш динамічним сектором аграрної галузі. У період з 1999 по 2014 рік його вартісний обсяг зростав щорічно на 12% та досяг позначки 80 млрд дол. США.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 331.101.262

*Г.І. САБЛУК, старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Особливості регулювання зайнятості жінок села в системі ринку трудових ресурсів

Постановка проблеми. Основною характеристикою економічної активності суспільства, його працездатного населення є наявність у людини особистого інтересу, а при цьому і власних здібностей, знань та наполегливості на право вчитися, працювати, займатися громадською й виховною діяльністю, що і визначає її зайнятість. Нині діюча економічна система далека від досягнення межі людських можливостей та використовує на ринку праці лише частину ресурсів наявної в державі робочої сили, що призвело до значного безробіття в сільській місцевості.

Загострення соціально-економічних проблем в Україні значною мірою вплинуло на звуження сфери використання праці селян. Тому в складній системі взаємодії основних методів впливу на зайнятість населення використанням соціально-психологічних засобів його управління головне місце належить регулюванню ринку трудових ресурсів. Саме цей організаційно-економічний механізм тісно переплітається з тими завданнями й можливостями, які в подальшому вирішенні передбачають стабілізацію в попиті сільського населення на працю (а це понад 13 млн сільських жителів, з яких 7 млн – жінки), зниження та запобігання росту безробіття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Жіночій праці в сільській місцевості за всіх часів не приділяється достатньої уваги як із боку суспільства, так і держави. Як і раніше, жінка залишається наодинці зі своїми соціально-економічними проблемами, що є предметом всебічного вивчення. В Україні спостерігається постійний спад рів-

ня та якості життя на селі, а організаційно-економічний механізм ринку праці перетворився на гальмівну модель економічних реформ.

Особливості жіночої праці на селі потребують розробки нових науково обґрунтованих висновків щодо використання трудового потенціалу як загалом, так і всього сільського населення у суспільному виробництві аграрної сфери.

Дані проблеми висвітлювали в своїх працях такі вчені, як Ю.Я. Лузан [1], М.Ф. Кропивко [2], К.І. Якуба [3], А.В. Руснак [4], С.В. Скрипник [4], С.В. Стефанюк [5], В.П. Рябоконь [6], В.К. Збарський [7] та ін.

Мета статті – визначення основних напрямів розвитку аграрної сфери з важливого питання сьогодення: регулювання ринку праці жінок у сільській місцевості, а також оцінка факторів, вплив яких є основним у цьому аспекті. Нинішній український ринок трудових ресурсів має достатню нормативно-правову базу, наповнену системою соціального страхування на випадок безробіття, але при цьому ще обмежені можливості розширення сфери працевлаштування, що створює замкнуті проблеми.

Виклад основних результатів дослідження. У теперішній період зростає об'єктивна необхідність комплексного вивчення соціально-економічних проблем функціонування сільського господарства і, зокрема, ролі в цьому сільських жінок, які поєднують трудову діяльність у суспільному виробництві та побутовій сфері з материнством і вихованням підростаючого покоління. Сучасна жінка-селянка ввібрала в собі всі

© Г.І. Саблук, 2016

характеристики попередніх епох. Від епохи Відродження й до нинішніх днів вона випромінює чистоту своєї співучої душі, бо щира і віддана своїй сім'ї, а її руки – невтомні в праці та по-материнськи ласкаві. Вона не обмежується в своїй діяльності лише родинними обов'язками. Сучасна сільська жінка прагне здобути вищу освіту, досягти успіхів у службових справах, обіймаючи при цьому високі посади. Адже ситуація, що нині склалася в сільській місцевості, не може не хвилювати суспільство, а українська держава не може жити без соціального розвитку села, бо в основі державності країни – сільське господарство.

Тому треба поступово, але наполегливо започатковувати нові стереотипи поглядів

суспільства на сільське життя, бо це є основною причиною відставання рівня життя людей у сільській місцевості. Недооцінка людського фактора щодо використання праці селян при сприятливих кліматичних умовах нашої країни, яка має в користуванні найкращі чорноземи, призвела до того, що за рівнем життя населення Україна опинилася на останніх сходинках серед країн світу. Статистикою доведено, що за період із 2001 по 2014 рік у країні кількість сільських населених пунктів зменшилася на 2,3%, а з чисельністю понад 500 осіб – на 9,6%. Відповідні зміни спостерігаються і за чисельністю населення (табл. 1).

1. Структурні зміни в сільській поселенській мережі України, тис. осіб

Групи сіл за людністю	Чисельність населення		
	2001 р.	2005 р.	2014 р.
1 – 99	283,6	292,2	316,2
100–499	2993,2	2954,6	2886,1
500–999	4174,8	3950,4	3572,9
1000 і більше	8302,4	7411,7	6805,1
Усього	15754,0	14608,9	13560,3

* За даними суцільного обстеження соціально-економічного становища сільських населених пунктів, проведеного Держслужбою статистики України на 1.01.2001 р., 1.11.2005 р. та 1.01.2014 р. (інформація наводиться без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя).

Помітна зміна й у співвідношенні статевого фактора, що зумовлено демографічною кризою, а звідси і характерна ситуація щодо зайнятості сільського населення – у співвідношенні чоловіків і жінок, які проживають у селі. Розрив між тривалістю життя чоловіків і жінок є значним, а тому до старості доживає порівняно більше жінок, ніж чоловіків. Отже, демографічна база відтворення зайнятості селян в основному залежить від структури сільського населення, що визначається його статтю. Та без сільських жінок неможливо уявити українське суспільство, а їх у сільській місцевості більше половини від усього сільського населення.

Проте відсутність державного регулювання економічними й соціальними процесами на селі призводить до гострої проблеми сільського розвитку – скорочення чисельності молодих жінок. Лише 30,3% від загальної чисельності сільського жіночого населення – це жінки у віці 15-39 років, а 48,3% тих жінок, які старші 55-річного віку, їх найбільша частина.

Відомо, що взаємодія складових створення споживних вартостей засобів до життя відбувається тільки через працю. І в цьому доцільно вбачати поєднання людини та природи, людської праці й природних матеріалів, бо остаточним джерелом людського багатства є природний і людський фактори, процес, який гарантує життя на Землі.

Натомість залишається актуальною проблемою визначення шляхів розвитку та забезпечення умов для продуктивної зайнятості населення села, зокрема жінок. Очевидними є дисбаланси на ринку праці, де велика частка їх зайняті не за фахом, або ж працюють на найпростіших роботах, чи взагалі не мають можливості працевлаштуватися. Понує високий рівень безробіття, втрачаються набуті професійні знання, навички економічно активного жіночого населення, що спричиняє декваліфікацію працюючих. При цьому не належним чином враховуються інтереси жінки, яка прагне брати активну участь у господарюванні, працювати у ви-

робничих колективах, утримувати рівну частку у правах із чоловіком.

Варто зазначити, що в основних галузях сільськогосподарського виробництва переважає праця жінок. Значимість сільської жінки у забезпеченні здійснення технологічних процесів висока в багатьох адміністративно-територіальних районах, це – галузі рослинництва і тваринництва, будівельні та підсобні господарства. Тільки там, де рівень механізації виробничих процесів вищий, більша частка працюючих чоловіків, а де переважає ручна, низькопродуктивна праця – переважна більшість осіб жіночої статі. Стає зрозумілим, що без жіночої праці, без обсягів її величини сільськогосподарські підприємства не можуть обійтися. Проте умови аграрної праці не відповідають прямим показникам оплати жіночої активності. Саме в жінці як біосоціальній категорії населення спостерігається переплетіння витрачених життєвих сил на виробництво споживних вартостей і появи на світ самої людини (народження дітей), а також обслуговування своєї сім'ї. Тобто, трудовий потенціал сільських жінок використовується надмірно, жінка завжди перевантажена та виснажена в домашньому господарстві. За підрахунками Державної служби статистики України, щоденні навантаження на сільську жінку становлять 15 год 24 хв, що перевищує будь-які фізіологічні норми. Звідси й ті різні захворювання, а найбільше – онкологічні – серед жіночого населення.

Крізь призму жіночої праці та побуту визначається рівень соціального прогресу суспільства, тому нинішній статус жінки-селянки є своєрідним барометром для визначення цього показника. Подальше вдосконалення умов жіночої праці, їх ефективного використання в нинішній період розбудови держави потребує перегляду усталених стереотипів і детального перегляду стану жіночої зайнятості.

Чому вкорінився такий підхід до „чоловічої” та „жіночої” роботи?

Проблеми аграріїв у різних регіонах країни однакові: налагодити як слід виробництво високоякісної продукції, одержати належну ціну за свій товар, завоювавши при цьому ринки збуту. Але стереотипне сприйняття

гендерних ролей є однією з вагомих перешкод успішного розвитку аграрного виробництва. Зазвичай, чоловік є головою сімейства та має статус господаря (фермера), а жінка (дружина) повністю справляється з обов'язками чоловіка (може керувати трактором чи комбайном, бути водієм і будівельником), проте її знають як дружину фермера, а не управлінця. Якщо поділяти працю на суто жіночу чи чоловічу, то це негативно впливає на економіку господарства в цілому, збільшує ризики у веденні його бізнесового виробництва. Тільки допомога селянам в освоєнні сучасних методів господарювання, вироблення правильного підходу до щоденної роботи з гнучким перерозподілом обов'язків та взаємозамінності зможе вирівняти ситуацію, що склалася.

Як приклад можна навести господарювання в Дніпропетровській, Херсонській, Івано-Франківській та Львівській областях, де діють програми підтримки молочного бізнесу від Уряду Канади, а також реалізується розвиток зернових кооперативів у районах Кіровоградської й Дніпропетровської областей. Націлені ці програми на комплексний розвиток бізнесу на селі, побудову нових приміщень та ферм, включаючи весь консультативний супровід, де при цьому задіяний чоловічий і жіночий персонал.

На жаль, нині суспільство погоджується з тим станом речей, коли сучасні жінки зрозуміли, що неможливо виконувати роботу найвищої кваліфікації без жертвування сім'єю та поєднувати її гармонійно з роботою по дому і кар'єрою, а тому не кожна жінка готова боротися за рівні права з чоловіком, за гендерну рівність.

Серед основних проблем, з якими стикаються жінки на селі, – це їхня бідність. Таке становище відчутне в основному жінкам, яким за 50 років. Також низька оплата праці жінок, зайнятих у сільському господарстві, що становить майже 80 % заробітної плати чоловіків у цій же галузі та ще й за надто важких умов праці. І це при тому, що жінка дає лад своїй роботі й разом із тим виконує чоловічі обов'язки однаково, бо немає нічого, з чим би не могла впоратися жінка. Громадський діяч, керівник західноукраїнського офісу Всеукраїнської організації „Жінки

України” Людмила Максимович наголошує, що „саме жінки повинні бути і можуть стати новим обличчям сучасної України”. Нині ж сільській жінці доводиться самотужки, без допомоги суспільства, в міру власних сил, таланту виборювати шлях до своєї мети – самореалізації в тій галузі діяльності, яка буде їй до душі, та ще й вважається чоловічою.

Слід зазначити, що за весь період існування незалежної України сільське господарство є однією із небагатьох галузей національного господарства, в яких статистичні дані не дають відомостей про реальність страйків. Але об’єктивне соціально-економічне явище роздмухується далі: зростає скорочення чисельності сільського населення, зменшується кількісний склад населених сільських пунктів. Так, за останні понад 15 років чисельність сільського населення зменшилася на 14%. Разом з тим втрачається економічний інтерес товаровиробників, адже мінімальна заробітна плата має бути більшою за розмір прожиткового мінімуму. Нині середньомісячна номінальна заробітна плата в сільському господарстві становить близько 2,5 тис. грн, або 62,1% від заробітної плати в промисловості, чи 71,2% по країні.

Унаслідок інфляції постійно зростають ціни і тарифи на соціальні послуги, знижується купівельна спроможність сільських жителів, а цим самим погіршується споживання, насамперед, продуктів харчування, не говорячи вже про придбання промислових товарів та послуг. Таким чином, дорожчає вартість життя селян, погіршується стан їхнього здоров’я. В результаті жінки стають на шлях самозайнятості дедалі частіше, ніж чоловіки, що само по собі веде до поділу праці й робить самозайнятість переважно жіночою.

Україна багата славними вчинками та справами сільських жінок. Якби ж тільки суспільство разом із підтримкою держави навчилося поціновувати по-справжньому їх у повсякденні, сприяти розвитку всіх їхніх природних здібностей і талантів. Там, де працює жінка, – світлішає день, гарнішає світ, там сяє любов до рідної землі й країни. Проте в умовах зростання безробіття в ос-

нові економічного регулювання ринку праці потрібно виділити такі пріоритетні напрями удосконалення основних процесів зайнятості селян: загальна стратегія з боку держави щодо підтримки підприємницької ініціативи жителів; планування сільських територій як і країни в цілому державними органами щодо створення необхідної соціальної інфраструктури сільських територій; формування й управління трудовими ресурсами села.

Насамперед, причина безробіття криється в неінформованості жителів села центрами зайнятості з питань працевлаштування. В цьому напрямі доцільно було б дотримувати встановлених законом норм і правил найму робочої сили, щоб не було нелегальних випадків працевлаштування, не допускати в цьому порушень. Адже володіння землею та ринок праці на ній у великих масштабах може створити певні соціальні напруженості й тут обов’язково потрібне регулювання соціально-трудова відносин з боку держави. Тому вивчення ситуації, що характеризує ринок праці сільських людей, – одне з головних питань у визначенні рівня та якості зайнятості на селі.

Прикрим є ті факти, що село старіє, прогресує смертність населення, збільшується кількість померлих із кожним роком, і така ситуація відстежується в усіх регіонах України. Найгострішими проблемами є відсутність мотивації до праці й життя в селі, закореніле безробіття, трудова міграція, бідність. Рівень бідності селян (36,8%) вищий, ніж у містах (21,4%). Такий стан речей у сільській місцевості підтверджує важке життя української селянки. Спрацьовує соціально-психологічний фактор, бо очевидним є те, що нинішня репродуктивна настанова жінок-селянок спрямована на звужене відтворення. Рівень народжуваності нині дуже низький. За весь період фертильності (а це вік від 15 до 49 років) жінка може народити лише 1,5 дитини, а в сільській місцевості – 1,8. Тобто, відбувається затухання народжуваності, при якому попереднє покоління поступається наступному з меншою кількістю. Демографічна ситуація на селі набуває негативності, оскільки число народжених значно нижче від числа померлих.

Основною причиною демографічної кризи на селі є, з одного боку, зростання смертності, старіння селян, часті розлучення, а з іншого – значне зниження народжуваності та шлюбності селян, що характеризує рівень життя сільського населення (табл. 2 і 3).

Змінити ці згубні процеси в бік поліпшення можливо великомасштабними заходами, адже нині, щоб зберегти населений пункт, треба забезпечити збереження людності. Це означає: зміцнення бази виробничих процесів на тій території, де розташований населений пункт, який за всіх інших

рівних умов має функціонувати за рахунок навколишніх земель; поліпшення соціальної інфраструктури – умови праці, побуту й відпочинку селян, зокрема жінок, завдяки оптимізації їх сукупної суспільно необхідної зайнятості. Сюди відносимо їхні затрати праці, життєвих сил та енергії у виробничій і сімейно-побутовій сферах, бо від жінки не забрати виконання нею дітородної функції й виховання дітей разом із веденням домашнього господарства, доглядом за хворими чи літніми батьками і т.д.

2. Природний рух сільського населення України, осіб

Рік	Кількість народжених		Кількість померлих		Природне відхилення приріст +, скорочення -	
	дівчатка	хлопчики	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
2005	68760	73069	156061	154339	-8730,1	-81270
2010	83040	88062	140638	126467	-57598	-38405
2014	78549	83143	125851	114706	-47302	-31563

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

3. Середня очікувана тривалість життя в сільській місцевості, років

Рік	Усе населення	У тому числі	
		жінки	чоловіки
2011	69,76	75,18	64,61
2012	69,75	75,19	64,61
2013	69,88	75,29	64,79
2014	69,72	75,31	64,53

Джерело: Чоловіки і жінки в Україні. Стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – С. 19.

У свою чергу жіноча праця в особистому господарстві переважніше її фізично, фізіологічно й соціально-економічно, жінка знаходиться під постійним фізичним і психологічним тиском, унаслідок чого деформується стереотип щодо призначення жінки в суспільному житті. Проте таких жінок, які б погодилися бути лише дружиною та матір'ю, щоби при цьому повністю відмовитися від участі в суспільному виробництві, не так багато. Більшість їх прагнуть поєднувати сімейні обов'язки з участю у суспільному житті села, регіону, бути корисною для суспільства і реалізувати себе як особистість. Адже жінка здатна самостійно заробляти,

вона цікавиться життям навколишнього світу, любить життя й свою професію, а також турбується про своє майбутнє (пенсію).

Трансформація стереотипу жінки щодо її призначення в суспільному житті можлива при усвідомленні нею соціально-економічної значимості у формуванні сім'ї, вихованні дітей, збереженні родинного гнізда. Тому саме поєднання праці жінки як удома, так і в суспільному житті села набуває рис саморозвитку та самовдосконалення. Ця умова є необхідною для збереження населених пунктів і сприятиме відтворенню сільського населення, а цим самим збереже українську націю (табл. 4).

4. Розподіл сільського населення за віком, старше 15 років, яке має освіту

Вікова група	Чисельність населення, осіб	З них питома вага жінок, %
15–19	1039767	48,7
20–29	2004161	48,7
30–39	2040865	48,0
40–49	2090589	49,1
50–54	896669	52,1
55–59	689255	56,7
60 і старші	3464394	61,8
Усього	12225700	53,1

Нині економічні реформи в країні не доведені до завершення, а тому селяни роздвоєні у використанні своєї праці: одні шукають роботу, інші займаються веденням особистого підсобного господарства. Важкі соціально-економічні умови праці та побуту змушують в основному сільських жінок мігрувати за межі України. І це відображення світової тенденції, адже частка жінок-мігрантів у світі зростає й досягла майже 60% від загальної чисельності всіх мігрантів. Міграція ж несе серйозні перевтілення в людині, в її життєвих поглядах. Це – складне та практично недосліджене соціальне явище, бо це доля не однієї тисячі українок, яких одним критерієм неможливо охарактеризувати.

Нинішня жіноча міграція з України – велика життєво ствердна позиція жінок. За світоглядом української жінки – це рух уперед як єдине рятівне коло, на яке вона відважилася. Жінка вирішує мігрувати за кордон для того, щоб допомагати своїм дітям вчитися, придбати житло в Україні тощо, а ще більше – віднайти саму себе, свою гідність, яку вона втратила вдома. В цьому пошуку вона вбачає інтерес, адже ситуація може скластися так для жінки, коли вона розвиватиметься професійно, культурно себе реалізовуватиме, здобуватиме нову освіту, знання, а тим самим плануватиме своє подальше життя за кордоном.

Найбільше українок-мігранток працює в Італії (понад 80%), Польщі, Греції, Чехії, Іспанії, Угорщині й інших країнах. Опинившись за кордоном, наші українські жінки виконують будь-яку роботу, бо за неї в тиждень матимуть 600–800 євро, тоді як в Україні про такі гроші за такий період ніколи навіть і не чули.

А якби такі можливості оплати праці створити в нашій країні, де могла б себе реалізувати жінка-селянка, перед якою відкрилися б нові перспективи розвитку людини й території в цілому, то якою б стала Україна? Звичайно, це була б розвинута країна, а не та, якою є нині, це було б зовсім інше українське суспільство з виразними інтересами у своїх діях. Тому дуже прикро, що українську жінку принизлива бідність спіткала до такого рішення (міграції). Їй боляче, що вона залишає недоглянутих дітей, старих батьків і їде виконувати неприємну роботу у вередливих господарів, аби заробити і зняти провину за обділене вдома – в Україні – сільське життя.

Важливою проблемою є потреба сільськогосподарських підприємств, фермерів, інших суб'єктів у виробничій сільськогосподарській продукції, що визначається кількістю ресурсів живої праці та є основною складовою зайнятості сільського населення. Але при цьому необхідно, щоб функціонували підприємства та організації, де була б потрібна робоча сила. Тому в ринкових умовах сільське господарство має відчутну потребу у кваліфікованих кадрах, здатних використовувати сучасну техніку ефективно. Впровадження у виробництво індустріальної технології, ринкових форм виробничих відносин – основне завдання кваліфікованих кадрів.

Підготовку кваліфікованих спеціалістів для сільськогосподарських підприємств ведуть відповідні навчальні заклади: вищі, середні (коледжі, технікуми), професійно-технічні училища, курси і т.п. Нині за вимогами сучасних потреб розвитку аграрної сфери АПК здійснюється оновлення навчальних програм. Це дає змогу наблизити професіоналів-аграрників до сучасних про-

грамно-комп'ютерних технологій на рівні міжнародної стандартизації. Адже специфіка селянських (фермерських) господарств вимагає розробки науково аргументованої системи формування якісно нових спеціалістів-професіоналів, які мають бути господарями землі, управляти новими технологічними процесами й виробляти сільськогосподарську продукцію з найвищою оцінкою її вартості.

Великим поштовхом у визначенні правових, економічних та організаційних засад соціального захисту населення став Закон України „Про зайнятість населення” (Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2013. – № 24. – Ст. 243), в якому основний наголос ставиться на основні напрями державної політики у сфері зайнятості населення, що ґрунтується на принципах пріоритетності забезпечення повної, продуктивної й вільно обраної людиною роботи в процесі реалізації активної соціально-економічної політики держави, сприянні ефективному використанню трудового потенціалу населення та його соціального захисту. Це стосується також населення, яке проживає в сільській місцевості. При цьому увага зосереджується на забезпеченні створення однакових можливостей для реалізації суб'єктами господарювання інфраструктурних проектів і цільових програм, що фінансуються за рахунок державних коштів, сприянні самозайнятості сільського населення стимулюванням відкриття власного бізнесу.

Висновки. З метою поліпшення якості життя сільського населення, відродження сільських територій з виділенням значимості праці сільської жінки здійснено теоретичні узагальнення щодо розв'язання низки основних проблем, серед яких такі:

Завдяки професійним знанням та умінням працівників аграрної сфери необхідно домогтися перегляду принципів підходу до розвитку аграрного сільського життя. Цьому сприятиме прогресивна сила трансформації соціальної структури розвинутих країн Європи і світу, які є прикладом розбудови прогресивного суспільства. Створення ефектвної системи соціального облаштування на селі, підтримка сталого розвитку сільських територій та їх населення, враховуючи регі-

ональні особливості, – важливе й невідкладне завдання нашої країни.

Сучасна державна політика щодо розвитку регіонів України повинна бути спрямована на збереження та зміцнення територіальної цілісності й соціальної єдності Української держави, що сприятиме розвитку підприємництва на селі, зумовить ріст доходів селян, значно підсилить задоволення жіночого населення соціальними, культурними та побутовими потребами в межах своїх населених пунктів. При цьому є потреба в збільшенні кількості шкіл і дошкільних навчальних закладів, медичних установ, різного типу закладів побуту й торгівлі.

Замислюючись над найважливішою проблемою людства – роллю та місцем людини на Землі, це означає правильно обрати шлях у житті й цим самим реалізуватися професійно. В цьому переконана й жінка. Віддавати всі сили громаді, суспільству, сім'ї – справжній талант жіночої душі. Тому фінансово-економічні методи функціонування ринку жіночої праці на селі є основними в забезпеченні зайнятості сільського населення. Наявність різних форм господарської діяльності на селі, стимулювання напрямів підприємницької та інших несільськогосподарських форм діяльності приведе до піднесення всіх сфер використання трудового потенціалу як жіночого, так і чоловічого населення в аграрній сфері. Продуктивна зайнятість селян лежить в основі функціонування самого життя, а якість життя – результат нагромадження людського капіталу.

Трудова діяльність селянок – єдина система, що характеризується кількістю трудових затрат жінки у суспільному виробництві. Натомість розв'язання проблем, пов'язаних із формуванням трудових затрат жінкою, значно ускладнилося з демографічною кризою в Україні. Низька народжуваність та висока смертність, швидкоплинна зовнішня міграція, а також старіння населення – тяжкі важелі у функціонуванні ринку праці.

Враховуючи складність і різноманітність усіх факторів, що впливають на соціальне становище сільської жінки як у сім'ї, так і в суспільстві, потрібні докорінні зміни в удосконаленні виробничих відносин у сільсь-

кому господарстві, розвитку соціальної інфраструктури села, формуванні нових стереотипів мислення відносно селянського життя. У цьому напрямі першочерговими

заходами повинні бути ті, які поліпшать умови праці жінок і стимулюватимуть їхню трудову діяльність на благо нашої країни, добробуту кожної української сім'ї.

Список використаних джерел

1. Лузан Ю.Я. Соціально-трудовий потенціал українського села / Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2000. – №1.
2. Кропивко М.Ф. Організація державного і самоврядного управління розвитком сільських територій / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2005. – № 11.
3. Якуба К.І. Трудовий потенціал сільських територій / К.І. Якуба // Вісн. аграр. науки. – 2007. – № 6.
4. Руснак А.В. Державне регулювання трудовою зайнятістю в сільській місцевості регіону / А.В. Руснак, С.В. Скрипник // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. – Вип. 240. Т. 4. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2008.
5. Стефанюк С.В. Формування ринку праці сільських територій / С.В. Стефанюк // Таврійський наук. вісн. – 2012. – Вип. 78.
6. Рябоконт В.П. Соціально-економічні проблеми зайнятості сільського населення / В.П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2012. – № 12.
7. Збарський В.К. Сталий розвиток сільських територій: проблеми і перспективи / В.К. Збарський // Економіка АПК. – 2010. – № 11.
8. The Drama of the Commons / E. Ostrom T. Dietz, N. DolSak, P.C. Stem, S. Stonich and E.u. Weber, Eds. // Research Council, Committee on the Human Dimensions of Global Change, Division of Behavioral and Social Sciences Education.: Washington, DC : National Academy of Sciences Press. – 2002. – Режим доступу: http://www.nap.edu/catalog.php?record_id=10287.
9. Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges / E. Ostrom, J. Burger, Ch.B. Field, R.B. N D.Policansky // Science. Vol. 284. – Ks 5412. – 9 April 1999. –P. 278-282.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2016 р.

*** Новини АПК

США та ЄС розробляють проект продажу та купівлі вживаної сільськогосподарської техніки для українського споживача

Український виробник потребує надійної сільськогосподарської техніки для підвищення продуктивності та збільшення вкладу сільського виробника у ВВП України. Про це заявив Президент Structured Trade Finance Corporation (STFC) Джейсон Гейссар на зустрічі Міністром аграрної політики та продовольства України з Тарасом Кутовим.

У ході зустрічі йшлося про доступну сільгосптехніку для українського споживача. Це можна досягти шляхом спільного проекту продажу та купівлі вживаних комбайнів та тракторів зі США та ЄС «Supply of Pre-owned Agricultural Equipment to Ukraine».

Джейсон Гейссар відмітив, що у проекті візьмуть участь такі всесвітньо відомі компанії, як John Deer, CNH, Claas. Представник американської сторони наголосив: «Поставка обладнання буде проходити від прямих дилерів. Уживані сертифіковані комбайни того ж бренду та потужності коштуватимуть половину чи навіть менше, ніж нові. Якісне технічне обладнання допоможе збільшити продуктивність сільського виробника та обсяги експорту до європейських країн».

«Підтримка малого та середнього фермерства – головне завдання для Мінагрополітики. Сьогодні вони не мають коштів на самостійне придбання дорогої та більш якісної техніки. Тому одним з рішень є спільна розробка лізингової системи», – підкреслив Тарас Кутовий.

Довідково: У структурі машинно-тракторного парку аграрних підприємств, особистих селянських та фермерських господарств трактори (309 тис. од.) становлять: 80 % вітчизняного виробництва та країн СНД; 1,7% компанії «Джон-Дір» ; 1,1 % – Кейс; 0,3 % – Клаас; 5,1% – УТО, Фотон (Китай) та ін. Майже 80% з наявних технічних засобів відпрацювали амортизаційний термін. Міністерством аграрної політики та продовольства України протягом 2013–2016 років здійснюється супроводження ряду інвестиційних проектів з налагодження виробництва сучасної сільськогосподарської техніки вітчизняними підприємствами сільськогосподарського машинобудування із залученням інвестицій, у тому числі іноземних.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 631.115.8:37.035.91

*Р.Я. КОРИНЕЦЬ, президент
Національна асоціація сільськогосподарських
дорадчих служб України*

*М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук, професор, академік НААН,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач відділення соціально-економічних
проблем розвитку сільських територій,
завідувач відділу розвитку підприємництва і кооперації
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Інформаційне забезпечення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні

Постановка проблеми. Інформація завжди є важливим ресурсом розвитку будь-якої організації, фундаментальних ресурсів управління будь-якою економічною системою, [18] в тому числі системою кооперації.

Нинішня ситуація, що склалася у сільськогосподарській обслуговуючій кооперації, дає підстави для твердження про існування аномалії у цій сфері, суть якої полягає в тому, що вона є важливим чинником світового економічного розвитку, але не одержала належного місця в українській аграрній економіці [6]. Припускаємо, що причинами такої аномалії може бути відсутність сприятливого зовнішнього середовища, стан якого значною мірою визначається рівнем інформаційного забезпечення. Тобто, розгортання сільськогосподарської обслуговуючої кооперації можливе лише за умови належного інформаційного забезпечення процесу, оскільки характер і темпи її розвитку визначаються рівнем розуміння її суті, значення, місця та ролі в сільській економіці всіма суб'єктами процесу.

Важливим чинником формування системи інформаційного забезпечення кооперації є існування належних інститутів й інститу-

цій (організацій), здатних забезпечити його діяльність під впливом численних факторів – правових, економічних, соціальних, психологічних, культурних, морально-етичних тощо, а організацій – державних та недержавних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доступ кооперативів до ринку наукових, освітніх, консультаційних послуг й інформації О. В. Скидан називає однією з важливих передумов їхнього успішного розвитку [46]. Дослідники аналізують роль інформації у процесі залучення різних верств населення до участі у кооперативному русі, використання різних підходів і механізмів до подання такої інформації [21], акцентують увагу на важливості інформації в маркетинговій діяльності кооперативу [2]. Чимало уваги приділяється різним аспектам інформаційного забезпечення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації учасниками щорічних Кооперативних читань, що проходять у Житомирському національному агроекологічному університеті [20]. Як теоретики, так і практики кооперації відзначають існування проблеми її інформаційного забезпечення [52].

Незважаючи на численні публікації, інформаційне забезпечення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації як системи,

як процес залишається поза увагою дослідників. Вони, як правило, підкреслюють недостатність інформації про кооперацію в інформаційному просторі, що породжує додаткові втрати кооперативів [4, 52], але при цьому відсутній аналіз чинників, які впливають на проблеми інформаційного забезпечення кооперативів, зокрема, інститутів та інституцій.

Мета статті – узагальнення інституційних проблем інформаційного забезпечення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні як вирішальної умови її розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. Першопричиною недоліків в інформаційному забезпеченні сільськогосподарської обслуговуючої кооперації є низький рівень прояву взаємного інтересу її суб'єктів, в основі якого є рівень розвитку інститутів і організацій.

Інститути та організації – рушійна сила розвитку суспільства [49]. Інститути як «правила гри» у суспільстві – це створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми [28]. Формальні інститути – це правові акти (конституція; закони, нормативні акти держави), неформальні – загальноприйняті умовності, договори, добровільно прийняті кодекси поведінки, звичаї, традиції. Вчені-неоінституціоналісти [17] зосереджуються також на неформальних аспектах взаємодії інститутів і організацій та окремих індивідів [16], оскільки окрім існування формальних і неформальних інститутів мають бути «способи та ефективність забезпечення їх дотримання», «механізми примусу до виконання», а їхня сукупність утворює «весь характер гри» [28].

Щоб формальні інститути виконували свою місію, потрібні організації, які створюються для запровадження правил і контролю за їх дотриманням. Формальні кооперативні інститути можуть передбачати створення формальних організацій, у тому числі з метою інформаційного забезпечення кооперації (наприклад, Міністерство сільського господарства Грузії створило Агентство з розвитку сільськогосподарських кооперативів) [3]. Неформальні інститути також мо-

жуть спонукати до створення організацій, в т.ч. таких, що не мають писаних норм (громадські толоки як традиції спільної праці, усні домовленості кількох фермерів про спільну реалізацію продукції чи спільне використання техніки тощо).

За Д. Нортон, «організація – це група людей, об'єднаних прагненням спільно досягти якої-небудь мети» [28]. Відповідно до Закону України «Про кооперацію», «кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування». Отже, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив є організацією, що об'єднує інститути з людьми, які використовують можливості, створені даними інститутами. Це є справедливим і для кооперативних об'єднань, кооперативних підприємств.

Інституційні зміни дають ключ до розуміння того, що відбувається в інформаційному забезпеченні сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, оскільки «інститути зменшують невизначеність, структуруючи щоденне життя... інститути визначають й обмежують набір альтернатив» [28]. Інституційний підхід до дослідження проблем інформаційного забезпечення дає змогу оцінити процеси та внести пропозиції щодо мінімізації невизначеностей у цій сфері, її структуризації й розвитку на основі нового набору альтернатив.

Говорячи про формальні інститути інформаційного забезпечення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, ми маємо на увазі, передусім, правову систему, яка охоплює сукупність усіх правових явищ в їхній взаємодії, а також систему права як комплекс взаємозв'язаних і взаємодіючих чинних юридичних норм, тобто, внутрішню будову права як системи правових норм [44]. Такі правові норми викладені в актах законодавства.

Законодавство як вертикальна ієрархічна система відображає ієрархію органів державної влади, що визначає ієрархію нормативно-правових актів за їхньою юридичною

чинністю [1]. Конституція України є визначальним чинником для формування середовища, в якому розвиваються всі системи, в т.ч. й система інформаційного забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [19].

Конституція України містить тільки загальні норми про інформацію, які стосуються всіх суб'єктів. Із норм Конституції України випливає, що кооперативні організації й їхні члени, а також фізичні та юридичні особи як потенційні члени кооперативів мають рівні права з іншими суб'єктами, зокрема на інформаційне забезпечення.

Законодавство в частині інформаційного забезпечення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації можна розділити на дві групи: законодавство про інформацію; законодавство про кооперацію.

Усі відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації регулюються Законом України «Про інформацію» [9], яким встановлюються принципи інформаційних відносин, напрями державної інформаційної політики.

Законом визначено, що право на інформацію забезпечується: створенням механізму реалізації права на інформацію; створенням можливостей для вільного доступу до різних інформаційних ресурсів; інформуванням громадськості та ЗМІ про діяльність і рішення суб'єктів владних повноважень; існуванням в органах влади відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації; здійсненням державного й громадського контролю за дотриманням законодавства про інформацію; встановленням відповідальності за порушення законодавства про інформацію.

Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» [11] визначив одним з головних пріоритетів України прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати й накопичувати інформа-

цію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися й обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному та особистому розвитку та поліпшуючи якість життя. У Законі відзначається, що ступінь розбудови інформаційного суспільства в Україні порівняно зі світовими тенденціями є недостатнім і не відповідає потенціалу та можливостям України. Однією з причин такої ситуації є те, що ефективність використання фінансових, матеріальних, кадрових ресурсів, спрямованих на інформатизацію, впровадження ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) у соціально-економічну сферу, зокрема в сільське господарство, є низькою. Вказується також на необхідність пропагування переваг побудови інформаційного суспільства – від використання можливостей ІКТ вразливими верствами населення, зокрема малозабезпеченими людьми (тобто, часто тими людьми, на яких і зорієнтована, почасти, сільськогосподарська обслуговуюча кооперація), до створення новітніх знань та конкурентоспроможних технологій. Планувалося прискорити впровадження ІКТ в аграрному секторі економіки, передбачивши надання широкої номенклатури електронних послуг населенню сільської місцевості, стимулювати створення мережі навчальних центрів, курсів із вивчення особливостей електронної комерції, з перепідготовки керівників, фахівців різних сфер діяльності для роботи в нових умовах. Законодавець визначив однією з головних умов успішної реалізації Основних засад забезпечення навчання, виховання, професійної підготовки людини для роботи в інформаційному суспільстві. У переліку заходів, які необхідно для цього здійснити, є розвиток національного науково-освітнього простору, який ґрунтуватиметься на об'єднанні різних національних багатоцільових інформаційно-комунікаційних систем; втілення принципу "освіта протягом усього життя"; створення систем дистанційного навчання, забезпечення вільного доступу до засобів ІКТ та інформаційних ресурсів, особливо у сільській місцевості й важкодоступних населених пунктах; забезпечення розвитку національ-

ної науково-освітньої інформаційної мережі та інформаційних ресурсів за головними галузями знань, її приєднання, зокрема, до європейських науково-освітніх мереж. Одним із механізмів реалізації Основних засад мало стати фінансування загальнодержавних програм, державних цільових програм із впровадження ІКТ, соціально важливих проєктів, таких як забезпечення доступу до ІКТ у сільській місцевості, а також у важкодоступних районах.

Формальний аналіз Конституції України, законодавства про інформацію дає підстави для твердження, що маємо сприятливі загальні формальні інститути для інформаційної діяльності, простежується орієнтація на людину, на забезпечення її доступу до інформації й задоволення її потреб в інформації. Підсилює таку думку наявність Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», одним із основних методів якої є інформаційне забезпечення суб'єктів господарювання, які проводять діяльність у сільській місцевості, сільського населення тощо [12].

У статті 5 Закону України «Про кооперацію» йдеться про те, що законодавство про кооперацію ґрунтується на нормах Конституції України і Цивільного кодексу України, цього Закону, інших нормативно-правових актів із питань кооперації. Однак норм щодо сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Цивільний [50], Господарський [5], Земельний кодекси України [13] не містять, а Податковий [34] оперує цим поняттям тільки з 2012 року.

Закон України «Про кооперацію» [10], що є рамковим законом для всіх видів кооперативів, передбачає, що держава сприяє підготовці висококваліфікованих кадрів для системи кооперації, розвитку мережі кооперативної освіти (така мережа є тільки у споживчої кооперації), проведенню наукових досліджень із питань кооперації.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» у чинній редакції 2012 року не містить окремих норм щодо інформаційного забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Водночас, норму статті 15 Закону про те, що органи виконавчої влади та місцевого самоврядування

«забезпечують сприяння розвитку і зміцненню економічної самостійності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та їх членів, підвищенню ефективності їх діяльності» можна використовувати при формуванні механізмів державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, у тому числі в частині їхнього інформаційного забезпечення.

Водночас, у редакції 1997 року цього Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» подання (так записано у Законі) сільськогосподарським кооперативам інформаційної, консультаційно-методичної та іншої допомоги визначалося одним із завдань об'єднання (асоціацій, спілок) таких кооперативів. Тобто, зроблено акцент на інформаційному самозабезпеченні кооперативних організацій.

У Законі України «Про кооперацію в СРСР» (1988 р.), який є чинним до цього часу, міститься досить значний перелік норм, що стосуються інформаційного забезпечення кооперативів. Закон закріплює роль держави у діяльності кооперативів, зокрема, в частині їхньої інформаційної підтримки [8]. Але він практично не застосовується в сучасній Україні для регулювання відносин у сільськогосподарській обслуговуючій кооперації.

Отже, спеціальні закони про кооперацію фактично є нейтральними по відношенню до інформаційного забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів через те, що або не містять прямих норм у цій частині, або існуючі норми не застосовуються.

На етапі становлення формальних кооперативних інститутів важливою була роль правових актів Верховної Ради України.

У 1991 році Верховною Радою УРСР у постанові «Про Програму надзвичайних заходів щодо стабілізації економіки України та виходу її з кризового стану» [38] ставилося завдання всебічно сприяти розширенню мережі кооперативних, сімейних та інших недержавних суб'єктів господарювання і малих підприємств, організації інформаційних, консультаційних і навчальних центрів, інноваційних і страхових фондів, що їх обслуговують. А з метою подання допомоги селянським (фер-

мерським) господарствам і сільськогосподарським кооперативам при їх становленні передбачалося утворити з другого півріччя 1991 року Український фонд підтримки селянських (фермерських) господарств і сільськогосподарських кооперативів.

У постанові Верховної Ради України «Про Концепцію Національної програми відродження села на 1995-2005 роки» 1994 року йде мова про інформаційну базу для розроблення Національної програми відродження села, в якій кооперативи розглядалися як один із основних напрямів «відродження селянина як справжнього господаря» [35].

У постанові Верховної Ради України «Про виконання земельного законодавства при реформуванні аграрного сектора економіки» 2000 року є доручення Кабінету Міністрів України сприяти розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, зокрема заготівельно-збутових, кооперативних агро-торгових домів, кредитних спілок та дорадчих служб у сільській місцевості [37].

Ця тема одержала розвиток у постанові Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань про хід реформування та заходи щодо поліпшення ситуації на селі» 2003 року [36]. Тут йдеться про сприяння розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, дорадчих служб, зокрема, про опрацювання й подання на розгляд Верховної Ради України проекту закону України про сільськогосподарську дорадчу діяльність, який був прийнятий як Закон України у 2004 році. Аналіз реалізації цих рекомендацій показує, що більшість із них урядом виконано не було, а Верховна Рада України жодного разу не заслуховувала інформацію Уряду. Дослідження дають підстави для твердження, що ситуація з реалізацією інших постанов Верховної Ради України була такою ж. Як наслідок – фактична відсутність системної роботи з інформаційного забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Проблема поглиблювалася також відсутністю організацій, які б таку роботу проводили. Хоча Український фонд підтримки селянських (фермерських) господарств і кооперативів по виробництву сільськогоспо-

дарської продукції був створений [42], фактично роботою з кооперативами не займався та пізніше був перейменований в Український державний фонд підтримки селянських (фермерських) господарств.

Були й формальні спроби створити організації з розвитку сільськогосподарської кооперації.

Програма становлення і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій 2000 року передбачала, окрім створення Фонду підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, ще й створення регіональних центрів розвитку сільськогосподарської кооперації [26]. Жоден із центрів не був створений. Одна із головних причин – відсутність «механізму примусу» для реалізації правових норм та державних програм, зокрема, відсутність інститутів (як формальних, так і неформальних) щодо відповідальності посадових осіб за невиконання держаних програм, а також відсутність ресурсного забезпечення державних рішень.

Враховуючи практику розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації та політичної відповідальності [31], можемо стверджувати, що тема кооперації є суспільно чутливою й вона активно використовується політичними силами під час виборчого процесу. Однак низька політична культура політичних еліт перетворює будь-які передвиборчі обіцянки лише на гасла, а їхня орієнтація на задоволення чи особистих чи корпоративних (тобто, особистих через корпоративні) інтересів залишає мало простору для справжньої заінтересованості сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами.

Галузеві та державні програми, спрямовані на розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, є зразком їхньої ж інституційної неспроможності через відсутність ресурсного забезпечення.

Програмою розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003 - 2004 роки передбачалося, що «фінансове забезпечення Програми буде здійснюватись у порядку, визначеному законодавством, за рахунок коштів вітчизняних і зарубіжних інвесторів, пайових внесків членів коопера-

тивів, коштів, передбачуваних у місцевих бюджетах відповідно до регіональних програм, а також інших джерел, не заборонених законодавством» [26]. Але держава через відсутність коштів усунулася від фінансового забезпечення власної програми.

У Державній цільовій економічній програмі підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року передбачалася діяльність з «організації інформаційно-роз'яснювальної роботи серед особистих селянських, фермерських господарств та фізичних осіб – сільськогосподарських товаровиробників про конкурентні переваги провадження їх діяльності у складі таких кооперативів» [39]. Незважаючи навіть на таке спрощене розуміння значення інформаційного забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, у Програмі не були передбачені кошти на таку діяльність. Інформаційне ж забезпечення якщо й здійснювалося, то спонтанно, несистемно, і, як правило, за рахунок коштів проектів міжнародної технічної допомоги.

Недосконалість інститутів у частині контролю з боку суспільства за дотриманням кооперативних принципів та норм законодавства кооперативними організаціями породила проблему псевдо- чи квазі-кооперативів [14], які створювалися часто з метою «освоєння» бюджетних коштів.

Особливою проблемою для розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації стали норми Податкового кодексу України, з прийняттям яких кооперативи як форма економічного об'єднання виробників сільськогосподарської продукції стали вкрай непривабливими [15]. Ключовою ж проблемою вітчизняного податкового законодавства (як й іншого) є нерозуміння представниками органів влади суті кооперації, зокрема, неприбуткової природи кооперативів. Більшість експертів [25, 33] наголошують на цій проблемі постійно, наводячи за приклад такого нерозуміння існуюче донедавна подвійне оподаткування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів – оподаткування прибутку кооперативу як юридичної особи та наступне оподаткування прибутку його членів, що робить цю форму

об'єднання селян непривабливою. І хоча цю проблему вдалося розв'язати, залишаються у законодавстві несприятливі для розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів норми [22].

Важливою частиною формальних інститутів є правові акти місцевих органів влади, зокрема, місцеві програми розвитку, в т.ч. сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Розробка більшості таких програм здійснювалася на виконання розпорядчих актів Кабінету Міністрів України. Наприклад, для реалізації Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року [39] місцевими органами влади була затверджена низка місцевих програм [29, 41]. Деякі програми були ініціативами місцевих органів влади і передбачали надання консультаційних послуг суб'єктам сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, зокрема, через сільськогосподарські дорадчі служби, а також фінансування надання таких послуг із місцевих бюджетів [40]. Однак обсяги фінансування або були незначними, або взагалі не передбачалися. На нинішній час місцеві програми підтримки не відіграють значної ролі у розвитку кооперативів, а інформаційне забезпечення такої кооперації є спонтанним і вибірковим.

Навіть за наявності окремих ідеальних правових інститутів, надзвичайно важливим є те, як ці інститути працюють, взаємодіють один з одним. В організації такої взаємодії важливу роль відіграють неформальні інститути та організації.

«Попередні десятиліття радянської історії підірвали довіру людей до інституту кооперації» [52], девальвували ідею, зневажили принципи кооперації, знищили неформальні кооперативні інститути й кооперативні організації.

М. Б. Чижевська вважає, що неформальні правила завжди передують формальним і задається питанням, чому в сучасних українських реаліях повноцінно не функціонує процес самоорганізації при конструюванні кооперативного сектора як необхідної складової багатокладної соціально орієнтованої економіки [51]. На її думку, проблема в іс-

нуванні особливого інституціонального середовища на теренах колишньої радянської імперії. В.М. Роменська зауважує, що неформальним інститутам притаманний виключно еволюційний хід розвитку, формальним – еволюційний та революційний [43], саме тому потрібен час для формування неформальних інститутів сільськогосподарської обслуговуючої кооперації.

Неформальні інститути суттєво впливають на швидкість і масштаби розвитку кооперативного руху в постсоціалістичних країнах, тому основні зусилля держави й недержавних організацій мають бути сконцентровані на формуванні неформальних інститутів, зокрема відродженні довіри до кооперації на селі. Робота по відродженню таких інститутів – важливий напрям діяльності системи інформаційного забезпечення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації.

Слабкість інститутів дослідники пояснюють відсутністю національної політики щодо розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [7], що може бути наслідком необізнаності політичних еліт про можливості кооперації, її роль у розвитку економіки України та інших країн. Систематичне поширення інформації є важливою діяльністю для зміни неформальних інститутів, що приведе до зміни формальних.

Серед ключових проблем кооперації називають також відсутність повної й достовірної інформації, яка була б розповсюджена професійними аграрними організаціями та донесена до кожного сільськогосподарського товаровиробника [7]. Такі організації нині якщо й існують, то мають дуже низьку спроможність для повноцінного інформаційного забезпечення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Насамперед, низьку фінансову спроможність, а також організаційну, інтелектуальну.

У 1998 році п'ять кооперативів заснували Національну спілку сільськогосподарських кооперативів України. Серед завдань – проведення короткотермінових постійно діючих семінарів і курсів підвищення кваліфікації для персоналу та членів кооперативів, організація оперативного центру обміну інформацією з питань фінансування, права, ринків збуту й матеріальних ресурсів, технологій

тощо. У 2001 році Національна Асоціація Кредитних Спілок України, Укоопспілка та Національна спілка сільськогосподарських кооперативів України виступили засновниками Національного кооперативного альянсу України, які невдовзі практично припинили діяльність [45].

У 2008 році створено Всеукраїнську громадську організацію «Союз учасників сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України». Ситуація складається так, що організація не має достатніх власних ресурсів для проведення системної інформаційної діяльності й обмежується окремими публічними заходами. Як правило, для цього використовуються залучені благодійні кошти чи кошти проектів і програм міжнародної технічної допомоги.

Кримську асоціацію учасників сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України створено у 2010 році за підтримки Програми розвитку та інтеграції Криму ПРООН. Асоціація мала надавати безкоштовну консультаційну допомогу своїм членам [47], але не вела активної діяльності після завершення Програми.

Ще один важливий для сільськогосподарської обслуговуючої кооперації суб'єкт – Міжнародна благодійна організація «Добробут громад» [30]. Ця організація працює з дуже вузьким колом осіб у місцевості, де планується створення кооперативу за її підтримки, чи діє кооператив за її підтримки.

В Україні головний внесок в інформаційне забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів роблять не українські урядові чи неурядові організації, навіть не наукові установи, а проекти міжнародної технічної допомоги. За їхньої підтримки працюють найбільш успішні сільськогосподарські дорадчі служби, які створили перші об'єднання кооперативів у Львівській і Дніпропетровській областях, реалізуються інформаційно-просвітницькі проекти, готуються зміни до законодавства [23].

Висновки. Аналіз інституційних основ інформаційного забезпечення створення й діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів дає можливість зробити деякі висновки.

- Де-юре, в Україні є необхідні для розвитку інформаційного забезпечення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації мінімальні формальні інститути.

- Де-факто, якість правових норм, що пов'язані із сільськогосподарською обслуговуючою кооперацією та її інформаційним забезпеченням, є невисокою, а відсутність «механізмів примусу» для реалізації навіть не завжди досконалих правових норм і державних програм, відсутність правових норм щодо відповідальності посадових осіб за невиконання державних програм [32], їхнього ресурсного забезпечення знижує ефективність використання зазначених інститутів для досягнення мети кооперації [25, 48, 24].

- Реалізація формальних норм та правил ускладнена неналежним ресурсним забезпеченням.

- Неформальні інститути сільськогосподарської обслуговуючої кооперації тільки починають формуватися на локальному рівні.

- Українські організації сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є слабкими, тому їхній вплив на формування таких інститутів є незначним. Основна роль належить проектам міжнародної технічної допомоги й підтримуванім ними сільськогосподарським дорадчим службам.

- Слабкість неформальних інститутів та організації кооперативів є перешкодою на шляху формування формальних інститутів СОК.

- В інформаційному забезпеченні сільськогосподарської обслуговуючої кооперації залишається чимало інституційних невизначеностей, що суттєво обмежує набір альтернатив для розвитку. Мінімізувати такі невизначеності можна шляхом реалізації низки заходів.

- Насамперед, слід здійснювати постійний моніторинг впливу формальних інститутів інформаційного забезпечення на розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації та через систему зворотних зв'язків вносити корективи у законодавство, політику й

механізми їх реалізації для розширення набору альтернатив інформаційного забезпечення.

- Для підвищення ефективності формальних кооперативних інститутів слід зробити їхньою невід'ємною частиною «механізм примусу» та реальне ресурсне забезпечення запланованої діяльності.

- Формальні інститути мають передбачати стимули для розвитку неформальних інститутів, а також як державних, так і недержавних організацій, чия діяльність спрямована на розвиток як сільськогосподарської обслуговуючої кооперації (кооперативні об'єднання) загалом, так і на розвиток інформаційного забезпечення (сільськогосподарські дорадчі служби).

- Якщо джерелом інституційних змін є зміни світосприйняття людей, що відображається у зміні відносних цінностей та/або в зміні уподобань [27], то важливим напрямком роботи системи інформаційного забезпечення стає робота із політиками й політичними організаціями, органами влади, від яких залежить як якість формальних інститутів, так і умови для розвитку неформальних інститутів та кооперативних організацій, а також їхнє ресурсне забезпечення. Доповнювати таку діяльність має постійне системне поширення ідеї сільськогосподарської обслуговуючої кооперації серед сільського населення.

- Створення інформаційних потоків, спрямованих на законодавців, науковців, населення задля поліпшення формальних інститутів сільськогосподарської обслуговуючої кооперації потребує скоординованої системної роботи організацій, заінтересованих у її розвитку. Створення координаційного кооперативного центру (агентства) мало б стати пріоритетом як державних, так і недержавних організацій, у тому числі міжнародних донорських організацій.

Список використаних джерел

1. Бабкіна О. В. Теорія держави та права у схемах і визначеннях : навч. посіб. / О. В. Бабкіна, К. Г. Волинка. — К. : МАУП, 2004. — 144 с.
2. Бук Л. М. Маркетингове інформаційне забезпечення діяльності обслуговуючих кооперативів / Л. М. Бук // Кооперативний маркетинг в агробізнесі: проблеми і перспективи розвитку в Україні : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. присвяч. Міжнар. року кооперативів, 5–7 квіт. 2012 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2012. – С. 103–107.

3. В Грузии создано Агентство развития сельхозкооперативов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sputnik-georgia.ru/economy/20131118/216121514.html>.
4. Власенко О.П. Кооперативні засади управління транзакційними витратами в агробізнесі / О.П. Власенко / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/1000/1/Cooperative_2014_233-238.pdf.
5. Господарський кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print1334593489231640>.
6. Вернигора Михаил. Гриценко Николай: В Украине нет единого подхода к сельскохозяйственной кооперации / М. Вернигора / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izvestiya.in.ua/interviu/nikolai-gricenکو-v-ukraine-net-edinogo-podhoda-k-selskohozyaistvennoi-kooperacii.html>.
7. Досвід Канади та країн ЄС у сфері політики з підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / Д. Алколей, В. Бондарчук, В. Зуєв, Є. Луценко, Л. Молдаван – К.: К.І.С., 2013 – 132 с.
8. Закон СРСР «Про кооперацію в СРСР» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v8998400-88>.
9. Закон України «Про інформацію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
10. Закон України «Про кооперацію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>.
11. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.
12. Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1807-15>.
13. Земельний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
14. Зіновчук В.В. Економічна природа псевдо кооперативів та небезпека їх поширення в аграрному секторі України / В. В. Зіновчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2010-3/num/zinovchuk.htm>.
15. Змінами, внесеними в Податковий кодекс України, з 2015 року обмежено перелік неприбуткових організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kyiv.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/185902.html>.
16. Інституціонально-інформаційна економіка: Підруч. / А.А. Чухно, П.М. Леоненко, П.І. Юхименко; за ред. акад. НАН України А.А. Чухна. — К.: Знання, 2010. — 687 с.
17. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. (модульний варіант) / Д. П. Богиня, Н. М. Краус, О. В. Манжура та ін. — Хмельницький: ХНУ, 2010. — 428 с.
18. Клопов А.В. Информация как ресурс развития и управления / А. В. Клопов // Среднее профессиональное образование. – 2007. – № 7. – С. 9-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/informatsiya-kak-resurs-razvitiya-i-upravleniya>.
19. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96-%D0%B2%D1%80>.
20. Кооперативні читання: 2013 рік: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 4–6 квіт. 2013 р.). – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2013. – 300 с.
21. Корінець Р. Я. Оцінка перспектив залучення молоді до сільськогосподарської обслуговуючої кооперації / Р. Я. Корінець, Я. Я. Рибак // Регіональна економіка. – 2014. – № 4(74). – С. 155-163.
22. Корінець Роман. Виконання депутатами пункту коаліційної угоди щодо розвитку кооперації на селі змушує сміятися, щоб не впадати в розпач. / Р.Корінець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrotimes.net/opinions/opinion/vikonannya-deputatami-punktu-koalitsijnoyi-ugodi-shchodo-rozvitku-kooperaciyi-na-seli-zmushue-smiyatisya>.
23. Корінець Р.Я. Інформаційне забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: посібник для тих, хто хоче розвивати сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи / Р.Я. Корінець [ред.], М.Й. Малік, Я.Я. Рибак, І.Я. Паньків, В.І. Приймич, М.В. Петер, В.П. Горьовий, І.Ф. Томич. – К.: Едельвейс, 2015. – 144 с.
24. Кудінова І.П. Сільськогосподарські кооперативи – інструмент розвитку сільських територій / І.П. Кудінова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnu/2014civilsystema_pra-va0_154_2/10kip.pdf.
25. Масін В. М. Проблеми правового забезпечення розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [Текст]: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.06 / Масін Віктор Миколайович. – О., 2008. – 198 с.
26. Наказ Міністерства аграрної політики України «Про розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів від 31.08.2000 № 168 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/baseap/ua-zmthou.htm>.
27. Норт Дуглас. Вклад неинституционализма в понимание проблем переходной экономики. Лекционное выступление Д. Норта 7 марта 1997 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.finansy.ru/publ/north.htm>.
28. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. — М.: Начала, 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://web.archive.org/web/20061009030910/http://www.liberal.ru/north/north.pdf>.
29. Обласна програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.obl-rada.te.ua/dokumenty/oblasni-prohramy/oblasna-prohrama-rozvytku-silskohospodarskykh-obsluhovuyuchykh-kooperatyviv-na-period-do-2015-roku.html>.
30. Отчёт Денежниковского сельского головы о выполнении делегированных полномочий за 2013 год [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://denezhnikovo.at.ua/load/otchjot_denezhnikovskogo_selskogo_golovy/1-1-0-26.

31. Олійник О. В. «Аграрне питання» у програмах політичних партій та виборчих блоків / О. В. Олійник, О. Т. Микитка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://amdi.org.ua/docs/JournalAMDI/Theory_and_practice_of_market_2_2007.pdf.
32. Охріменко Н.М. Питання правового регулювання юридичної відповідальності посадових осіб міністерства України за здійснення нормотворчості / Н.М. Охріменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12ONMUZN.pdf>.
33. Пантелеймоненко А. О. Неприбуткова природа кооперативних організацій / А.О. Пантелеймоненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2009-2/num/pantelejmonenko.htm>.
34. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/print1334593489231640>.
35. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію Національної програми відродження села на 1995 - 2005 роки» від 04.02.1994 № 3924-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3924-12>.
36. Постанова Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань про хід реформування та заходи щодо поліпшення ситуації на селі» від 06.02.2003 № 495-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/495-iv>.
37. Постанова Верховної Ради України «Про виконання земельного законодавства при реформуванні аграрного сектора економіки» від 11.01.2000 № 1364-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1364-14>.
38. Постанова Верховної Ради УРСР «Про Програму надзвичайних заходів щодо стабілізації економіки України та виходу її з кризового стану» від 03.07.1991 № 1291-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1291-12>.
39. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року» від 3 червня 2009 р. № 557 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/557-2009-%D0%BF>.
40. Програми становлення і розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності та обслуговуючих кооперативів на території Глобинського району на 2013-2017 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://globyne.adm-pl.gov.ua/page/programa-stanovlennya-i-rozvitku-silskogospodarskoyi-doradchoyi-diyalnosti-ta-obslugovuyuchih-k>.
41. Регіональна програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у Луганській області на 2002 - 2004 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.loga.gov.ua/oda/documents/official/official_351.html?template=33.
42. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 червня 1991 р. № 83-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/83-91-%D1%80>.
43. Роменська В. М. Інституційний вимір неформальної економіки / В.М. Роменська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.donntu.edu.ua/fem/vip31-3/31-3_28.pdf.
44. Система права та система законодавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua/?i=185>.
45. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація : Словник-довідник; за заг. Ред. Р. Я. Корінця, М. П. Гриценка, М. Й. Маліка. – Львів : НВФ «Українські технології», 2010. – 160 с.
46. Скидан О. В. Інституалізація розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні / О.В. Скидан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=251>.
47. Стратегия развития общественной организации «Крымская ассоциация участников сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов» (КАУСОК) на период до 2014 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://leonid.strategika.com.ua/praktika-strategicheskogo-planirovaniya/strategiya-ngo/>.
48. Українського села не буде, якщо не буде сільської кооперації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zerno.org.ua/articles/coop/257>.
49. Фуруботн Э. Г. Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории ; пер. с англ. под ред. В. С. Катькало, Н. П. Дроздовой./ Э. Г.Фуруботн, Р. Рихтер / СПб.: Издат. дом Санкт-Петерб. гос. ун-та. 2005. — 702 с.
50. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
51. Чижевська М. Б. Кооперація та неформальні інститути / М.Б. Чижевська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/num/chizhevskia.htm>.
52. Чому в Україні не розвиваються сільськогосподарські кооперативи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/chomu_v_ukraini_ne_rozvyvayutsya_silskogospodarski_kooperatyvy_108592.html.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2016 р.

*

*В.В. РОССОХА, доктор економічних наук, професор
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
О.М. ШАРАПА, кандидат економічних наук, старший викладач
Київський національний торговельно-економічний університет*

Управління господарською діяльністю аграрних підприємств та її збутова політика

Постановка проблеми. Господарська діяльність аграрних підприємств здійснюється через суспільне відтворення виробництва, що включає «виробництво → розподіл → обмін → споживання». Вирішальна роль у цьому ланцюгу належить сфері виробництва товарів, що й зумовлює її пріоритетність у відтворенні. Проте економічний процес обігу пов'язує виробництво зі споживанням, оскільки забезпечує рух товару до споживача.

Основними компонентами обігу є ринок та його інфраструктура, фінансово-кредитні відносини, грошові надходження. При цьому вартість товару визначається як витратами виробництва, так і його граничною корисністю, яка окреслюється у сфері обігу. Тобто ціна, яку згоден сплатити покупець за товар, залежить від ступеня його корисності, а ціна, яку згоден призначити продавець, не може бути нижчою витрат виробництва. За умови досягнення між цими агентами ринку компромісу, ціна встановлюється на рівноважному рівні. Згідно з неокласичною концепцією ціноутворення, ціна рівноваги це, одночасно, максимальна ціна, яку готовий сплатити покупець з огляду оцінки корисності товару, та мінімальна ціна, за якою згоден продати товар продавець з огляду понесених витрат на виробництво цього товару.

Отже, виробництво товару, що ґрунтується на споживанні засобів виробництва, в умовах ринку цілком підпорядковується збуту – складнику сфери обігу, що включає фази розподілу й обміну у відтворенні, сприяє насиченню потреб ринку, пошуку невикористаних можливостей для їх задоволення та нових пропозицій, а формування

збутової політики товаровиробника стає однією з невід'ємних умов досягнення успіху суб'єкта господарювання.

Однак практика функціонування аграрних підприємств показує, що досить часто їхні керівники дбають лише про виробництво продукції, а не про те, де її потім реалізувати. Певною мірою це пов'язано з повільністю проведення змін у системі менеджменту, не адаптованістю його до філософії ведення аграрного бізнесу на засадах маркетингу. У розв'язанні проблем аграрного ринку не надається значення формуванню збутової політики, удосконаленню організаційного механізму збутової діяльності й упровадженню прогресивних технологій збуту.

Проте у збутовій політиці, що являє собою важливу компоненту маркетингу аграрних підприємств, існує низка також інших проблем, пов'язаних з формуванням ринкових інституцій на макрорівні, запровадженням системи прогнозування цін на ринках, стандартизації та сертифікації продукції, розподілом прибутку між суб'єктами ринкових відносин тощо.

Ці та інші заходи покликані сприяти безперешкодній реалізації виробленої товаровиробниками аграрної продукції. Втім зазначена сфера знань як теоретично, так і практично залишається недостатньо дослідженою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз праць учених дає змогу констатувати, що наукова думка пропонує кілька підходів до сутнісно-змістовного наповнення категорії «збутова політика» (табл. 1).

1. Трактування змістовної сутності збутової політики

Автор твердження	Суть збутової політики
А. Дейян, Ф. Букерель, Р. Ланкар	Заходи збутової політики мають бути спрямовані на реалізацію дій з того моменту, як продукт у тій формі, в якій його буде використано, надходить до комерційного підприємства чи кінцевого виробника, й до того моменту, коли споживач купує його
Г. Болт	Збутова політика охоплює заходи, які передбачають комунікацію з покупцем для досягнення конкретних цілей одержання прибутку від збуту
Дж. Еванс, Б. Берман	Збутова політика має бути логістично спрямованою на контакт зі споживачами продукції
А. Лялюк, Ю. Лукашевич, Є. Крикавський, Н. Чухрай, М. Бєлявцев, Л. Іваненко, В. Пилипчук, О. Оснач, Л. Коваленко, В. Марцин, Л. Балабанова, Ю. Огерчук, А. Германчук	Основними елементами збутової політики є формування каналів розподілу, логістика, заходи щодо просування товару
Н. Іщенко	Збутова політика виконує комерційну та технологічну функції, в межах яких здійснюють заходи передпродажу, формування збутових каналів і збутової логістики
Г. Крилова, М. Соколова	Збутова політика спрямована на створення системи розподілу товарів, що забезпечує доступність продукту для цільових споживачів
Т. Маслова, С. Божук, Л. Ковалік	Збутова політика – це поведінкова філософія або загальні принципи діяльності, яких фірма збирається дотримуватися у сфері побудови каналів розподілу свого товару та переміщення товарів у часі й просторі
Л. Балабанова, А. Балабаниць	Збутова політика передбачає аналіз можливих і вибір оптимальних варіантів ведення збутової діяльності для найкращого забезпечення споживчих вимог та переваг для одержання максимальних результатів від комерційно-господарської діяльності

Джерело: Сформовано за даними [1–11].

Із категорією «збутова політика» тісно пов'язані поняття збутова діяльність та збут, хоча між ними існують відмінності. «Суть збутової діяльності – зазначає П. Белінський – в узагальненому розумінні полягає в тому, що це є процес просування готової продукції на ринок і організації товарного обміну з метою одержання підприємницького прибутку» [2, с. 429]. Поняття збут вчені визначають по-різному. Одні автори розглядають збут як процес фізичного переміщення товару й ототожнюють його з поняттями «розподіл» і «товарорух», інші – тлумачать збут як процес взаємодії з покупцем. А. Панкрухін вважає, що збут – це «безпосереднє спілкування продавця та покупця» [1, с. 322]. Проте головна мета збуту – реалізація економічного інтересу виробника (одержання підприємницького прибутку) на основі задоволення платоспроможного попиту споживачів [2, с. 124–136].

Набуває значення обґрунтування визначальних чинників, що зумовлюють необхід-

ність формування й реалізації основних завдань збутової політики. Очевидна необхідність визначення головної мети, ключових складників і основних принципів побудови збутової політики підприємств, розроблення методичного підходу до оцінювання ефективності збутової політики та збутової діяльності аграрних підприємств.

Мета статті – обґрунтування основних домінант управління щодо формування, реалізації й оцінювання ефективності політики збуту в господарській діяльності аграрних підприємств

Виклад основних результатів дослідження. Збутова політика являє собою комплекс принципів, методів і заходів, які використовує керівництво підприємства для організації й управління збутовою діяльністю з метою забезпечення ефективних продажів товарів у межах визначених цільових ринків. Вона включає комплекс дій та концентрацію зусиль, спрямованих на реалізацію виробленої продукції для здійснення процесів розпо-

ділу, обміну, споживання й відтворення виробництва в різноманітних формах господарювання з урахуванням розвитку інтеграційних зв'язків між суб'єктами ринку.

До визначальних чинників, що зумовлюють необхідність формування та реалізації збутової політики аграрних підприємств, відносимо такі:

1) нерозвиненість системи закупівель, зберігання, первинної й глибокої переробки і реалізації сільськогосподарської продукції;

2) недосконалість економічних відносин між виробниками й переробниками сировини, постачальниками засобів виробництва і каналами розподілу продукції, що призводить до збільшення кількості посередницьких структур та їх частки у розподілі доходів;

3) диспаритет цін – низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, що не відшкодовують витрати на неї й не стимулюють підвищення обсягів виробництва продукції; високі ціни на пально-мастильні матеріали, сільськогосподарську техніку, добрива тощо;

4) нездатність малих і середніх господарств створювати постачальницько-збутові кооперативи;

5) значна частка (понад 50 %) господарств населення у виробництві окремих видів продукції сільського господарства;

6) низька якість сільськогосподарської сировини.

Збутова політика залежить від типу ринку, виду продукції, особливостей поведінки агентів ринку, стану конкуренції тощо й передбачає цілісність функціональних, організаційних, інформаційних, технічних і про-

грамних підсистем. При цьому цілісність характеризується науковою обґрунтованістю усіх підсистем та елементів, їх організованістю й оптимальним функціонуванням, а також високим рівнем організації, достатньою чутливістю та адаптивністю до ринкової кон'юнктури, здатністю реалізувати стратегію і тактику підприємства та цільову програму збутової діяльності.

Рівень розвитку збутової політики аграрних підприємств визначається умовами функціонування економіки загалом, оскільки становить основу обміну, відтворювальних процесів і засобів існування. Результати збутової політики впливають на галузеву структуру ВВП, доходи населення, загальне становище країни в міжнародному поділі праці.

До основних компонент збутової політики підприємства належать [11;12]: 1) збутові засади маркетингу (особливо в аспекті позиціонування, яке частково становить аргументацію продажів); 2) організація збутової діяльності; 3) регламентна політика (особливо у сфері стимулювання збуту, що належить до аргументації продажів); 4) товарна й цінова політика; 5) політика товароруку (розподілу) на основі принципів формування каналів просування товарів; 6) політика комерційного кредитування; 7) інкасаційна політика, тобто принципи погашення дебіторської заборгованості; 8) політика транспортування; 9) організаційні аспекти збуту.

Збутова політика має орієнтуватися, насамперед, на принципи збереження/розширення частки ринку, досягнення переваги над конкурентами, створення позитивного іміджу тощо (табл. 2).

2. Основні принципи формування збутової політики аграрних підприємств

№ з/п	Принцип
1	<i>Плановості.</i> Зміни повинні бути підготовані, керовані й спрямовані на досягнення поставленої мети зі встановленням на певні періоди (річні, квартальні, місячні) напрямів і кількісних показників діяльності. План розглядається як комплекс економічних та соціальних завдань, які потрібно реалізувати в майбутньому
2	<i>Синергізму.</i> Номенклатура товарів і послуг має бути взаємозв'язана, а окремі товари й види послуг повинні взаємодоповнюватися. Цей принцип забезпечує широку економію на масштабах діяльності за рахунок взаємної підтримки різних товарних груп або сфер господарської діяльності
3	<i>Системності й комплексності.</i> Системність передбачає використання системного підходу до аналізу. У формуванні збутової політики помилкове рішення може звести нанівець всю діяльність системи збуту, призвести до її руйнування. Ознака комплексності ґрунтується на необхідності всебічного розгляду збутової системи, врахуванні всіх напрямів, усіх сторін діяльності, всіх особливостей

4	<i>Соціальної відповідальності</i> забезпечується шляхом суспільних очікувань. Останнім часом суспільні очікування, адресовані бізнесу, значно змінилися. Суспільству стало не байдуже, як компанія веде свою діяльність, чим вона при цьому керується і як вона розпоряджається своїми доходами. Організація повинна гарантувати екологічну чистоту, дотримання термінів зберігання і стандартів якості продукції. Увага має приділятися системі екологічних оцінок та концепції якості життя, які були запроваджені у господарську діяльність у середині 1980-х рр. Передбачається не лише споживання різноманітних товарів і послуг, але й збереження і поліпшення якості сфери життєдіяльності, недопущення виникнення соціальної напруги у суспільстві
5	<i>Стратегічної гнучкості</i> . Важлива гнучкість у досягненні мети або в збереженні конкурентних позицій компанії в мінливих ринкових умовах. Щодо збуту продукції сільськогосподарського підприємства, цей принцип означає пристосування до особливих побажань клієнтів
6	<i>Адаптації до мінливих умов зовнішнього і внутрішнього середовища</i> . Перед вітчизняними бізнес-єдиницями, діяльність яких спрямована на світові ринки, постають проблеми, пов'язані з обов'язковою міжнародною стандартизацією в рамках соціально-відповідального маркетингового управління. Багато зарубіжних підприємств ключовою умовою партнерства висувають відповідність контрагента особливим стандартам, метою яких є підтримка й регулювання соціальної відповідальності бізнесу (наприклад, стандартам ISO 14000 «Системи управління навколишнім середовищем», ISO 9000 «Управління якістю», SA 8000 «Соціальна відповідальність»)
7	<i>Ефективності</i> – вимога до обраної збутової політики забезпечувати високу результативність (прибутковість) функціонування підприємства. Формування збутової політики має здійснюватися з найменшими витратами ресурсів, але не на шкоду раціональності й результативності. Зіставлення різних варіантів результатів і витрат дає відповідь про його економічність

Джерело: Сформовано на основі [13; 14; 15, с. 241; 16, с. 179–181].

Головна мета збутової політики полягає у максимальному задоволенні платоспроможного попиту споживачів конкурентоспроможною продукцією для одержання підприємницького прибутку в поточному періоді та в майбутньому, забезпечення фінансової й довготривалої ринкової стійкості підприємства створенням позитивного іміджу та визнанням його з боку громадськості.

На формування й реалізацію основних завдань збутової політики аграрних підприємств значно впливає нестабільність виробництва сільськогосподарської продукції у часі, що пов'язано з глибокою кризою в аграрній сфері економіки останніми роками ХХ ст. Проте порівняно з переломним для сільського господарства 2000 роком реалізація зернових і зернобобових у 2014 році зросла в 3,4 раза, олійних – 5,8, картоплі – 6,4, овочів – 1,8, плодів та ягід – 5,8, худоби й птиці у живій масі – 2,0, яєць – у 4,4 раза,

а реалізація цукрових буряків, молока і вовни зменшилася на 51,7; 6,6 та 78,1 % відповідно. Загальний обсяг реалізації продукції аграрними підприємствами у 2014 році становив 194 576,2 млн грн, з них 143 614,3 млн грн (73,8 %) припадало на продукцію рослинництва і 50 961,9 млн грн (26,2 %) – тваринництва.

Аналіз каналів збуту сільськогосподарської продукції у 2014 році показує, що 63,7 % її реалізовано іншим господарюючим суб'єктам, 14,1 – переробним підприємствам, 4,0 – через власну роздрібну мережу, 1,4 – пайовикам у рахунок орендної плати за землю та майнові паї, 0,1 % – населенню в рахунок оплати праці.

Аграрні підприємства формують збутову політику на основі різноманітних підходів, про що доводить деталізована структура каналів реалізації сільськогосподарської продукції (табл. 3).

3. Деталізована структура каналів реалізації продукції досліджуваних аграрних підприємств у 2014 р., %

Продукція	Основні канали реалізації			
	Переробним підприємствам	Експорт	Зберігання	Іншим суб'єктам господарювання
<i>ТОВ «Племінний завод «Агро-регіон»</i>				
Соя	60	40	–	–
Пшениця озима	50	50	–	–
Ріпак	65	35	–	–

Кукурудза	50	–	50	–
Ячмінь пивоварний	100	–	–	–
Соняшник кондитерський	100	–	–	–
Горох, овес, сорго	30	–	–	–
Молоко	100	–	–	–
Продукція свинарства	100	–	–	–
Племінні тварини	–	–	–	100
<i>ПАТ «Миронівський хлібопродукт»</i>				
М'ясо птиці	20	–	–	40
Яйця курячі	–	30	–	70
Кукурудза	–	10	–	–
Соняшник	–	20	–	–
Пшениця	–	10	–	90
Ріпак	–	15	–	85
Ячмінь	–	10	–	90
<i>ПрАТ «Райз-Максимко»</i>				
Кукурудза	–	–	80	20
Соняшник	–	–	85	15
Пшениця	–	–	80	20
Соя	–	–	75	25
Ріпак	–	–	90	10
Ячмінь	–	–	70	30
Овес	–	–	85	15
Продукція насінництва	–	–	–	–
<i>ТОВ «Золотоніський бекон»</i>				
Продукція свинарства	100	–	–	–
<i>ПТФ «Червона калина»</i>				
Пшениця озима	70	–	–	–
Цукровий буряк	100	–	–	–
Яблука	15	–	25	60

Джерело: Сформовано авторами.

Так, у ТОВ «Племінний завод «Агро-регіон» переважну частку обсягів (до 80 %) продукції становить збут переробним підприємствам. Експорт за трьома видами продукції рослинництва дорівнює близько 50 %. Незначні обсяги рослинницької продукції спрямовуються на внутрішнє споживання (70 % гороху, вівса, сорго), зберігання (50 % кукурудзи), реалізацію іншим суб'єктам господарювання (племінні тварини). Інші канали збуту не мають суттєвого значення.

ПАТ «Миронівський хлібопродукт» будує свою збутову політику на основі поєднання експортного напрямку (до 20 %) з реалізацією іншим суб'єктам господарювання (понад 60 %), активно формує власну франчайзингову мережу (40 % курячого м'яса), а технічні й олійні культури використовує для внутрішнього споживання (85 %).

Водночас аграрні підприємства використовують такі канали збуту, як корпоративні структурні одиниці (ПрАТ «Райз-Максимко»), пайовикам у рахунок орендної плати за

землю та майнові паї (ПТФ «Червона калина»),

Ефективність збутової політики характеризується якістю розроблених і реалізованих заходів, які спрямовують збутову діяльність аграрних підприємств на забезпечення ефекту, тобто співвідношенням одержаних результатів до витрат на їхнє досягнення. Методика визначення ефективності збутової політики аграрного підприємства повинна розкривати сутність та зміст загальних і локальних критеріїв оцінки, надавати можливість системного управління процесом збутової діяльності, кількісно, якісно й кількісно-якісно відображати всі стадії, операції, прийоми та дії; фіксувати кінцеві економічні й соціальні показники задоволення попиту, забезпечувати об'єктивність, достовірність, доступність і своєчасність оцінки.

Під збутовою діяльністю розуміємо комплекс процедур просування готової продукції на ринок (формування попиту, одержання й оброблення замовлень, комплектація та

підготовка продукції до відправки покупцям, відвантаження продукції на транспортний засіб і транспортування до місця продажу або призначення) та організацію розрахунків за неї (встановлення умов і здійснення процедур розрахунків із покупцями за відвантажену продукцію).

Оцінювання збутової діяльності залежить від методичного й інформаційного забезпечення, об'єктивності кількісних, кількісно-якісних і якісних параметрів, а результативність – від організації збутової діяльності та управління системою збуту. Загалом ефективність збутової діяльності можна визначити за допомогою критеріїв її організації й функціонування та результативних показників. Перша і друга групи показників відображають налагодженість системи збуту, а третя – результати її функціонування (ефективність рішень, що ухвалюються).

Діагностика ефективності збуту включає аналіз факторів, що впливають на відхилення фактичних показників реалізації продукції від планових. Кількісна оцінка передбачає порівняння у динаміці та визначення темпів зміни і відхилення показників. Фінансово-економічні показники збутової діяльності використовують для планування й організації роботи з клієнтами (покупцями) і постачальниками, визначення обсягів та руху грошових і товарних потоків, схеми складування продукції, встановлення оптимальних цін на неї залежно від кон'юнктури ринку. Ефективність збутової політики підприємства визначається результатами його збутової діяльності, що характеризується комплексом показників:

1) частка нереалізованої продукції у вартості товарної маси (Π_H):

$$\Pi_H = \frac{Z_K}{O_{\Pi}}, \quad (1)$$

де Z_K – запаси на кінець періоду; O_{Π} – обсяг продукції у поточному році;

2) обсяг збуту продукції на 100 га ріллі (Π_P):

$$\Pi_P = \frac{O_P}{S} \cdot 100, \quad (2)$$

де O_P – обсяг реалізованої продукції підприємства, тис. грн; S – площа ріллі, га;

3) обсяг збуту продукції на одного працівника відділу збуту (Π_{Π}):

$$\Pi_{\Pi} = \frac{O_P}{K_{\Pi B}}, \quad (3)$$

де $K_{\Pi B}$ – чисельність працівників відділу збуту, осіб;

4) прибуток від реалізації продукції на працівника відділу збуту (Π_3):

$$\Pi_3 = \frac{O_P}{K_{\Pi B}}, \quad (4)$$

5) коефіцієнт співвідношення «ціна – якість» (K_P) продукції (по пшениці озимій I класу):

$$K_P = \frac{\Pi_J}{\Pi}, \quad (5)$$

де Π_J – обсяг реалізованої продукції підвищеної якості; Π – загальний обсяг реалізованої продукції;

6) коефіцієнт забезпеченості складськими приміщеннями (K_{3C}) – елеваторами, плодоовочесховищами тощо:

$$K_{3C} = \frac{C_H}{O_{\Pi} + \Pi_3}, \quad (6)$$

де C_H – загальна потужність наявних складських приміщень; Π_3 – перехідні запаси продукції;

7) коефіцієнт продажу продукції в умовах найвищої ринкової ціни ($K_{\Pi C}$) – відтермінування реалізації від моменту формування товарної продукції:

$$K_{\Pi C} = \frac{\Pi_H}{\Pi_3}, \quad (7)$$

де Π_H – обсяг продукції, реалізованої за найвищими ринковими цінами; Π_3 – обсяг продукції, реалізованої за звичайними ринковими цінами;

8) коефіцієнт дебіторської заборгованості за відвантажену продукцію ($K_{ДЗ}$):

$$K_{ДЗ} = \frac{Д_3}{ЧД}, \quad (8)$$

де $Д_3$ – дебіторська заборгованість;
 $ЧД$ – чистий дохід;

9) коефіцієнт вартісної конкурентоспроможності ($K_{БК}$):

$$K_{БК} = \frac{С}{В_K}, \quad (9)$$

де $С$ – собівартість певного виду продукції; $В_K$ – витрати конкурента на виробництво аналогічної продукції;

10) коефіцієнт контрактації продукції до початку продажу (K_K):

$$K_K = \frac{\Gamma_{\Pi}}{З_c}, \quad (10)$$

де Γ_{Π} – обсяг гарантованого продажу згідно з укладеними контрактами; $З_c$ – середній обсяг товарних запасів.

Розрахунок показників збутової діяльності та аналіз їх порівняльних характеристик проведено на основі даних ПТФ «Червона калина» і ПрАТ «Райз-Максимко» (табл. 4).

4. Показники ефективності ПТФ «Червона калина» і ПрАТ «Райз-Максимко»

№ з/п	Показник		ПТФ «Червона калина»	ПрАТ «Райз-Максимко»	Референтні значення
1	Частка нереалізованої продукції в загальному обсязі товарної маси, %	Π_H	$\frac{0,3}{4,7} = 0,064$	$\frac{475,3}{33951} = 0,140$	$\rightarrow \min$
2	Обсяг збуту продукції підприємства на 100 га ріллі, млн грн	Π_P	$\frac{15800}{1520} \times 100 = 1,040$	$\frac{11866300}{650000} \times 100 = 1,826$	$\rightarrow \max$
3	Виручка від реалізації продукції з розрахунку на 1 працівника відділу збуту, млн грн	Π_{Π}	$\frac{15,8}{5} = 3,160$	$\frac{118663}{1550} = 7,656$	$\rightarrow \max$
4	Прибуток від реалізації продукції з розрахунку на 1 працівника відділу збуту, млн грн	Π_3	$\frac{4,9}{5} = 0,980$	$\frac{50988}{1550} = 3,290$	$\rightarrow \max$
5	Коефіцієнт співвідношення «ціна – якість» продукції	K_P	$\frac{0}{15,8} = 0$	$\frac{38,5}{3395,1} = 0,011$	$\rightarrow \max$
6	Коефіцієнт забезпеченості складськими приміщеннями	$K_{ЗС}$	$\frac{0,5}{4,7 + 0,3} = 0,100$	$\frac{42000}{33951 + 4071} = 1,105$	$\rightarrow \max$
7	Коефіцієнт продажу продукції в умовах найвищої ринкової ціни	$K_{НЦ}$	$\frac{0,5}{4,7} = 0,106$	$\frac{92584}{118663} = 0,780$	$\rightarrow \max$
8	Коефіцієнт дебіторської заборгованості	$K_{ДЗ}$	$\frac{3,2}{15,8} = 0,203$	$\frac{125}{118663} = 0,011$	$\rightarrow \min$
9	Коефіцієнт вартісної конкурентоспроможності пшениці озимої	$K_{БК}$	$\frac{1,8}{1,6} = 1,125$	$\frac{1,6}{1,8} = 0,889$	$\rightarrow \min$
10	Коефіцієнт контрактації продукції до початку продажу	K_K	$\frac{9,5}{15,8} = 0,601$	$\frac{29161}{33951} = 0,859$	$\rightarrow \max$

Джерело: Розробка авторів.

За результатами оцінювання збутова діяльність ПрАТ «Райз-Максимко» характеризується вищим рівнем ефективності, ніж

ПТФ «Червона Калина», оскільки не всі розраховані показники наближаються до своїх оптимальних значень. Так, обсяги законтрак-

тованої до початку продажу продукції для ПТФ «Червона калина» становлять 60,1 %, а для ПрАТ «Райз-Максимко» 85,9 %; коефіцієнт продажу продукції в умовах найвищої ринкової ціни – 10,6 і 78,0 % відповідно, а коефіцієнт дебіторської заборгованості – 20,3 та 1 %.

До резервів підвищення ефективності збуту продукції досліджуваних підприємств належить збільшення частки законтрактованої продукції й створення власних потужностей для зберігання продукції та реалізації її за найсприятливіших економічних умов. Так, збутова діяльність ПрАТ «Райз-Максимко» ефективніша порівняно з ПТФ «Червона калина» через забезпеченість потужностями для зберігання продукції, високий рівень її контрактації й нижчу собівартість. Для подальшого підвищення ефективності збутової діяльності ПрАТ «Райз-Максимко» слід збільшити частку якісної продукції та зменшити частку нереалізованої продукції.

Загалом, аграрні підприємства будують свою збутову політику на засадах контрактації, укладення ф'ючерсних і форвардних угод, дистрибуції, франчайзингу, сертифікації систем управління безпекою харчових продуктів, підтримання стійких зв'язків із постійними покупцями, повної та часткової передплати з наданням товарних кредитів, логістики постачання продукції.

Висновки. З огляду на викладене зауважимо, що важливість формування й реалізації збутової політики для забезпечення збутової діяльності аграрних підприємств зумовлена такими обставинами:

по-перше, між збутовою і виробничою діяльністю існує тісний взаємозв'язок, оскільки система збуту є однією з підсистем, що забезпечує відтворення процесу виробництва й функціонування підприємств, безпосередньо впливає на економічний ефект виробничої діяльності, обмежує зростання витрат на зберігання виробленої продукції та строки виконання замовлень;

по-друге, удосконалення збутової діяльності є завданням не лише відповідних підрозділів підприємства, але й системи управ-

ління на рівні топ-менеджменту, тому що зниження витрат при реалізації збутової функції стає одним із найдоступніших резервів підвищення ефективності господарювання аграрних підприємств. Формування джерел фінансування суб'єктів господарювання здійснюється на відкритих ринках капіталу, де діють жорсткі умови відбору і проявляється чітка залежність вартості фінансових ресурсів від ефективності діяльності суб'єкта господарювання;

по-третє, підвищення рівня корпоратизації та фондової відкритості економічних суб'єктів галузі зумовлює зміну пріоритетів зовнішнього середовища до аграрного підприємства, викликає адекватну реакцію і зростання зусиль, спрямованих на підвищення таких інтегральних показників діяльності, як задоволеність акціонерів, ринкова капіталізація, взаємовідносини з партнерами, конкурентний статус підприємства, рівень яких значною мірою визначається підвищенням результатів збутової діяльності;

по-четверте, орієнтація аграрного виробництва на задоволення споживчого попиту вимагає удосконалення методології управління збутом продукції підприємств з урахуванням тенденцій розвитку ринкової ситуації, з одного боку, та особливостей конкретного виробництва, з іншого, а тому формування і реалізація збутової політики та ведення збутової діяльності потребує комплексного підходу для гарантованого забезпечення пошуку споживачів своєї продукції.

Водночас проблеми збуту зумовлені також станом інституційного забезпечення цієї сфери діяльності, нестачею власних потужностей для зберігання продукції, високим рівнем оплати за її зберігання, зростанням вартості транспортування та нерозвиненістю значно дешевшого річкового транспорту, монополізацією ринку, непаритетним розподілом доходів між учасниками ринку, браком обігових коштів, низьким платоспроможним попитом населення на продовольчі товари, низьким рівнем стандартизації й сертифікації продукції, що потребує проведення подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Панкрухин А. Л. Маркетинг : учеб. / А. Л. Панкрухин. – М. : Ин-т междунар. права и экономики им. А. С. Грибоедова, 1999. – 398 с.
2. Белінський П. І. Менеджмент виробництва та операцій : підруч. / П. І. Белінський. – К. : Центр навч. літ-ри, 2005. – 624 с.
3. Бурцев В. В. Внутренний контроль сбытовой деятельности предприятий в современных условиях хозяйствования / В. В. Бурцев // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 6. – С. 34–48.
4. Академия рынка: маркетинг / [Дейан А., Букерель Ф, Ланкар Р. и др.] ; пер. с фр. ; науч. ред. А. Г. Худокормов. – М. : Экономика, 1993. – 356 с.
5. Болт Г. Практическое руководство по управлению сбытом / Г. Болт. – М. : Экономика, 1997. – 432 с.
6. Крикавський Є. Промисловий маркетинг / Є. Крикавський, Н. Чухрай. – Л. : Нац. ун-т «Львів. політехніка», 2004. – 472 с.
7. Балабанова Л. В. Комерційна діяльність: маркетинг і логістика / Л. В. Балабанова, А. М. Германчук. – К. : Професіонал, 2004. – 288 с.
8. Крылова Г. Д. Маркетинг. Теория и 86 ситуаций : учеб. пособие / Г. Д. Крылова, М. И. Соколова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 518 с.
9. Маслова Т. Д. Маркетинг / Т. Д. Маслова, С. Г. Божук, Л. Н. Ковалик. – С Пб. : Питер, 2002. – 306 с.
10. Балабанова Л. В. Маркетинговый аудит системы сбыта : моногр. / Л. В. Балабанова, А. В. Балабаниц. – Донецк : ДонГУЭТ им. М. Туган-Барановского, 2003. – 190 с.
11. Надтока Т. Б. Удосконалення збутової політики аграрного підприємства в умовах вступу до СОТ на основі соціального підходу / Т. Б. Надтока, А. Ю. Жигуліна // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. – 2009. – № 5. – Т. 3. – С. 98–102.
12. Чмихало Н. В. Формування ефективної збутової політики аграрного підприємства в умовах нестабільного зовнішнього середовища / Н. В. Чмихало, І. Л. Оккерт, А. Б. Ольховська [та ін.] // Запорожский экон. журнал. – 2010. – № 3. – Т. 12. – С. 126–131.
13. Збутова політика: розкіш чи незамінний інструмент? [Електронний ресурс] / Т. Волкова // Круглий стіл. – 2005. – № 4(28). – Режим доступу : <http://www.kstil.com.ua>.
14. Ніценко В. С. Збутова політика аграрних підприємств : сучасний стан та перспективи розвитку / В. С. Ніценко // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. – Суми : СНАУ, 2015. – Вип. 4(63). – С. 103–107. – (Серія “Економіка і менеджмент”).
15. Шарапа О. М. Соціальна відповідальність бізнесу як форма соціального маркетингу / О. М. Шарапа // Інтеллект. Особистість. Економіка : Всеукр. наук.-теорет. дист. конф. (Донецьк, 30 січ. 2009 р.) : Донецьк : ДонНУЕТ, 2009. – С. 239–246.
16. Шарапа О. М. Управління відносинами з клієнтами через впровадження CRM-систем як одна із складових ефективного ведення бізнесу / О. М. Шарапа // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7(97). – С. 175–183.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2016 р.

*

УДК 631.115.003.1

О.Г. ЗАХАРЧЕНКО, викладач
Таврійський державний агротехнологічний університет

Енергетичний менеджмент у виробництві сільськогосподарської продукції

Постановка проблеми. Перебудова політико-правового середовища, поява нових технологічних стандартів, зміни конкурентних переваг вимагають докорінних змін у прийнятті науково обґрунтованих управлінських рішень. Сучасні вимоги енергоощадного виробництва є важливою умовою кон-

курентоспроможності продукції аграрного сектору на світовому ринку, що, в свою чергу, зумовлює необхідність пошуку ефективної моделі енергоменеджменту.

Технологічна й технічна недосконалість основних фондів, марнотратство у використанні ресурсів і безгосподарність, недостатній рівень стандартизації та сертифікації в галузі вимагають використання потенціалу

© О.Г. Захарченко, 2016

енергозбереження в сільському господарстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам економії енергетичних ресурсів при виробництві сільськогосподарської продукції присвячено багато праць вітчизняних науковців, а саме В.Ф. Іваненка [11], М. Корчемного [12], О.В. Мороза, Н.П. Карачиної, О.С. Штанька, В.М. Семцова [14], В.В. Гришка, В.І. Перебийніса, В.М. Рабштини [8], О.К. Медведовського [13] й інших. Ефективність використання енергетичних ресурсів також є актуальним об'єктом дослідження європейських учених – Герда Балзера, Кристіана Шорна [3], Дипенброка [7], Д.Е. Клея, Д. Шонахана [2], Д. Бекмана [1], Д. Канемана [4], Ш. Попова [6], Д. Левермора [5]. Проте сучасні передові дослідження ефективності використання енергоносіїв у сільському господарстві зосереджені на технологіях точного землеробства, які дають змогу виробникам приймати управлінські рішення на дискретних ділянках поля з метою оптимізації реакції культур, засновані на потенціалі виробництва та обмежень конкретного регіону. Науковцями створюються математичні моделі прийняття рішень з управління енергетичним потенціалом промислових підприємств [9]. Метод динамічного нормативу широко застосовується в економічних дослідженнях, але поза увагою залишається використання цього методу для оцінки якості результатів зміни управлінських дій, спрямованих на підвищення енергоефективності виробництва насіння соняшнику в сільськогосподарських підприємствах України.

Мета статті – дослідити склад і характер змін показників діагностичної моделі енергетичного менеджменту для оцінки рівня системи управління сільськогосподарськими підприємствами Запорізької області.

Виклад основних результатів дослідження. Підставою для вдосконалення енергетичного менеджменту є доведення неефективної системи управління до її високоякісного стану. Використовуються методики ви-

значення ефективності часткового поліпшення управління. Здебільшого вони ґрунтуються на зіставленні виробничого ефекту, одержаного від здійснення організаційно-управлінських заходів та витрат на їх проведення. На даному принципі визначається економічний ефект. Виходячи з цього, вважаємо необхідним розробку діагностичної моделі, побудованої на засадах оцінки й аналізу управлінських дій, спрямованих на економію палива, які впливають на загальні економічні результати виробництва. Методологія когнітивного моделювання призначена для аналізу і прийняття рішень у невизначених ситуаціях. Використання діагностичної моделі дає змогу генерувати можливі сценарії розвитку ситуації (отже, обирати оптимальний сценарій для досягнення поставленої мети).

Ефективний менеджмент як вираз стратегічної лінії розвитку підприємства багатомірна величина, яка зазвичай є виразом енергетичних, організаційно-економічних, техніко-технологічних цілей та взаємодії між ними. Він є величиною динамічною, тому заходи удосконалення енергетичного менеджменту слід формулювати як вимоги до збільшення або зменшення відповідних параметрів системи управління. Для обґрунтування основ управління аграрним підприємством необхідно детально проводити аналіз господарської діяльності.

Із метою виявлення функціональної закономірної залежності величини енергоемності продукції від управлінських дій, проведено результативне групування виробників насіння соняшнику Запорізької області за рівнем рентабельності (табл. 1).

Результат табличних даних виявив закономірності, які можна презентувати у вигляді матриці (рис.).

Взаємозв'язок якісного показника виробництва й витрат палива показує чотири варіанти:

низький рівень рентабельності та низькі загальні витрати палива (група підприємств зони 1);

1. Взаємозв'язок рентабельності виробництва насіння соняшнику з витратами палива в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області в 2014 р.

Групи підприємств за рентабельністю, %	Рентабельність, %	Кількість підприємств у групі	Витрати палива, л	Середній розмір площі посіву під культурою, га	Паливо		Зона
					л/га	л/т	
I – від 0 до 50	43,3	87	15818	254	59,2	86,5	1
II – від 51 до 100	82,2	121	35815	722	57,1	81,1	3
III – від 101 до 150	124,3	134	37533	1344	56,3	51,3	2
IV – від 151 і більше	205,8	175	28274	2867	53,9	41,4	4
Усього в середньому	145	517	38445	662	57,9	53,9	

Джерело: Розраховано автором за ф. 50-сг підприємств Запорізької області [15].

низький рівень рентабельності й високі загальні витрати палива (група підприємств зони 3);

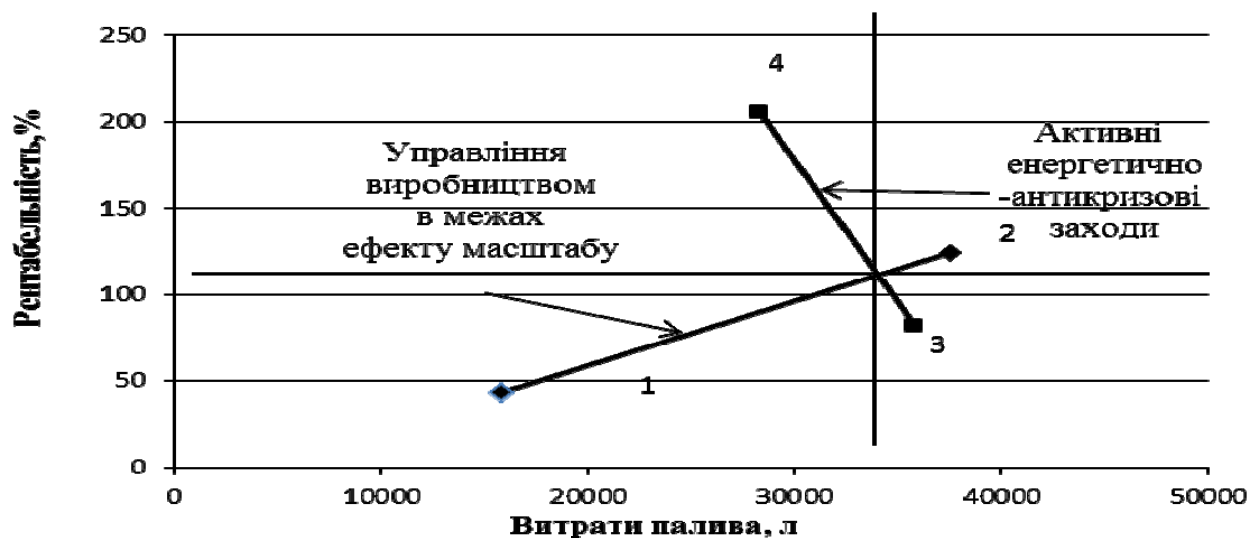
високий рівень рентабельності та високі загальні витрати палива (група підприємств зони 2);

високий рівень рентабельності й низькі загальні витрати палива (група підприємств зони 4).

Розглянемо одержані співвідношення, враховуючи можливість того чи іншого ва-

ріанта подій, які викликані ефективністю управління підприємством.

У першій групі підприємств середній розмір площі посіву незначний, що об'єктивно зумовлює невеликий розмір витрат палива. Проте управління незначними розмірами агробізнесу характеризує спад віддачі енергоресурсу від масштабу виробництва, наслідком чого є високий рівень енергомосткості соняшнику (на рівні 86,5 л/т і) та низький рівень прибутковості діяльності.

Варіанти співвідношення витрат палива і рентабельності виробництва насіння соняшнику

Джерело: Побудовано автором.

Друга група підприємств є полярно протилежною, оскільки великі площі посівів соняшнику забезпечують ефект зростаючої віддачі енергоресурсів від масштабів виробництва (енергомосткість продукції становить 51,3 л/т). У підприємствах з великими розмірами агробізнесу політика управління має деструктивний характер, що сприяє підвищенню рівня рентабельності – 124,3%, про-

те не досягає науково обгрунтованої величини енергомосткості культури.

Відсутність якісного поточного контролю й антикризових енергетичних заходів зумовлює безрезультативний менеджмент агробізнесу, якому властиві значні витрати палива, великий розмір енергомосткості продукції – 81,1 л/т, а отже, і низький рівень рентабельності. Такі параметри виробництва характерні для третьої групи сільськогоспо-

дарських підприємств Запорізької області, частка яких становить 23%.

Обернена форма параметрів виробництва, якій відповідають показники четвертої групи підприємств, демонструє енергоменеджмент. Поєднання ефекту масштабу виробництва з ефектом своєчасних якісних антикризових енергетичних заходів приводить до оптимізації величини енергомісткості культури, а також до значних надприбутків від виробництва насіння соняшнику (рівень рентабельності підприємств досягає понад 205,8%) [10].

З усього вищесказаного випливає, що 34% підприємств області використовують ефективний енергоменеджмент. Проте 66% сільськогосподарських підприємств регіону мають неефективну систему управління, а отже, й високоенерговитратне виробництво насіння соняшнику.

Вважаємо, що діагностична модель є логічним продовженням дослідження, вона побудована за методикою динамічного нормативу. З цією метою використано дані внутрішнього обліку трьох сільськогосподарських підприємств, які є представниками групи господарств регіону (66%), що мають неефективну систему управління. За базовий період у розрахунках використано дані 2014 року.

Засобом вираження цілей є показники та їхнє співвідношення. Загальна спрямованість системи (ланцюга) може бути описана формулюванням певних цільових задач або вимог до ефективного функціонування й розвитку енергетичного менеджменту, який виражений упорядкуванням двох і більше показників діяльності системи управління.

Критеріями вибору показників є такі положення:

показники повинні відображати головну стратегічну установку;

показники мають відповідати загальним правилам відбору, а саме – діючій системі обліку;

не використовувати розрахункові показники.

На засадах експертної оцінки для формування діагностичної моделі обрано 11 показників:

валовий збір насіння соняшнику;

площа посіву насіння соняшнику;

виручка від реалізації насіння соняшнику;

повні витрати на виробництво соняшнику;

витрати нафтопродуктів на виробництво соняшнику;

витрати на придбання основних фондів рослинництва;

витрати на ремонт техніки;

фонд оплати праці адміністративного персоналу;

фонд оплати праці механізаторів;

чисельність працівників, які приймають управлінські рішення у процесі виробництва соняшнику ;

розряд механізаторів.

Дані показники відображають стратегічну задачу виробництва у сільськогосподарському підприємстві. Задачі співвідношень показників визначено з погляду розвитку в сучасному конкурентному середовищі з урахуванням цільової настанови на зменшення енергомісткості виробництва насіння соняшнику (табл. 2).

2. Співвідношення показників виробництва насіння соняшнику

Показник	Співвідношення за темпами росту	Показник	Стратегічні установки
Валовий збір	>	Площа посівів	Підвищення врожайності культури
Фонд оплати праці адміністративного персоналу	>	Чисельність працівників управління	Збільшення середньої заробітної плати
Фонд оплати праці механізаторів	>	Фонд оплати праці загальний	Зростання мотивації при виконанні механізованих операцій
Повні витрати на виробництво	>	Витрати нафтопродуктів	Підвищення ефективності роботи служби збуту
Валовий збір	>	Витрати нафтопродуктів	Зниження енергоємності продукції
Виручка від реалізації	>	Валовий збір	Підвищення ефективності роботи маркетингового відділу

Витрати на основні фонди	>	Витрати на ремонт техніки	Оновлення основних фондів
Фонд оплати праці механізаторів	>	Розряд механізаторів	Стимулювання підвищення кваліфікації робітників
Виручка від реалізації	>	Повні витрати на виробництво	Зростання економічної ефективності
Витрати на основні фонди	>	Витрати нафтопродуктів	Зростання енергоефективності
Площа посіву	>	Витрати нафтопродуктів	Зниження енергомосткості обробітку ґрунту
Валовий збір	>	Повні витрати на виробництво	Досягнення ефекту масштабу виробництва культури
Розряд механізаторів	>	Витрати нафтопродуктів	Підвищення кваліфікації робітників
Виручка від реалізації	>	Фонд оплати праці адміністративного персоналу	Підвищення ефективності праці адміністративного персоналу
Витрати на основні фонди	>	Фонд оплати праці адміністративного персоналу	Удосконалення техніко-технологічного елементу конкурентоспроможності

Джерело: Розроблено автором.

На основі даних таблиці 2 побудована діагностична модель за принципом вимоги прискореного зростання одного показника порівняно з іншим. У запропонованій моделі розвитку підприємства передбачено, що зростання площі посівів соняшнику супроводжується випереджальним зростанням валового збору. Також вважається, що темп росту витрат на нафтопродукти не повинен перевищувати темп росту загального розміру витрат. Оновлення основних фондів має забезпечувати зменшення енерговитрат, а в структурі повної собівартості повинні переважати питомі витрати оплати праці, а не нафтопродуктів. Прямий зв'язок розміру заробітної плати механізаторів з їх розрядом є активним мотиватором економії палива.

У зв'язку з тим, що оцінка рівня якості системи управління розраховується на базі темпів росту показників, їх визначали за період 2014-2015 рр.

Для оцінки якісного рівня системи управління необхідно виявити коефіцієнти значимості цілей, які формують діагностичну модель. Проведено розрахунок рівня системи управління на прикладі трьох підприємств (табл. 3). Такі коефіцієнти були одержані на засадах експертної оцінки, проведеної автором. Коефіцієнти значимості змінюються в діапазоні від 1 до 10. Нормативним співвід-

ношенням, що одержані на засадах принципу транзитивності, привласнюється мінімальний коефіцієнт значимості, що дорівнює 1.

Діагностична модель є основою для проведення комплексного аналізу стратегії розвитку виробництва насіння соняшнику в аспекті ефективного енерговикористання. Відповідно до математичного алгоритму розрахунку оцінки рівня реалізації тактичних і стратегічних можливостей підприємства розраховують показники, які в моделі упорядковують, виходячи зі стратегічних цілей, тому інтегральна оцінка їх виконання є комплексною оцінкою рівня ефективності системи управління. Цілі, на основі яких будується модель, можуть мати різну значимість для підприємства, тому використовується загальний алгоритм розрахунку узагальнюючих оцінок з урахуванням коефіцієнтів порівняльної значимості цілей.

Оцінка рівня використання тактичних можливостей показує зв'язок між приростом рівня реалізації стратегічних можливостей, які викликані змінами у структурі зазначених цілей, та самих структурних змін. Оцінка рівня стратегічних можливостей визначає досягнення цілей підприємства у зазначеному періоді. Чим ближче оцінка до 1, тим більша частка цілей виконується.

3. Темпи росту показників підприємств Запорізької області діагностичної моделі за 2015 рік

Показник	Умовні позначення	ТОВ «Агрофірма Мир», Мелітопольський район	ДП «Дослідне господарство «Ізвестія», Веселівський район	ТОВ «Україна», Приазовський район
Валовий збір насіння соняшнику	ВЗ	0,88	0,90	1,02
Площа посіву насіння соняшнику	ПП	1,37	1,18	1,35
Виручка від реалізації насіння соняшнику	ВР	0,65	0,81	0,91
Повні витрати на виробництво соняшнику	ПВ	1,61	0,74	1,65
Витрати нафтопродуктів на виробництво соняшнику	ВН	1,17	0,71	1,23
Витрати на придбання основних фондів рослинництва	ВОФ	1,04	0,94	1,00
Витрати на ремонт техніки	ВРТ	1,10	1,26	1,07
Фонд оплати праці адміністративного персоналу	ФОП	1,16	0,98	1,02
Фонд оплати праці механізаторів	ФОП _м	1,02	0,94	1,05
Чисельність працівників, які приймають управлінські рішення у процесі виробництва соняшнику	ЧП	0,98	1,00	1,00
Розряд механізаторів	РМ	1,00	0,99	1,00

Джерело: Розраховано автором на базі первинного обліку досліджуваних підприємств.

Оцінка рівня реалізації тактичних можливостей характеризує метод переходу від одного набору цілей до іншого.

Дані таблиці 4 дають змогу зробити такі висновки. Усі три підприємства мають низьке і спадне значення по всіх показниках. При цьому всі вони не виходять за межі ($C \leq 0,5$; $T \leq 0$; $3 \leq 0,5$), в яких стан якісного рівня системи управління наближений до не-

ефективного, ніж до ефективного. Відбувається погіршення стану енергетичного менеджменту та результатів діяльності, особливо з погляду мінімізації енерговитрат. За таких умов пропонування заходів щодо стимулювання системи управління є некоректним. Тому логічним буде пошук важелів структурних елементів системи за допомогою сценарного аналізу.

4. Інтегральні оцінки якісного рівня системи управління підприємств Запорізької області

Оцінка якісного рівня системи управління	ТОВ «Агрофірма Мир», Мелітопольський район	ДП «Дослідне господарство «Ізвестія», Веселівський район	ТОВ «Україна», Приазовський район
Стратегічні можливості	0,368	0,444	0,468
Тактичні можливості	-0,424	-0,308	-0,187
Загальна оцінка	0,031	0,096	0,154

Джерело: Розраховано автором.

Сценарний аналіз спрямований на моделювання потенційних важелів впливу на систему управління. З метою обмеження множини альтернативних варіантів впливу важелів на систему управління було розглянуто план експерименту, що відображає існуючі й можливі впливи на структурні елемен-

ти якісного рівня системи управління сільськогосподарських підприємств при виробництві насіння соняшнику. Згідно зі сценарієм 1, передбачено зростання темпів росту валового збору та фонду оплати праці механізаторів на фоні зниження повних витрат на виробництво насіння соняшнику й у тому

числі витрат на нафтопродукти. Сценарій 2 забезпечує зростання виручки від реалізації та витрат на придбання основних фондів рослинництва і зменшення повних витрат та витрат нафтопродуктів на виробництво соняшнику. Події сценарію 3 сприяють скороченню витрат на ремонт техніки, на нафтоп-

родукти при виробництві соняшнику й зниженню розряду механізаторів на фоні зростання витрат на придбання основних фондів рослинництва.

На базі розроблених сценаріїв розраховуємо інтегральні оцінки якісного рівня системи управління підприємств регіону (табл. 5).

5. Інтегральні оцінки якісного рівня системи управління підприємств Запорізької області за розробленими сценаріями впливу важелів

Оцінки якісного рівня системи управління	ТОВ «Агрофірма Мир», Мелітопольський район	ДП «Дослідне господарство «Ізвестія», Веселівський район	ТОВ «Україна», Приазовський район
Сценарій № 1			
Стратегічні можливості	0,679	0,754	0,768
Тактичні можливості	-0,273	-0,290	-0,087
Загальна оцінка	0,345	0,451	0,561
Сценарій № 2			
Стратегічні можливості	0,865	0,903	0,896
Тактичні можливості	0,040	0,103	0,032
Загальна оцінка	0,757	0,831	0,808
Сценарій № 3			
Стратегічні можливості	0,584	0,732	0,689
Тактичні можливості	-0,017	0,012	0,025
Загальна оцінка	0,335	0,540	0,483

Джерело: Розраховано автором.

Із даних таблиці 5 бачимо, що найбільший ефект досягається за умов сценарію № 2. Саме за комплексної дії підвищення темпів росту показників виручки від реалізації, повних витрат, витрат нафтопродуктів, витрат на придбання основних фондів спостерігаються найкращі позитивні зміни у стратегічних і тактичних можливостях системи управління сільськогосподарських підприємств при виробництві соняшнику, що наближує її стан до вищого рівня ефективності енергетичного менеджменту.

Висновки. Ефективний менеджмент у сільськогосподарських підприємствах є невід'ємною частиною підвищення адаптивності та сталого розвитку аграрного сектору. Висока складність прийняття рішень вимагає застосування більшої кількості сучасних

актуальних методів, у тому числі моделювання.

Таким чином, застосована модель нашого дослідження дає змогу визначити, що найкращий ефект досягається за комплексної взаємодії на систему управління сільськогосподарських підприємств при виробництві соняшнику факторів внутрішньогосподарського й ринкового характеру. Підвищення показника рентабельності виробництва та оновлення основних фондів є спонукальним важелем удосконалення енергетичного менеджменту. В подальшому дослідження ґрунтуватимуться на оптимізації мотивувальних важелів системи енергетичного менеджменту, а також розробці вертикально-інтеграційної моделі скорочення величини енерговитрат.

Список використаних джерел

1. Beckman Jayson Agriculture's Supply and Demand for Energy and Energy Products / Jayson Beckman, Allison Borchers, Carol A. Jones. // – Economic Information Bulletin. – May 2013. – № 112. – 36 s.
2. David E. Cley, John F. Shanahan GIS Applications in Agriculture /2011 by Taaylor and Francis Group, LLC
3. Gerd Balyer, Christian Schorn Asset Management für Infrastrukturanlagen – Energie und Wasser, 2., Auflage / Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2011, 2014. 374.
4. Kaneman D. Prinyatie reshenij v neopredelennosti: Pravila i predubezhdeniya./ D.Kaneman, P. Slovik, A. Tverski. – Хар'ков: Izdatel'stvo Institut prikladnoj psixologii «Gumanitarnyj Centr», 2005. – 632 s.
5. Levermore Geoff. Building Energy Management Systems / Geoff Levermore. – Taylor & Francis, 2002. – 544 s.
6. Popov Stevan. Sustainable Energy Management / Mirjana Radovanović (Golusin) Stevan Popov Sinisa Dodic – Academic Press, 2013. – 384 s.

7. Wulf Diepenbrock Energy Balance in Crop Production/ Journal of Agricultural Science and Technology B2 (2012) 527-533.
8. Гришко В.В. Енергозбереження в сільському господарстві (економіка, організація, управління) / В.В. Гришко, В.І. Перебийніс, В.М. Рабштина. – Полтава, 1996. – 280 с.
9. Джеджула В.В. Моделювання процесу прийняття рішень з підвищення енергоефективності виробництва / В.В. Джеджула // Вісн. Нац. ун-ту «Лвівська політехніка». – 2012. – № 722 : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. – С. 337-343.
10. Захарченко О.Г. Енергетичний менеджмент в аспекті підвищення ефективності виробництва насіння соняшнику / О.Г. Захарченко, Н.В. Кукіна // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – №5. – С. 407-409.
11. Іваненко В.Ф. Ефективність енергозберігаючих технологій в овочівництві закритого ґрунту: дис. ... канд.еко.наук: 08.00.04 / В.Ф. Іваненко; Мін-во аграрної політики та продовольства України; Український науково-дослідний інститут продуктивності агропромислового комплексу; наук. кер. Л.П. Червінська. – К., 2015. – 186 с.
12. Корчемний М. Енергозбереження в агропромисловому комплексі / М. Корчемний, В. Федорейко, В. Щербань. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. – 984 с.
13. Медведовський О.І. Енергетичний аналіз інтенсивних технологій в сільськогосподарському виробництві / О.І. Медведовський, П.І. Іваненко. – К.: Урожай, 1998. – 114 с.
14. Проблеми та перспективи енергетичного менеджменту підприємств: моногр. / [Мороз О.В., Карачина Н.П., Штанько О.С., Семцов В.М.]. – Вінниця: ФОП Рогальська І.О., 2014. – 154 с.
15. Форма 50-сг підприємств Запорізької області за 2014 р.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2016 р.

* * *

Новини АПК

Європейські бізнесмени зацікавлені в розвитку аграрного ринку України

Сьогодні підтримка малого та середнього фермера, інвестування в аграрну галузь України – це головна можливість для виготовлення якісної продукції. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Тарас Кутовий під час зустрічі з Хансом Йором, головою департаменту сільського господарства компанії Nestle та почесним членом SAI Platform.

Тарас Кутовий вважає, що «Український малий та середній фермер має всі шанси стати привабливим гравцем для іноземців. Тому підтримка малого та середнього фермера, інвестування в аграрну галузь України, використання нових технологій – це головна можливість для виготовлення дійсно якісної продукції».

Міністр розповів про основні напрями реформ в аграрній галузі для Мінагрополітики та зазначив, що головними векторами розвитку є земельна реформа, скасування спецрежиму ПДВ, підтримка малого та середнього фермера і приватизація.

Зі свого боку Ханс Йор заявив: «Наша спільна мета – виведення аграрного ринку України на новий рівень, який є потужним та перспективним. Тому маємо намір працювати на території України тривалий час та продовжувати розвиток бізнесу й надалі».

У рамках зустрічі представники Nestle розповіли про проект «Господар +»», який реалізується компанією в Україні з 2007 року. Проект спрямований на пошук і розвиток місцевих постачальників сільськогосподарської продукції, виробників якісної сировини та пакувальних матеріалів. Міністр Тарас Кутовий відмітив, що ця програма може бути успішною у рамках розвитку та підтримки малих та середніх фермерів України. Це є головною метою Мінагрополітики при проведенні реформ в аграрній галузі України.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 331.41

*А.А. АЛИЛИ, преподаватель
Азербайджанский государственный экономический университет (UNEC)*

Мотивация эффективного использования персонала предприятия

Постановка проблемы. В условиях рыночной конкуренции эффективность деятельности становится решающей предпосылкой не только развития, но и выживания предприятия. Поэтому существенно возрастает значение всех факторов, влияющих на результативность производства. В системе производства и экономических отношений центральное место занимает человек. Он определяет цели и направления производства, организует его, производит товары и предоставляет услуги для своей жизни и развития.

Поэтому эффективность экономики любого общества в первую очередь определяется качеством имеющихся трудовых ресурсов и способом их использования в производстве. В современных условиях роль человека в нем существенно изменилась: он является не только важнейшим элементом производственного процесса, но и главным его стратегическим ресурсом. Вложения в человеческие ресурсы становятся долгосрочным фактором конкурентоспособности предприятия [5].

Анализ последних исследований и публикаций. Отдельные теоретические и методологические исследования эффективности использования трудовых ресурсов освещены в работах таких ученых, как Ф.А. Гусейнова [2], Е.А. Гулиев [3], Н.И. Коваль [5], Н.А. Релов [7], Ю.В. Алескерова [8] и другие.

Цель статьи – определение факторов более эффективного использования трудовых ресурсов, а также рассмотрение путей уве-

личения объема продукции в результате роста эффективности труда на предприятии.

Изложение основных результатов исследования. По мнению некоторых экономистов, исследовавших вопрос увеличения доходов предприятий, примерно 50-70% реализованных проектов завершились неудачей, и причиной тому явилось некорректное планирование намеченных мероприятий.

В целом, специальные исследования, проведенные в более чем 40 фирмах, дали возможность сделать вывод о том, что главенствующая роль в вопросах увеличения доходов предприятий связана с ролью рабочего состава. Хотя на этот счет существуют противоречивые мнения, специалисты единодушно соглашались с такими положениями:

- ✓ мотивация рабочего состава в увеличении прибыли предприятия. Данная мотивация должна быть обоснованной и принятой осознанно со стороны рабочего состава, быть рентабельной в разрезе данного предприятия;

- ✓ управление рабочим составом следует проводить таким образом, чтобы руководство знало о возможных сложностях в процессе управления, настроении рабочих, возможном сопротивлении коллектива, отношении рабочих к нововведениям в предприятии и об их необходимости с целью развития предприятия, а также организации тренингов в случае потребности;

- ✓ предполагается, что для увеличения дохода предприятия необходимо создание рабочей группы, ответственной за осуществление соответствующих мероприятий, и

которая обязана создать благоприятную атмосферу в рабочей группе.

Специалисты сходятся во мнении, что при объяснении новых рабочих правил сотрудникам обычно возникает ряд сложностей. При этом работники низшего ранга легче соглашаются с новыми правилами и понимают их намного быстрее, чем менеджеры. Последние с трудом понимают и принимают те дивиденды, которые они могут получить после внедрения предполагаемых нововведений, что особенно актуально для менеджеров среднего звена.

Условно, рабочую группу, осуществляющую новшества, можно поделить на три группы:

- ✓ к первой группе относятся специалисты высшего класса, которые занимаются творческой деятельностью и проявляют высокую инициативу при реализации новшеств;

- ✓ во вторую группу входят менеджеры, управляющие этим процессом, и которые освоили весь процесс нововведения;

- ✓ к третьей группе относят сотрудников, ответственных за реализацию новшеств.

В этой структуре центральной фигурой является сотрудник, представляющий новшества в виде некоторого проекта, он же один из лидеров предприятия. Такой сотрудник руководит всей группой менеджеров, санкционирует все организационные вопросы и представляет стратегию нововведений, непосредственно руководит их реализацией. Поэтому такому сотруднику приходится распределять роли и полномочия работников, а также заниматься вопросами бюджета.

Ответственность за увеличение дохода частично возлагается на сотрудников низшего ранга, что может быть несколько рискованно, поэтому в некоторых предприятиях ответственность за технологические и другие кардинальные изменения возлагается на сотрудников высшего ранга. В целом риск связывают с двумя факторами: с изменением процесса и изменениями используемых технологий. Поэтому необходимо учитывать влияние таких моментов на рабочий состав.

Иногда вместо того, чтобы нанять новых работников для выполнения новых процес-

сов, ошибочно пытаются использовать уже имеющийся персонал, который порой не может справиться с поставленной задачей по причине недостаточной компетентности. Обычно внедрение новшеств занимает гораздо больше времени, чем это предполагалось, в силу того, что могут возникнуть разные, а иногда и противоположные интересы между подразделениями предприятия. Например, на каждом этапе для оценки эффективности могут быть применены различные стандарты (ежедневные отчеты сотрудников, дополнительная документация, методы администрирования), что приведет к дополнительным издержкам и усложнению процесса управления.

Иногда бывают случаи искусственного усложнения, невыполнения заданий и т.п. Другим важным моментом являются существующие ценности и вера сотрудников. Для выполнения намеченных целей очень важна вера сотрудников в осуществляемые преобразования. Все это требует построения новой системы управления и формирования нового культурного убеждения, создания новых ценностей.

В увеличении доходов предприятия роль менеджеров низшей и средней ступени бывает, как правило, не очень высокой, причиной является то, что этот контингент не обладает всей широтой и глубиной представлений о предстоящих преобразованиях. Роль этих менеджеров ограничивается их опытом и выполняемыми ими функциями. Они, как правило, могут решить свои мелкие проблемы, указать на существующие трудности и высказать какие-то замечания. Однако поскольку в срезе предприятия проблемы могут пересекаться и одни из них могут породить ряд других, то эти менеджеры могут действовать только в пределах своих компетенций. С этой точки зрения роль менеджеров низшей и средней ступени в деле увеличения доходов предприятия связана и с вопросом их компетенции.

Предприятие представляет собой организационно-юридическую форму предпринимательства и нацелено на выпуск конкретной продукции или предоставление услуги. Оно состоит из коллектива людей, нацеленных на получение прибыли в рамках

определенной производственно-технической общности.

Доход предприятия зависит от всех производственных факторов – капитала, труда, предпринимательства, земли и т.п. Остаток, образованный на основе платежных факторов, должен быть основой труда. Любое предприятие старается уменьшить издержки производства, увеличить конкурентоспособность и доходы всевозможными способами, заинтересовано в повышении производительности труда. В связи с этим ученые из штата Мичиган предложили модель личной стоимости сотрудника, которая основана на понятиях условной и реализованной стоимости. Согласно их модели, личная стоимость сотрудника определяется объемом услуги, которую он предложил или реализовал в данном предприятии.

Через (УС) обозначим условную стоимость сотрудника. Заметим, что эта величина также зависит от ожидаемой вероятности, с которой сотрудник может реализовать свои способности в конкретном предприятии. Таким образом, $\$D$ представляет собой потенциальную прибыль, которую сотрудник может дать в рассматриваемом предприятии. Через (РС) обозначим прибыль, которую может дать сотрудник предприятию, в рамках определенного времени работы в нем. Ожидаемая реализуемая стоимость состоит из двух элементов: условная стоимость сотрудника и ожидаемое время его работы в заданном предприятии. Математически это можно выразить с помощью уравнения:

$$PC = УС * \dot{I}(T); \quad (1)$$

$$\dot{I}(A) = 1 - \dot{I}(T); \quad (2)$$

$$AAX = УС - PC = PC * (\dot{I}A), \quad (3)$$

где УС и РС – условная и реализованная стоимости;

$\dot{I}(T)$ – вероятность того, что после определенного времени T сотрудник останется работать в данном предприятии;

$\dot{I}(A)$ – показатель текучести кадров;

AAX – альтернативные затраты текучести.

В заданной модели стоимость человеческих ресурсов представлена в виде вероятности, в количественной форме. Здесь необходимо подчеркнуть, что работник с боль-

шим потенциалом не всегда будет полезен и не всегда сможет предложить ему высокую зарплату конкретное предприятие. И менеджер, который старается оптимизировать рабочий состав, будет стремиться формировать рабочую группу таким образом, чтобы в нее вошли кандидаты с большой реализационной стоимостью. Вместе с тем прибыль, которую может дать предприятию работник, учитывается как доля прибыли конкретного работника и представляется в конкретной денежной форме. Ее можно вычислить методом будущих прибылей, в основе которого лежит идея удельных весов.

Например, денежную долю консультанта можно вычислить путем определения его стоимости за один час и временем консультации. Далее прибыль будет вычислена как произведение этих двух величин. Полученную прибыль можно назвать общей прибылью. После вычета из нее зарплаты консультанта, получим чистую прибыль. Метод будущей прибыли предприятия предполагает прогнозирование её с учетом распределения его человеческих и других ресурсов. Сложность определения личной доли сотрудника связана с системой вычисления прибыли предприятия и зависит от характера самой работы конкретного сотрудника. В некоторых случаях для определения доли сотрудника необходимо использовать условные цены, например, обмена продукции и услуги внутри предприятия.

В современных условиях при подготовке политики прибыли предприятия и оценки эффективности управления широко используются представления о стоимости человеческого капитала. Для этого разрабатывают стоимость предприятия, состоящего из людей, и разделяют параметры, влияющие на прибыль предприятия в положительном и отрицательном направлениях. Однако при этом следует обратить внимание на внешние факторы, влияющие на интересы как предпринимателя, так и различных социальных групп:

✓ экономические (темпы инфляции, налоги, платежеспособность предприятия);

✓ рынок (спрос на продукцию, доходы населения, конкуренция внутри отрасли, объем рынка);

✓ конкуренция (что делают конкуренты, что они могут сделать, их цели, стратегии, перспективы, сильные и слабые стороны);

✓ технологические (изменения в производственной технологии, создание новой технологии и новой продукции);

✓ социальные (изменение социальных ожиданий, ценностей, привычек и отношений).

В контексте общей прибыли важное значение имеет прибыль семьи. При этом можно указать на три источника денежных доходов: заработная плата, доходы, поступающие за владение собственностью (дивиденды, проценты, рента), социальные платежи (пенсии, пособие по безработице и др.). Однако нужно отметить, что для разных семей значение этих источников отличается. Структура личных доходов во многих случаях объективно обусловлена устройством государства, его экономической ситуацией, формами собственности и системой обычаев. Например, экономические преобразования, начавшиеся с середины 90-х годов в Азербайджане, не смогли обеспечить повышение жизненного уровня его населения, так как оно оказалось не в состоя-

нии задействовать основные движущие силы рынка.

Преобразования, в основном, привели к перераспределению ранее накопленного национального богатства среди новых собственников. К сожалению, были разрушены механизмы, обеспечивающие нормальное расширенное воспроизводство материальных и трудовых ресурсов, существовавших до преобразований. Произошли качественные изменения в роли заработной платы в формировании доходов населения: она оказалась низкой как в сферах экономики (бюджетных и внебюджетных), так и в материальных и нематериальных сферах.

Для сравнения заметим, что в промышленно развитых странах основная доля прибыли приходится на заработную плату, а не на долю капитала (ренды, процента). В результате успешно проводимой ныне социально-экономической политики в Азербайджане, хотя основная доля прибыли и приходится на предпринимательскую деятельность, однако наблюдается и повышение заработной платы из года в год. Это подтверждают данные таблицы 1.

1. Динамика доходов и расходов населения Азербайджана за 1995–2013 гг.

Показатель	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Доходы населения, млн ман	8063.6	20735.4	22601.1	25607	30524.6	34769.5	37562
Подушный доход, ман	962.2	2378.3	2560.4	2866.1	3371.7	3789.3	4040.3
Расходы населения, млн ман	6508.7	15891.9	17417.6	19251.5	22184	24564	28021.2
Сэкономленные доходы, млн ман	7087.5	18413.7	20489.3	23405	27905.1	31896.8	34451.4
Сэкономленные доходы на душу населения, ман	833.8	2080.4	2286.8	2584.9	3042.1	3431.3	3658.5

Источник: [10].

В экономически развитых странах минимальная заработная плата составляет 40% от средней заработной платы или её большую часть, и тем самым наемные рабочие составляют 80-90% экономически активного населения, заработная плата – 60-80% доходов и более половины ВВП. Таким образом, просматривается доминирующий характер мотивационного потенциала доходов рынка труда.

Государство принимает участие в сфере распределения доходов и тем самым ослабляет социально-экономическое неравенство, однако оно не должно это неравенство лик-

видировать, поскольку оно является не только продуктом рыночной системы, а также необходимым условием её эффективного функционирования.

С другой стороны, предприятие, вооружившись знаниями о производительности труда и формировании затрат, обладает большими возможностями вознаграждения рабочего состава с помощью механизма распределения доходов. Поэтому целесообразно проанализировать номинальные и реальные доходы населения на макроэкономическом уровне (табл. 2).

2. Номинальные и реальные доходы населения

Показатель	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Номинальный доход населения, млн ман	4047.3	8063.6	20735.4	22601.1	25607.0	30524.6	34769.5	37555.5
Номинально сэкономленный доход населения, млн ман	3748.0	7087.5	18413.7	20489.3	23405.0	27905.1	31896.8	34451.4
Среднемесячная зарплата, ман	44.3	123.6	274.4	298.0	331.5	364.2	398.4	425.1
Реально сэкономленный доход населения, млн ман	3681.7	6466.7	15243.1	20186.5	22142.9	25862.0	31549.8	33643.9

Примечание. Доходы и расходы населения с 2009 г. рассчитываются согласно методологии СНС-93.

Из вышеприведенных таблиц можно сделать вывод о том, что каждый год возрастали как реальный сэкономленный доход населения, так и реальная среднемесячная зарплата.

Все это отрицательно сказывается на рабочем составе предприятия. Большинство работников местных предприятий уверены в том, что между зарплатой и производительностью их труда и его качества не существует тесной связи. Они считают, что во многих случаях увеличение зарплаты зависит от качества других факторов – традиции, текущего состояния прибыли, трудового договора, времени года, государственной политики в области трудовых платежей.

Действующая система оплаты труда не направлена на сотрудничество. Создается впечатление, что существуют различные интересы групп внутри предприятия и что они не заинтересованы в сотрудничестве. Большие выплаты менеджерам, компенсации при выходе на пенсию и другие выплаты разделяют работников и приводят к отсутствию стимулов в повышении эффективности работы рядовых сотрудников. При этом необходимо отметить, что распределительный коэффициент по категориям работников для фонда материального поощрения вычисляется по формуле:

$$K_r = \frac{(F_m - F_{m,p}) + F_{m,z}}{F_{z,d}^z} \cdot 100, \quad (4)$$

где, F_m – фонд материального поощрения; $F_{m,p}$ – размер разовой помощи из фонда материального поощрения; $F_{z,d}^z$ – зарплата по должности и фонд зарплаты согласно тарифу.

Зарплата по должности и фонд зарплаты согласно тарифу вычисляется по формуле:

$$F_{z,d}^z = F_{z,t} + F_{z,d}, \quad (5)$$

где $F_{z,t}$, $F_{z,d}$ – зарплата по тарифу и фонд зарплаты ИТС, служащих малого обслуживающего персонала.

Фонд зарплаты согласно тарифу вычисляется по формуле:

$$F_{z,t} = \sum K_t T_t T_q, \quad (6)$$

где $\sum K_t$ – стоимость тарифных коэффициентов; T_t – тарифная ставка рабочего 1-го разряда; T_q – годовой фонд рабочего времени (человеко-час).

Средство фонда материального стимулирования, которое входит в фонд средней зарплаты, определяется по формуле:

$$F_{m,r} = (K_r \cdot F_{z,t}) - F_{m,z} \text{ (для рабочих); } \quad (7)$$

$F_{m,z} = K_r \cdot F_{z,d}$ (для ИТС, служащих, и служащих малого рабочего персонала). (8)

Разовая помощь сотрудникам выделяется из фонда материального стимулирования согласно их категории.

Для рабочих:

$$F_{z,r}/F_z(F_m \cdot K_l), \quad (9)$$

для ИТС и служащих:

$$F_{z,s}/F_z(F_m \cdot K_m), \quad (10)$$

где $F_{z,r}$, $F_{z,s}$ – фонд зарплаты рабочих, ИТС и служащих; F_z – общий фонд зарплаты; K_m – коэффициент для оказания разовой помощи из фонда материального поощрения. Размер годовой премии конкретного работника зависит от его зарплаты и трудового стажа.

Система поощрения за создание новой техники была разработана еще в 1956 году в машиностроении. В те времена соответствующие премии выдавались за экономический эффект от внедрения новой техники в масштабе всего народного хозяйства. Однако этой системе поощрения были присущи определенные недостатки. Несмотря на то, что мероприятия по техническому прогрессу, а также разработки НИИ и конструкторских организаций поощрялись, однако время выдачи премии затягивалось и существовали определенные недостатки в вычислении их размера. Кроме того, были недостатки в формировании фонда создания и применения новой техники. Необходимо отметить, что данный фонд формировался за счет отчислений (0,3%) от себестоимости, а это оказывало неодинаковое влияние на отрасли промышленности с разной структурой

себестоимости и на их функционирование. Также вычисление размера поощрения не способствовало тому, чтобы сотрудники экономили на сырье, а наоборот, подталкивало их к использованию дорогостоящих материалов. Ведь с увеличением себестоимости возрастал и размер отчислений в фонд стимулирования.

Выводы. В системе формирования и применения фонда создания новой техники необходимо осуществить некоторые изменения, которые будут способствовать формированию централизованного фонда поощрения, что даст возможность создавать усовершенствованные машины и механизмы, аппараты, новые сырьевые материалы, а также разрабатывать новые технологические процессы и создавать системы стимулов для работников, которым предстоит все эти новшества реализовывать на практике.

Список использованных источников

1. Батлева А. Кто работает эффективнее государственных предприятий / А. Батлева // Мимо. – 1999. – № 3. – С. 26-38.
2. Гусейнова Ф.А. Новые формы оплаты труда в рыночной экономике: международный опыт / Ф.А. Гусейнова. – Баку: Экономический университет, 2007. – С. 24-25.
3. Гулиев Е.А. Социология труда / Е.А. Гулиев. – Баку, 1998 (на азерб.яз.)
4. О бухгалтерском учете: Закон Азербайджанской Республики от 29 июня 2004 г., № 716-ПQ.
5. Коваль Н.И. Сущность анализа эффективности использования трудовых ресурсов на предприятии / Н.И. Коваль, О.В. Чернобров // V-я Международная научно-практическая интернет-конференция студентов и молодых ученых «Стратегии инновационного развития экономики: проблемы, перспективы, эффективность», 20 декабря 2014. – Харьков: НТУ «ХПИ». – С. 76 – 78.
6. Рекомендации по организации и ведению бухгалтерского учета на предприятиях, финансируемых из бюджета: Приказ Министерства финансов АР от 16 марта 2011 г. № I-45.
7. Орлов Н.А. Экономика трудовых ресурсов / Н.А. Орлов. – М. : Высшая школа, 1990. – С. 23-50.
8. Алескерова Ю.В. Фінансово-економічний словник-довідник по сільському господарству // Ю.В. Алескерова, І.С. Воронєцька та ін. – Вінниця: Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН, 2015. – 126 с.
9. Сидорова Ж. Фонд оплаты труда: формирование и регулирование финансов СССР / Ж. Сидорова [и др.] – 1990. – № 11.
10. Статистический сборник Азербайджана, 2014.
11. Шутов Н. Сбалансировать социальную и стимулирующую функции оплаты труда / Н. Шутов // Социология труда. – 1992. – № 2. – С. 19-25.
12. Яковлев Р. Реформирование заработной платы – процесс длительный / Р. Яковлев // Человек и труд. – 1998. – № 11. – С. 17-23.

Статья получена редакцией 15.06.2016 г.

* * *

Організаційно-економічний механізм формування інноваційних кластерів у насінництві зернових культур

Постановка проблеми. Зернова галузь є стратегічною для України й має велике значення для розвитку внутрішніх і зовнішніх ринкових спроможностей, підвищення її іміджу на міжнародній арені. Забезпечити ефективне функціонування в умовах інтеграції сільського господарства України в світове співтовариство можливо через запровадження інноваційної моделі розвитку в насінній галузі зернових культур. Один із шляхів конструювання такої моделі – формування інноваційних насінневих кластерів, які побудовані на використанні переваг спеціалізації, кооперації та концентрації і є локомотивом генерування інноваційної продукції. Згідно з чинним законодавством інновації – це новостворені (застосовані) та (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [2].

Інновацію як нову виробничу функцію увів у науковий обіг Й. Шумпетер [9], після цього всі автори в публікаціях щодо розвитку кластерної теорії відзначають визначальну роль інноваційної складової при формуванні кластерів. Розробки в цьому напрямі велися ще в ХІХ ст.

Так, у своїй роботі “Ізольована держава у її відношенні до сільського господарства і національної економіки” (1826 р.) І. Тюнен

розглядав математичну просторову модель взаємозамінних систем сільського господарства у вигляді концентричних кіл, розташованих навколо великого міста, які забезпечують мінімум транспортних витрат [8]. Також до теорій, що лягли в основу кластерного розвитку, належить теорія Ф. Кука [10], де наголошується на ролі соціального капіталу при формуванні кластера, на зростанні рівня довіри між учасниками останнього, про яку, до речі, у своїх дослідженнях згадував ще Альфред Маршалл [3].

Головними компонентами кластерного підходу є: інноваційність, розвиток взаємодопомоги, поєднання кооперації з конкуренцією та поширення взаємообміну інформацією, знаннями, «ноу-хау» й патентами [5].

В економічній літературі поняття «кластер» визначається таким чином:

1. Сукупність спеціалізованих у визначеному секторі виробництва та локалізованих географічно суб'єктів господарювання.

2. Індустріальний комплекс, сформований на базі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників і споживачів, пов'язаних технологічними відносинами.

3. Географічно локалізована сукупність інноваційно активних суб'єктів економічної діяльності з мотивованими та стійкими коопераційними відносинами, що утворюють безперервну систему одержання, освоєння у виробництві, промислового випуску й реалізації ринкового продукту в окремому галузевому сегменті [6].

Ще кластери можна охарактеризувати як точки зростання економіки, стимулятори

технічного прогресу, організаційний механізм підвищення регіональної та національної конкурентоспроможності [4].

На думку М. Портера, кластери виростають лише там, де всі необхідні чинники, ресурси і компетенції зосереджуються, досягають певного масштабу, деякого критичного порогу й набувають ключову роль у певній економічній сфері з вирішальною та стійкою конкурентною перевагою над іншими регіонами за рахунок вищої продуктивності, розвитку інновацій і нових видів бізнесу [7].

Для держави загалом діяльність інноваційних кластерів визначає, по-перше, масштаби та темпи розвитку наукомістких галузей економіки; по-друге, місце країни в міжнародному поділі праці; по-третє, можливість рівноправного економічного співробітництва з розвинутими країнами; по-четверте, можливість збільшення припливу зарубіжного капіталу й експорту вітчизняної продукції [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кластеризація економіки цікавила та останнім часом все більше цікавить як вітчизняних, так і зарубіжних учених, зокрема: З.С. Варналія [1], М.Ф. Кропивка [4], М.П. Курила [5], Ф. Кука [10], А. Маршалла [3], М. Портера [7], І. Тюнена [8], Й. Шумпетера [9] та ін. Однак незважаючи на велику кількість наукових публікацій із досліджуваної проблематики, питання створення й функціонування інноваційних насінневих кластерних формувань в умовах сучасної трансформації економіки України потребує детальнішого дослідження.

Мета статті – розкрити організаційно-економічний механізм формування кластерів у насінництві зернових культур з урахуванням їх особливостей та подальшого використання в практичній діяльності.

Виклад основних результатів дослідження. У сучасних умовах розвитку економіки ефективнішим шляхом активізації інноваційного розвитку зернової галузі є створення інноваційного насінневого формування, суть якого полягає в кооперації зусиль споріднених підприємств, фінансо-

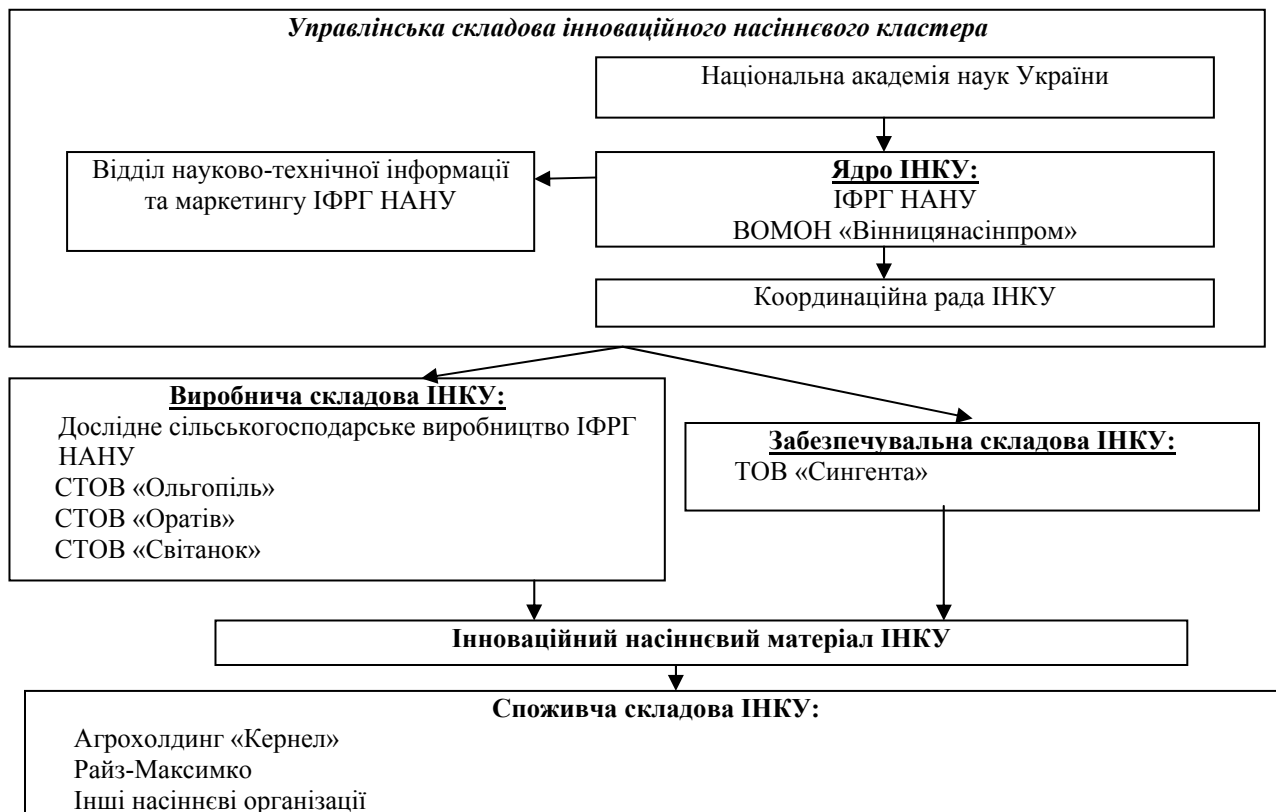
вих, дослідницьких, навчальних, торгових структур і державних установ для спільного виробництва інноваційної насінневої продукції, яка відповідає європейським стандартам. Нерідко центром формування таких кластерів є університети, інститути або групи науково-дослідних структур. У даному випадку центром інноваційного насінневого кластерного формування пропонується Інститут фізіології рослин і генетики НАН України (далі ІФРГ НАНУ), який є провідним науково-дослідним закладом України, в якому виконується широкий спектр важливих фундаментальних та прикладних досліджень з питань розвитку насінництва.

На нинішній час очолюваний академіком В.В. Моргуном ІФРГ НАНУ є флагманом Національної академії наук України із розробки проблем аграрного сектора. Він вийшов на принципово новий рівень запровадження наукових розробок у виробництво з метою одержання в Україні врожаїв зернових у 100 ц/га і більше. Це нова для нашої країни філософія хліба, що дасть змогу вести її на рівень передових країн Європи.

При ІФРГ НАНУ створена мережа базових господарств, яка щорічно розширюється за рахунок нових господарств у різних агрокліматичних зонах України. Діяльність цієї мережі має важливе народногосподарське значення, оскільки її основною метою є вирощування високоякісного насіння та запровадження у сільськогосподарське виробництво країни нових високопродуктивних сортів озимої пшениці, якими славиться Інститут.

Ці передумови створюють можливості для запровадження ефективних євроінтеграційних і світових підходів до адосконалення організаційно-економічної складової інноваційного розвитку зернової галузі з використанням кластерної моделі.

Інноваційний насінневий кластер схематично представлений на рисунку як авторська інтерпретація концептуальних засад щодо формування, функціонування та розвитку суб'єктів насінництва, які об'єдналися на добровільних засадах і заінтересовані в спільній діяльності на основі стратегічного партнерства.

Модель інноваційного насіннєвого кластерного формування на основі ІФРГ НАН України

Джерело: Сформовано автором на основі власних досліджень.

До управлінської складової інноваційного насіннєвого кластера входить також Національна академія наук України. Завдання НАН України полягає не тільки в створенні даного інноваційного насіннєвого кластерного формування, скільки в організації сприятливого для нього ділового, інноваційного й інституціонального середовища. Ключова роль НАН України полягає у створенні можливостей або наданні прямого доступу до фінансування, або опосередковано – через створення політичних структур, планів стратегічних дій та підготовки мотивованих і кваліфікованих державних службовців. Варто пам'ятати, що держава не повинна відбирати учасників потенційних кластерів, визначати пріоритети розвитку. Також, розглядаючи функції держави в процесі ідентифікації та формування інноваційних кластерів, слід зазначити її потрібну роль як регулятора, що визначає правила взаємодії між усіма елементами (тобто держави, бізнесу і науково-освітніх структур); гаранта збереження й розвитку сприятливих умов для інвестицій, інновацій та розвитку горизонтально орієнтованих мережових бізнес-

співтовариств і підприємця, тобто власника підприємств та безпосереднього учасника інноваційного кластера; держава може фінансувати кластери й ініціювати їх. Держава повинна брати участь, бути готовою виконувати рекомендації, підтримувати доступ до даних.

Ядром або інтегратором у даній схемі є ІФРГ НАНУ, який визначає стратегію всіх учасників кластерного формування. Важливе місце у моделі займають безпосередньо аграрні підприємства – ВОМОН «Вінницянасіньпром» – виробник зерна та насіннєвої продукції. Адже у кластері можуть працювати кілька підприємств, які спеціалізуються в одній галузі та які виробляють майже однорідну продукцію, але продукція кожного з них має деяку специфіку. Кожне підприємство в змозі виробляти продукцію свого конкурента, і, аби не знизити заінтересованість у своєму продукті з боку партнерів по інноваційному кластеру, змушене постійно підвищувати конкурентоспроможність своєї насіннєвої продукції.

У чому ж відмінність від звичайних поставальників, що не залучені до кластера? А

у тому, що, побоюючись втратити переваги своєї участі в об'єднанні й будучи заінтересованими в ефективності всього об'єднання, ці елементи кластера змушені підтримувати ефективність один одного заради досягнення спільної мети кластера. Звідси можливість взаємного обміну технологіями, кадрами й навіть фінансова підтримка конкуруючих елементів кластера.

Координаційна рада є органом громадського управління, що об'єднує учасників біля ІНКУ як ядра кластера. Метою ради є забезпечення стратегічного керівництва діяльністю інноваційного насінневого кластера. До основних завдань координаційної ради належить визначення стратегії та ключових напрямів розвитку ІНКУ, стратегічне планування, затвердження коротко-, середньо- і довгострокових планів діяльності.

Багато підприємств (фірм), що виникають нині, формують свою організаційну структуру починають зі створення самостійних відділів маркетингу. В ІФРГ НАНУ також функціонує відділ науково-технічної інформації та маркетингу, який бере участь у вирішенні задач маркетингу насінневої продукції ІФРГ НАНУ й забезпечує умови реалізації маркетингу інформаційної продукції, в тому числі підготовкою аналітичних і рекламних матеріалів. Він займається: збутом насінневої продукції; плануванням збуту; рекламою; ціноутворенням; дослідженням ринку насінневого матеріалу; проведенням моніторингу; постійним зіставленням витрат, цін, платоспроможного попиту, рівня прибутку та рентабельності.

За оцінками, здійснення маркетингових заходів у галузі насінництва підвищує ефективність виробництва й збуту насіння зернових культур на 10–15%.

Виробнича складова інноваційного насінневого кластера представлена Дослідним сільськогосподарським виробництвом ІФРГ НАН України (ДСВ ІФРГ НАН України). ДСВ ІФРГ — єдина база орних земель НАНУ, яка займає 1000 га, науковий центр із багаторічною історією. За значущістю для дослідження проблем землеробства, рослинництва, фізіології, генетики та селекції рослин його прирівнюють до всесвітньо відомої Ротамстедської дослідної станції, що

у Великобританії. Лише після проголошення Україною незалежності на землях ДСВ науковцями Інституту було створено 90 високотоврожайних сортів рослин, 68 з яких занесені до Державного реєстру сортів рослин України. Вперше за всю історію Державного сортовипробування України сорти селекції ІФРГ НАНУ Смуглянка, Золотоколосо й Фаворитка стабільно з року в рік формують рекордні врожаї зерна в 115–124 ц/га в умовах виробництва. Колекцію цінних зразків сортів рослин Інституту включено до Державного реєстру наукових об'єктів, які становлять національне надбання. Щорічно на полях стаціонару проводяться Всеукраїнські науково-практичні конференції «День поля».

До складу виробничого блоку входять також зерновиробники: СТОВ «Ольгопіль», СТОВ «Світанок», ТОВ «Оратів». Запроваджені у виробництво сорти впродовж 27 років дають змогу одержувати мільйони тонн високоякісного зерна, забезпечуючи продовольчу безпеку держави та високі рівні рентабельності зернового виробництва. Сорти озимої пшениці, створені на полях ДСВ, широко використовуються кращими агрокомпаніями країни, які підтримують постійні зв'язки з ІФРГ.

До *забезпечувальної складової інноваційного насінневого кластера* входить Компанія «Сингента» — одна з провідних компаній світу, в якій працює більше 27 000 фахівців у понад 90 країнах світу задля досягнення однієї мети: забезпечення стабільного сільськогосподарського виробництва за допомогою сучасних інноваційних досліджень і технологій. Вона нині є лідируючою компанією на світовому агрохімічному ринку з виробництва гербіцидів, інсектицидів, фунгіцидів, протруйників, ротендантів та органічного добрива. Сингента надає унікальну можливість за допомогою величезного спектра високоякісних засобів захисту рослин та насіння повною мірою розкрити потенційні можливості насінневого матеріалу ІФРГ НАН України.

Споживча складова інноваційного насінневого кластера представлена нині агрохолдингом «Кернел», насінгоспами й іншими насінневими організаціями.

Формування інноваційного кластерного насінневого утворення забезпечить стійкий та збалансований економічний розвиток його учасників завдяки одержанню синергетичного ефекту, який виникає за рахунок: перетікання інновацій між суб'єктами кластерного утворення; нарощування грошового потоку за рахунок складання грошових потоків учасників кластера; спільного використання інфраструктурних об'єктів; зниження трансакційних витрат.

Висновки. Сучасний стан діяльності насінневих підприємств характеризується функціонуванням в умовах високої як політичної, так і економічної нестабільності, слабкої прогнозованості та високого ступеня мінливості зовнішнього середовища, що нега-

тивно впливає на конкурентоспроможність і загальні темпи виробництва й реалізації насінневого матеріалу. Об'єднання насінневих підприємств і організацій у кластерні системи найкращим чином сприятиме зростанню ділової активності підприємницьких структур та подоланню негативних факторів, що гальмують розвиток насінництва зернових культур. Формування інноваційного насінневого кластера на базі Інституту фізіології рослин і генетики НАНУ дасть змогу одержати значно більший ефект від запровадження інновацій за рахунок концентрації й глибшої спеціалізації учасників, зниження рівня виробничих та трансакційних витрат і поліпшення якості виробленої продукції.

Список використаних джерел

1. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: моногр. ; за ред. З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 820 с.
2. Закон України “Про інноваційну діяльність” від 04.07.2002 р. № 40 IV. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
3. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. / А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 3. – 352 с.
4. Кропивко М. Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 3-13.
5. Курило І.В. Правовий аспект формування інноваційних кластерів у сільському господарстві // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2009. – №4. – С. 197-202.
6. Офіційний сайт Спільки економістів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucluster.org/sokolenko/2008/07/innovacijny-klastery-mexanyzm-pidvyshhennyakonkurentospromozhnosti-regionu/>.
7. Портер М. Конкуренция / М. Портер. – М.: ИД “Вильямс”, 2005. – 608 с.
8. Тюнен И.Г. Изолированное государство / И.Г. Тюнен. – Экономическая жизнь, 1926.
9. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер; [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1982. – 456 с.
10. Cooke Ph. Regional Innovation Systems, Clusters, and the Knowledge Economy / Ph. Cooke // Industrial and Corporate Change. – 2001. – № 4. – Vol. 10. – P. 945-974.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2016 р.

*

УДК 338.3:003.13

В.А. ПЕХОВ, здобувач
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Виробництво зерна та формування ефективності сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. Зернове господарство завжди було й залишається базовим у формуванні ефективності сільськогосподарських підприємств України. Сучасний

стан розвитку аграрного підприємництва, з огляду на глобальні чинники та всеохоплюючі проблеми продовольчої, енергетичної безпеки, також значною мірою підтверджує таку залежність. Власне ринок продовольства з кон'юнктурних позицій, а також із при-

© В.А. Пехов, 2016

Формування інноваційного кластерного насінневого утворення забезпечить стійкий та збалансований економічний розвиток його учасників завдяки одержанню синергетичного ефекту, який виникає за рахунок: перетікання інновацій між суб'єктами кластерного утворення; нарощування грошового потоку за рахунок складання грошових потоків учасників кластера; спільного використання інфраструктурних об'єктів; зниження трансакційних витрат.

Висновки. Сучасний стан діяльності насінневих підприємств характеризується функціонуванням в умовах високої як політичної, так і економічної нестабільності, слабкої прогнозованості та високого ступеня мінливості зовнішнього середовища, що нега-

тивно впливає на конкурентоспроможність і загальні темпи виробництва й реалізації насінневого матеріалу. Об'єднання насінневих підприємств і організацій у кластерні системи найкращим чином сприятиме зростанню ділової активності підприємницьких структур та подоланню негативних факторів, що гальмують розвиток насінництва зернових культур. Формування інноваційного насінневого кластера на базі Інституту фізіології рослин і генетики НАНУ дасть змогу одержати значно більший ефект від запровадження інновацій за рахунок концентрації й глибшої спеціалізації учасників, зниження рівня виробничих та трансакційних витрат і поліпшення якості виробленої продукції.

Список використаних джерел

1. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: моногр. ; за ред. З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 820 с.
2. Закон України “Про інноваційну діяльність” від 04.07.2002 р. № 40 IV. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
3. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. / А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 3. – 352 с.
4. Кропивко М. Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 3-13.
5. Курило І.В. Правовий аспект формування інноваційних кластерів у сільському господарстві // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2009. – №4. – С. 197-202.
6. Офіційний сайт Спільки економістів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucluster.org/sokolenko/2008/07/innovacijny-klastery-mexanyzm-pidvyshhennyakonkurentospromozhnosti-regionu/>.
7. Портер М. Конкуренция / М. Портер. – М.: ИД “Вильямс”, 2005. – 608 с.
8. Тюнен И.Г. Изолированное государство / И.Г. Тюнен. – Экономическая жизнь, 1926.
9. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер; [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1982. – 456 с.
10. Cooke Ph. Regional Innovation Systems, Clusters, and the Knowledge Economy / Ph. Cooke // Industrial and Corporate Change. – 2001. – № 4. – Vol. 10. – P. 945-974.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2016 р.

*

УДК 338.3:003.13

В.А. ПЕХОВ, здобувач
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Виробництво зерна та формування ефективності сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. Зернове господарство завжди було й залишається базовим у формуванні ефективності сільськогосподарських підприємств України. Сучасний

стан розвитку аграрного підприємництва, з огляду на глобальні чинники та всеохоплюючі проблеми продовольчої, енергетичної безпеки, також значною мірою підтверджує таку залежність. Власне ринок продовольства з кон'юнктурних позицій, а також із при-

© В.А. Пехов, 2016

чини місця України у світовому механізмі продовольчого забезпечення, спричиняють об'єктивні тенденції базисного представлення виробництва зерна у формуванні ефективності сільськогосподарських підприємств.

Функціонування суб'єктів господарювання, забезпечення їх прибуткової діяльності, а також багатьох аспектів розширеного відтворення, нині досить важко й навіть неможливо уявити без ефективної галузі виробництва зерна. Дана теза не підлягає сумніву ні з теоретичних, ні з практичних позицій, проте сам процес позиціонування зернопродукування в системі господарського обміну потребує систематичного аналітичного оцінювання тенденцій. Отже, ми ведемо мову про необхідність оцінювання тенденцій розвитку, визначення місця й ролі виробництва зерна у формуванні ефективності сільськогосподарських підприємств, у чому полягає постановка проблеми та її актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні аспекти наукового пошуку й аналітичні дослідницькі напрацювання з піднятої проблематики належать багатьом науковцям, зокрема щодо: розвитку аграрного підприємництва та ефективності його функціонування – М.Й. Малік [1, 16, 18], Ю.О. Лупенко [2], О.Г. Шпикуляк [3, 16, 17, 18], Ю.Е. Губені [4], В.Г. Андрійчук [5], Л.В. Забування [6]; розвитку агропродовольчого і зернопродуктового підкомплексу – В.Я. Месель-Веселяк [7], О.В. Шубравська [8], Б.Й. Пасхавер [9], В.А. Колодійчук [10], О.М. Шпичак [11], О.В. Боднар [12], В.В. Липчук [13], В.І. Бойко [14], М.Г. Лобас [15] та ін. Однак питання висвітлення ролі виробництва зерна у формуванні ефективності сільськогосподарських підприємств потребує постійної уваги.

Мета статті – визначення ролі виробництва зерна у формуванні ефективності сільськогосподарських підприємств з аналітичним підтвердженням особливостей: розвитку зернового господарства в Україні за структурою виробників; розподілу сільськогосподарських підприємств за рентабельністю зер-

нових і зернобобових; впливу врожайності зернових на ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств; впливу обсягів реалізації зерна на загальну результативність агробізнесу; залежності між часткою зерна у виручці підприємств (спеціалізація) та ефективністю господарської діяльності.

Виклад основних результатів дослідження. Так склалося, що Україна значною мірою спеціалізується на виробництві зерна. Підтвердженням цього є відповідна аналітика щодо місця і ролі зернової галузі у розвитку аграрного сектору економіки, зокрема: питома вага зернової продукції у відсотках до валової продукції галузі у 2000 році становила 18%, а в 2014-му – 26,9%; зріс експорт зерна, особливо у вартісному вимірі (у 2000 р. – 122,8 млн дол. США, у 2014 р. – 6544, 1 млн дол. США, а в 2012 р. він був на рівні 6999,9 млн дол. США) відповідно з 8,9% частки експорту агропродовольчої продукції (2000 р.) до 39,3% (2014 р.); значно зросли виручка та прибуток від реалізації зерна, маючи левову частку доходів у системі оцінок інших видів господарської діяльності. Загалом економічна складова зернового господарства України і сільськогосподарських підприємств зокрема цілком пристойна, хоча і є певний негатив – значна переорієнтація агробізнесу саме на зернові, нехтуючи іншими культурами, але цьому сприяє кон'юнктура ринку. Також варто зазначити, що виробництво зернових зростає по всіх категоріях господарств, включаючи господарства населення, які у 2014 році виробили близько 14 млн т зерна (21,9% від загального обсягу по Україні). Загальна картина аналітики сучасного стану виробництва зерна у формуванні ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств вказує на виключну значимість цієї галузі. Проте нас цікавить конкретно результативна частина впливу різних показників розвитку зернового господарства.

Виробниками зернових в Україні є сільськогосподарські підприємства і господарства населення (табл. 1), які формують пропозицію на ринку й задовольняють ринковий попит.

1. Розподіл виробництва зернових в Україні за структурою виробників

Виробники (структура)	Виробництво, тис. т							
	2001	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Сільськогосподарські підприємства	31660	28790	29779	44219	36075	49659	49903	46507
у т.ч. фермерські господарства	3222	4083	4703	6735	5046	7522	7693	7650
Господарства населення	8046	9225	9492	12528	10141	13392	13957	13619
Усього	39706	38016	39271	56747	46216	63051	63859	60126
	У структурі виробництва, %							
Сільськогосподарські підприємства	79,7	75,7	75,8	77,9	78,1	78,8	78,1	77,3
у т.ч. фермерські господарства	8,1	10,7	12,0	11,9	10,9	11,9	12,0	12,7
Господарства населення	20,3	24,3	24,2	22,1	21,9	21,2	21,9	22,7
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Аналітичне визначення стану формування ефективності виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами з оцінками його ролі в системі ефектів господарювання здійснено за методичним підходом, який включає метод групування та кореляційно-регресійний аналіз. Це дасть змогу найбільш комплексно оцінити залежності в аспекті: розподілу сільськогосподарських підприємств за рентабельністю зернових і зернобобових культур; визначення впливу врожайності зерна на ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств; впливу обсягів реалізації зерна на загальну результативність агробізнесу; оцінки залежності між часткою зерна у загальній

виручці підприємства (спеціалізація) та загальною ефективністю; виявлення найбільш значимих показників ефективності у вимірі інтенсифікації й екстенсивного розвитку виробництва; побудови кореляційно-регресійної моделі залежності прибутку сільськогосподарської діяльності підприємства від досліджуваних факторів (урожайність, обсяг реалізованого зерна, частка зернових у виручці від реалізації зерна, товарність зернових, рентабельність зерна).

Почнемо з аналізу розподілу сільськогосподарських підприємств України за рентабельністю зернових і зернобобових культур (табл. 2).

2. Розподіл сільськогосподарських підприємств України за рентабельністю зернових та зернобобових культур у 2014 році

Показники	Групи за рентабельністю зерна, %							Усього
	До 0	0,1-15	15,1-30	30,1-45	45,1-60	60,1-80	Більше 80	
Кількість господарств	1529	1810	1316	1002	640	516	632	7445
Середня площа на 1 господарство, га	1034	1114	1168	1411	1535	1269	1281	1208
Виробництво зерна, тис. ц	67482	92860	72098	78177	56163	34548	50640	451967
% до усього	14,9	20,5	16,0	17,3	12,4	7,6	11,2	100,0
Урожайність, ц/га	42,7	46,0	46,9	55,3	57,2	52,8	62,5	50,2
Виробнича собівартість 1 ц зерна, грн	150,1	130,4	123,9	107,0	109,0	101,3	93,9	119,3
Витрати на 1 га, грн	6404	6006	5810	5916	6230	5344	5875	5993
Реалізовано, тис. ц	54281	80401	60886	66627	46974	28443	43074	380687
% до усього	14,3	21,1	16,0	17,5	12,3	7,5	11,3	100,0
Реалізовано на 1 господарство, тис. ц	35,5	44,4	46,3	66,5	73,4	55,1	68,2	51,1
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	207	157	143	137	122	115	97	144
Ціна реалізації, грн за 1 ц	166	169	175	187	187	193	209	181
Одержано прибутку – всього на 1 господарство, тис. грн	-1447	536	1483	3325	4751	4303	7623	1896
Одержано прибутку на 1 га, грн	-1399	481	1269	2357	3095	3391	5950	1569
Рентабельність зернових, %	-19,7	7,7	22,4	36,5	53,0	67,8	115,0	25,7
Частка зернових у виручці від реалізації с.-г. продукції, %	38,9	46,0	46,8	53,7	51,4	49,6	50,6	47,7
Прибуток від реалізації с.-г. продукції на господарство, тис. грн	-2889	2385	4789	9140	12630	11740	19250	5597
Рентабельність с.-г. продукції, %	-9,5	12,3	23,0	33,1	43,0	54,1	85,6	24,1
у т.ч. рослинництва	-10,5	14,6	27,2	40,4	51,1	63,7	103,9	28,4

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Згідно з даними таблиці 2, у розрахунок взято 7445 підприємств – це всі сільськогосподарські підприємства України, які з даної статистичної сукупності займалися виробництва зерна у 2014 році, діапазон розподілу груп за рентабельністю від 0 до 80% рентабельності й вище, таких груп сім. За даним орієнтиром оцінки ефективності видно: мінімальне значення рентабельності – менше 0% (збитковість) мали 20,5% підприємств від загальної кількості взятих до уваги – це доволі значна частина, в якій є невикористані резерви для зміни ситуації; максимальне значення – рентабельність понад 80% (632 підприємства – 8,5% з досліджуваної сукупності); найчисленніша група підприємств представлена в діапазоні рентабельності 0,1 – 15% (1810 підприємств – 24,3%). При цьому ефекти виробництва за різними показниками (табл. 2) кардинально відмінні по групах.

У підприємствах, які загалом навіть не забезпечують покриття понесених витрат у виробництві зерна (*1 група – до 0% рентабельності*): середня площа на підприємство становила 1034 га (по Україні – 1208 га); їхня частка у загальному виробництві зернових 14,9% (67482 тис. ц) – 4 місце серед виділених груп, але врожайність у них була найнижчою; собівартість виробництва зерна – 150,1 грн/ц (найвища), аналогічно найвищими виявилися витрати з розрахунку на 1 га площі зернових, собівартість реалізованої продукції також; при найнижчому обсязі реалізованої продукції з розрахунку на 1 підприємство (35,5 тис. ц) незважаючи на

те, що в загальному обсязі реалізованої продукції місце аналогічне валовому збору; собівартість 1 ц реалізованої продукції була у три рази вища, ніж у підприємств сьомої групи, які мали підсумкову рентабельність понад 80%, відповідно 207 грн/ц, проти 97 грн/ц, при цьому ціна, за якою було реалізовано 1 ц зернових, також значно різниться; відповідно підприємства першої групи виявилися збитковими за усім комплексом оціночних показників (із розрахунку на 1 підприємство та на 1 га), рівень збитковості вирощування зернових – 19,7%, при їх частці у виручці від реалізації сільськогосподарської продукції 38,9%; їхня діяльність загалом і рослинництво зокрема є збитковою; згідно з балансом зерна зафіксовано найнижчий рівень товарності зернового господарства. Тобто, означені ефекти діяльності підприємств «групи збиткових» показують їхню неефективність та значною мірою характер бізнесу, який тяжіє до екстенсивного й монокультури.

У прибуткових підприємствах ситуація дещо інша (див. табл. 2), підкомплекс розвивається ефективно, бо на нього виробники роблять ставку, адже у формуванні ефектів виробництва зерна задіяні не лише економічні чинники, а також соціальні.

Для наочнішої оцінки ефективності виробництва зернових, їх значимості у формуванні результатів аграрної підприємницької діяльності загалом пропонуємо рейтингову оцінку за представленими у попередній таблиці показниками у форматі контурів інтенсифікації та екстенсифікації (табл. 3).

3. Рейтингова оцінка сільськогосподарських підприємств за групами розподілу рівня рентабельності зернових та зернобобових культур у 2014 році

Показник	Групи за рентабельністю зерна, % і місце групи за показниками оцінювання							Контури оцінки за статусом участі у виробництві: «екстенсивний» чи «інтенсивний» – критерій оцінювання
	До 0	0,1–15	15,1–30	30,1–45	45,1–60	60,1–80	Більше 80	
Середня площа на 1 підприємство, га	7	6	5	2	1	4	3	«екстенсивний» – від більшого до меншого
Виробництво зерна, тис. ц	4	1	3	2	5	7	6	«екстенсивний» – від більшого до меншого
Урожайність, ц/га	7	6	5	3	2	4	1	«інтенсивний» – від більшого до меншого
Виробнича собівартість 1 ц зерна, грн	1	2	3	5	4	6	7	«інтенсивний» – від більшого до меншого

Витрати на 1 га, грн	1	3	4	6	2	7	5	«інтенсивний» – від більшого до меншого
Реалізовано, тис. ц	4	1	3	2	5	7	6	«екстенсивний» – від більшого до меншого
Реалізовано на 1 підприємство, тис. ц	7	6	5	3	1	4	2	«екстенсивний» – від більшого до меншого
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	1	2	3	5	4	6	7	«інтенсивний» – від більшого до меншого
Ціна реалізації, грн за 1 ц	6	5	4	3	3	2	1	«екстенсивний» – від більшого до меншого
Одержано прибутку – всього на 1 підприємство, тис. грн	7	6	5	4	3	2	1	«інтенсивний» – від більшого до меншого
Одержано прибутку на 1 га, грн	7	6	5	4	3	2	1	«інтенсивний» – від більшого до меншого
Рентабельність зернових, %	7	6	5	4	3	2	1	«інтенсивний» – від більшого до меншого
Товарність, %	6	2	1	3	4	5	5	«інтенсивний» – від більшого до меншого

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Примітка. До інтенсивних відносимо якісні показники, а до екстенсивних – кількісні.

Оцінюючи ефективність виробництва з позиції впливу на рівень рентабельності, виділено фактори екстенсивного й інтенсивного характеру, проранжувавши таким чином групи підприємств за місцем у рейтингу усієї сукупності. З оцінок, наведених у таблиці 3, видно, що сільськогосподарські підприємства з вищим рівнем рентабельності мають високий рівень інтенсифікації виробництва й загалом підприємницької діяльності у виробництві зерна і відповідно гірші підприємства – навпаки, реалізують бізнес в аспектах екстенсивного виміру. Можна зро-

бити висновок про те, що тут прямий зв'язок – інтенсивніші підприємства формують значно вищий ефект рентабельності, ніж, наприклад, ті, які все ще наслідують відомий принцип неринкової, неконкурентної економіки: «більша площа – більший прибуток».

Наступним, не менш важливим, чинником вираження ефективності виробництва зерна є його врожайність, тому проаналізуємо вплив урожайності зерна на ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств (табл. 4).

4. Вплив урожайності зерна на ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств України, 2014 р.

Показник	Групи за врожайністю зерна, ц/га							Усього
	До 20	20,1-30	30,1-40	40,1-50	50,1-60	60,1-80	Більше 80	
Кількість підприємств	837	1611	1681	1311	894	890	429	7653
Середня площа на 1 підприємство, га	501	782	1147	1120	1383	1784	2622	1179
Виробництво зерна, тис. ц	6568	32351	68289	65916	67824	109012	102966	452926
% до усього	1,5	7,1	15,1	14,6	15,0	24,1	22,7	100,0
Урожайність, ц/га	15,6	25,7	35,4	44,9	54,8	68,7	91,5	50,2
Виробнича собівартість 1 ц зерна, грн	164,8	139,8	135,2	119,2	122,0	113,8	103,7	119,3
Витрати на 1 га, грн	2579	3590	4787	5349	6688	7813	9491	5988
Реалізовано, тис. ц	5563	27655	56449	54566	57203	89373	89876	380687
Реалізовано на 1 підприємство, тис. ц	6,6	17,2	33,6	41,6	64,0	100,4	209,5	49,7
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	174	154	151	140	144	143	140	144
Ціна реалізації, грн за 1 ц	168	172	175	176	182	180	193	181
Одержано прибутку – всього на 1 підприємство, тис. грн	-36	306	822	1520	2407	3773	11120	1845
Одержано прибутку на 1 га, грн	-71	392	717	1357	1740	2115	4241	1564
Рентабельність зернових, %	-3,1	11,6	16,2	26,2	26,1	26,4	38,0	25,7

Частка зернових у виручці від реалізації с.-г. продукції, %	28,4	39,7	42,0	40,8	47,0	45,0	64,5	46,9
Прибуток від реалізації с.-г. продукції на підприємство, тис. грн	244	1459	3054	4874	7031	11226	26625	5459
Рентабельність с.-г. продукції, %	8,4	17,6	18,4	22,9	25,1	25,6	33,1	24,0
у т.ч. рослинництва	10,6	21,1	23,1	28,5	28,7	29,4	37,7	28,4

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Дані таблиці 4 доводять про прямий вплив урожайності зерна на ефективність його виробництва. Підприємства з урожайністю до 20 ц/га є збитковими по виробництву зернових, але цей збиток мінімальний (-3,1%), при цьому в загальному вимірі ефективності агропідприємницької діяльності вони прибуткові. Тому можна зробити проміжний висновок про те, що не завжди збитковість виробництва зернових модерує збитковість усього аграрного бізнесу – збитки покриваються з інших джерел. Можна навіть сказати, що для підприємств першої групи, із середньою площею землі 501 га на підприємство, виробництво зернових не є підприємницьким пріоритетом і вони розвивають інші види діяльності. Починаючи з рівня врожайності 20,1 ц/га, виробництво зернових та сільськогосподарської продукції, а також рослинництва є абсолютно прибутковим. Прибутковість (рентабельність) сягає від 10 до 40%, а при врожайності від 40 до 80 ц/га – близько 26% по підприємствах трьох виділених груп (див. табл. 4). Така однаковість зумовлена тим, що факт уро-

жайного року не завжди логічно приводить до високого прибутку. Також зазначимо, що у 429 підприємствах середній рівень урожайності зернових становив 91,5 ц/га, а це на рівні найкращих світових стандартів, хоча рівень прибутковості бажає бути кращим.

У даному контексті оцінок висновок такий – при підвищенні врожайності знижується собівартість одиниці продукції й відповідно зростає як часткова (виробництво зерна), так і загальна (діяльність підприємств у сільськогосподарській галузі) прибутковість, ефективність і т.п. Відповідно також з огляду на виключну актуальність зернового господарства в діяльності простежується загальна пряма залежність рівня прибутковості, ефективності від зростання врожайності зернових – збільшуються обсяги прибутку, рівень рентабельності рослинництва та сільськогосподарської діяльності загалом.

Висновок ніби загальновідомий, але є певні нюанси, які динамічно змінюються по групах підприємств, що показує рейтингова оцінка (табл. 5).

5. Рейтингова оцінка ефективності сільськогосподарських підприємств у виробництві зернових за групами розподілу рівня врожайності у 2014 р.

Показник	Групи за врожайністю зерна, ц/га і місце групи за показниками оцінювання						
	До 20	20,1-30	30,1-40	40,1-50	50,1-60	60,1-80	Більше 80
Середня площа на 1 підприємство, га	7	6	4	5	3	2	1
Виробництво зерна, тис. ц	7	6	3	5	4	1	2
Урожайність, ц/га	7	6	5	4	3	2	1
Виробнича собівартість 1 ц зерна, грн	7	6	5	3	4	2	1
Витрати на 1 га, грн	7	6	5	4	3	2	1
Реалізовано, тис. ц	7	6	4	5	3	2	1
Реалізовано на 1 підприємство, тис. ц	7	6	5	4	3	2	1
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	1	2	3	6	4	5	6
Ціна реалізації, грн за 1 ц	7	6	5	4	2	3	1
Одержано прибутку – всього на 1 підприємство, тис. грн	7	6	5	4	3	2	1
Одержано прибутку на 1 га, грн	7	6	5	4	3	2	1
Рентабельність зернових, %	7	6	5	3	4	2	1

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

У питанні оцінки врожайності й визначення рейтингу груп сільськогосподарських підприємств у ракурсі їхнього розміру (табл. 4 і 5), показників ефективності, все зрозуміло – принцип «чим більша врожайність, тим вищий загальний ефект господарювання» прямо підтверджується, і навпаки, «чим менша врожайність, тим нижча ефективність зернового господарства». Ефект урожайності є ще одним аргументом на користь висновку про існування прямої залежності загальної ефективності розвитку сільськогосподарських підприємств, що зумовлено,

зокрема, статусом цієї галузі в системі бізнесових координат. Ефективність виробничої діяльності напрямку підпорядкована результатам від виробництва зерна й аспект урожайності тут на першому місці, адже попит на зерно завжди високий, тому підприємства роблять ставку на цю галузь.

Залежно від обсягів реалізації зернових, тобто їх впливу на загальну ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств, висновок такий: обсяги виробництва впливають на рентабельність, прибуток з 1 га, загальний прибуток підприємства (табл. 6).

6. Вплив обсягів реалізації зерна на ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств України у 2014 р.

Показник	Групи за обсягом реалізації зерна, тис. ц									Усього
	До 0,5	0,51-5	5,1-10	10,1-25	25,1-50	50,1-100	100,1-250	250,1-500	Більше 500	
Кількість підприємств	207	1247	925	1839	1482	1053	482	137	73	7445
Середня площа на 1 підприємство, га	99	205	372	664	1105	1738	3102	6109	18587	1208
Виробництво зерна, тис. ц	648	7756	10902	43641	67871	88367	82223	51945	98614	451967
% до усього	0,1	1,7	2,4	9,7	15,0	19,6	18,2	11,5	21,8	100,0
Урожайність, ц/га	31,6	30,3	31,7	35,7	41,4	48,3	54,9	62,0	72,6	50,2
Виробнича собівартість 1 ц зерна, грн	126,9	127,5	127,6	126,4	122,2	120,2	122,0	118,8	109,8	119,3
Витрати на 1 га, грн	4019	3870	4048	4521	5062	5803	6707	7375	7978	5993
Реалізовано, тис. ц	46	3130	6778	30966	52641	73181	71815	48291	93840	380687
% до усього	0,0	0,8	1,8	8,1	13,8	19,2	18,9	12,7	24,7	100,0
Реалізовано на 1 підприємство, тис. ц	0,2	2,5	7,3	16,8	35,5	69,5	149,0	352,5	1285,5	51,1
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	234	153	147	144	139	139	138	148	154	144
Ціна реалізації, грн за 1 ц	174	165	165	170	173	174	176	191	197	181
Одержано прибутку – всього на 1 підприємство, тис. грн	-13	31	132	442	1198	2400	5702	15231	54939	1896
Одержано прибутку на 1 га, грн	-135	151	354	666	1084	1381	1838	2493	2956	1569
Рентабельність зернових, %	-25,5	8,1	12,2	18,3	24,3	24,8	27,7	29,2	27,8	25,7
Частка зернових у виручці від реалізації с.-г. продукції, %	0,8	13,0	24,1	35,9	40,4	44,8	50,4	56,4	65,8	47,7
Прибуток від реалізації с.-г. продукції на підприємство, тис. грн	256	445	988	1865	4244	7316	16023	39246	131854	5597
Рентабельність с.-г. продукції, %	22,2	19,7	21,0	21,9	26,9	25,3	23,9	22,4	24,4	24,1
у т.ч. рослинництва	27,7	27,7	25,8	26,4	32,1	27,3	29,0	28,2	27,7	28,4

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Проте по кожній із груп підприємств за обсягами реалізації зерна є свої особливості, пов'язані з діяльністю ринку. Фактично збільшення розміру підприємства активізує його діяльність у сегменті реалізації зернопродукції–сировини, бо з'являються експортні можливості великих партій зерна, а зов-

нішній ринок дохідніший. Тим самим підвищуються вартісні показники ефективності, продуктивності, інвестиційного добробуту підприємств (див. табл. 6).

Щодо впливу спеціалізації на ефективність зернової галузі, то тут також свої особливості формування ефектів (табл. 7).

**7. Вплив спеціалізації (частки зерна у загальній виручці підприємства)
на ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств України у 2014 р.**

Показник	Групи за часткою зерна у виручці від реалізації с.-г. продукції, %							Усього
	До 10	10,1-20	20,1-40	40,1-60	60,1-80	80,1-95	Більше 95	
Кількість підприємств	440	550	1789	2423	1448	401	394	7445
Частка зерна у виручці від реалізації с.-г. продукції, %	3,8	16,0	31,0	49,6	68,4	84,8	97,7	47,7
Середня площа на 1 підприємство, га	502	609	1026	1312	1603	1798	975	1208
Виробництво зерна, тис. ц	9776	14673	83019	149383	125132	44643	25342	451967
% до усього	2,2	3,2	18,4	33,1	27,7	9,9	5,6	100,0
Урожайність, ц/га	44,22	43,80	45,24	47,00	53,90	61,92	65,94	50,24
Виробнича собівартість 1 ц зерна, грн	129,4	125,8	122,8	121,3	116,0	115,8	110,4	119,3
Витрати на 1 га, грн	5723	5508	5555	5702	6253	7171	7278	5993
Реалізовано, тис. ц	2665	7868	61497	128210	115142	41254	24051	380687
% до усього	0,7	2,1	16,2	33,7	30,2	10,8	6,3	100,0
Реалізовано на 1 підприємство, тис. ц	6,1	14,3	34,4	52,9	79,5	102,9	61,0	51,1
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	147	143	144	143	145	155	130	144
Ціна реалізації, грн за 1 ц	163	169	172	174	180	210	206	181
Одержано прибутку – всього на 1 підприємство, тис. грн	97	361	952	1647	2821	5653	4651	1896
Одержано прибутку на 1 га, грн	193	593	928	1255	1760	3144	4768	1569
Рентабельність зернових, %	10,9	17,6	19,2	21,8	24,5	35,4	58,7	25,7
Прибуток від реалізації с.-г. продукції на підприємство, тис. грн	2556	2856	4276	5326	6914	11790	9333	5597
Рентабельність с.-г. продукції, %	27,8	17,2	21,0	23,4	22,8	30,4	57,5	24,1
у т.ч. рослинництва	30,0	30,7	26,3	27,2	25,5	33,6	57,8	28,4

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Розрахунки вказують на те, що зі зростанням частки зерна у виручці від реалізації сільськогосподарської продукції підвищується рентабельність зернових, галузі рослинництва та сільськогосподарської продукції, тобто ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств цілком залежить від результатів розвитку зернового господарства.

Вищенаведені дані таблиць (групування) доводять про наявність залежності ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств України від, зокрема, врожайності, обсягів реалізації, спеціалізації зернових. Кількісні характеристики цієї залежності можна одержати завдяки методу множинного регресійного аналізу, який уможливує встановити факт наявності зв'язку між факторами, обчислити щільність зв'язку й виявити вплив факторів на результат. Вираженням зазначених зв'язків є кореляційно-регресійна модель.

Нами проведено дослідження залежності обсягу прибутку сільського підприємства (Y) від факторів (X): X_1 – урожайність зерна,

ц/га; X_2 – обсяг реалізованого зерна, ц; X_3 – частка зернових у виручці від реалізації сільськогосподарської продукції, %, X_4 – товарність зернових, %; X_5 – рентабельність зерна, %.

Параметри рівняння та їх оцінки розраховувались методами статистичного аналізу, а саме „Регресия”, „Описательная статистика”, „Корреляция” в середовищі Microsoft Excel. У розрахунках вірогідних границь використовуються значення таблиць розподілу Фішера і Ст'юдента з вірогідною ймовірністю $P = 0,95$. Розрахована модель даної вибірки наведена у додатку на с. 118. За критерієм Фішера рівняння залежності прибутку підприємства від перелічених факторів є статистично значимим: розрахункове значення коефіцієнта Фішера $F = 1636,512$ перевищує табличне значення коефіцієнта з ймовірністю 0,95 $F_{\text{табл.}} = 2,41$. Коефіцієнти регресії схильні до коливань, їх необхідно перевіряти на істотність при лінійному зв'язку за допомогою t-критерію Ст'юдента. Табличне значення коефіцієнта Ст'юдента з ймовірністю $P = 0,95$ $T_{\text{табл.}} = 1,96$. Значення

t-характеристик усіх факторів перевищує критичне значення t-критерію Ст'юдента. Це означає, що статистично значимими є коефіцієнти рівняння при змінних X_1 , X_2 , X_3 , X_4 ,

та X_5 , а також з імовірністю 0,95 підтверджує істотність впливу цих факторів. Отже, можна приступати до економічної інтерпретації результатів дослідження.

Кореляційно-регресійна модель залежності прибутку сільськогосподарської діяльності підприємства від досліджуваних факторів

ВИВІД ПІДСУМКІВ

Регресивна статистика	
Множинний R	0,726021
R-квадрат	0,527106
Нормований R-квадрат	0,526784
Стандартна помилка	13050,69
Спостереження	7347

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	Значимість	
					<i>F</i>	
Регресія	5	1,39E+12	2,79E+11	1636,512		0
Залишок	7341	1,25E+12	1,7E+08			
Усього	7346	2,64E+12				

	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-значення	Нижні 95%	Верхні 95%
Y	-5834,21	543,7562	-10,7295	1,17E-26	-6900,13	-4768,29
X ₁	48,36867	7,666514	6,309082	2,97E-10	33,34009	63,39725
X ₂	54,79747	0,669832	81,80773	0	53,4844	56,11053
X ₃	17,43828	6,68792	2,607429	0,009141	4,328024	30,54853
X ₄	32,05621	6,657828	4,814815	1,5E-06	19,00495	45,10747
X ₅	67,49744	3,631056	18,58893	2,08E-75	60,37952	74,61535

	Y	X1	X2	X3	X4	X5
Середнє	3778,256	42,24372	53,27806	48,10443	62,96026	26,55753
Стандартна помилка	221,3343	0,246107	2,731988	0,286736	0,285575	0,51036
Медіана	1101,1	38,60089	20,185	47,61322	66,17166	18,9
Мода	0	20	1,5	100	100	0
Стандартне відхилення	18971,59	21,09498	234,1714	24,57744	24,47796	43,7453
Дисперсія вибірки	3,6E+08	444,9983	54836,24	604,0506	599,1704	1913,651
Експес	449,6019	17,50364	862,5614	-0,49737	-0,36165	60,51503
Асиметричність	11,96316	1,894586	25,94293	0,187046	-0,52002	3,719544
Інтервал	1082231	431,2364	9254,729	99,99977	195,9923	1226,7
Мінімум	-412788	1,4	0,002	0,00023	0,007716	-98,7
Максимум	669442,6	432,6364	9254,731	100	100	378
Сума	27758849	310364,6	391433,9	353423,2	462569	195118,2
Рахунок	7347	7347	7347	7347	7347	7347

	Y	X1	X2	X3	X4	X5
Y	1					
X1	0,2396739	1				
X2	0,7018704	0,2096446	1			
X3	0,139456	0,0909227	0,1215658	1		
X4	0,1049846	0,0023404	0,0874518	0,3476512	1	
X5	0,2055552	0,2694811	0,050452	0,0987632	-0,0225269	1

Результати кореляційно-регресійного аналізу показують, що ступінь тісноти зв'язку між досліджуваними ознаками є сильним (за таблицею Чеддока), оскільки коефіцієнт множинної кореляції становить 0,726. Одиницею виміру одночасного впливу, зумовленого варіацією усіх досліджуваних факторів, є коефіцієнт множинної детер-

мінації. В нашому випадку $R^2 = 0,527$. Це означає, що варіація прибутку підприємства на 52,7% залежить від варіації включених у дослідження факторів.

Кореляційно-регресійна модель залежності прибутку підприємства від перелічених факторів має вигляд:

$$Y = -5834,21 + 48,369 X_1 + 54,797 X_2 + 17,438 X_3 + 32,056 X_4 + 67,497 X_5$$

Усі розрахункові коефіцієнти рівняння додатні, отже, зі збільшенням урожайності зерна, обсягів його реалізації, спеціалізації, товарності й рентабельності прибуток підприємства підвищується.

Значення коефіцієнтів рівняння регресії показує збільшення змінної Y при змінні X_i на одиницю відносно середньої.

Параметри одержаного кореляційно-регресійного рівняння показують:

підвищення врожайності зерна на 1 ц/га збільшує прибуток сільськогосподарської діяльності підприємства на 48,4 тис. грн;

збільшення обсягів реалізації зерна та 1 тис. ц збільшує прибуток підприємства на 54,8 тис. грн;

підвищення частки зернових у виручці на 1% збільшує прибуток підприємства на 17,4 тис. грн;

зростання товарності зерна на 1% збільшує прибуток підприємства на 32,1 тис. грн;

підвищення рентабельності зерна на 1 % збільшує прибуток підприємства на 67,5 тис. грн відносно середніх значень у вибірці.

Висновки. Загалом у результаті проведених досліджень проблематики розвитку виробництва зерна та визначення його рольових характеристик значимості у формуванні ефективності сільськогосподарських підприємств України встановлено наявність різноаспектних залежностей загальної резуль-

тативності їх діяльності, зокрема: виробництво зерна, тобто вирощування зернових і зернобобових культур, в Україні здійснюють сільськогосподарські підприємства й господарства населення; структура виробництва на рівні 75-80% за сільськогосподарськими підприємствами і 20-25% за господарствами населення; оцінюючи аспекти розподілу сільськогосподарських підприємств за рентабельністю зернових, слід вказати, що її рівень як підсумковий показник ефективності по продукту комплексно впливає на загальну ефективність суб'єктів агробізнесу, адже за збитковості виробництва зерна формується збитковість сільського господарства; від урожайності зернових загальна ефективність господарювання залежить меншою мірою, ніж прибутковість виробництва зерна, оскільки при його збитковості сільськогосподарські підприємства залишаються прибутковими; обсяги реалізації зерна впливають на ефективність агрогосподарювання по-різному, залежно від того, яку питому вагу зерно займає у структурі продукції підприємств; частка зерна у загальній виручці підприємств унормовує ефективність сільськогосподарського підприємства, але незалежно від того, на якому вона рівні (спеціалізація), вартісні параметри оцінки ринком даного продукту дають змогу забезпечувати «додатні» ефекти.

Список використаних джерел

1. Малік М.Й. Перспективи розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях України / М. Й. Малік, Л.В. Забураєва // Економіка АПК. – 2015. – №8. – С. 5–14.
2. Лупенко Ю.О. Формування перспективної моделі сільського господарства України / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2012. – №11. – С. 10-14.
3. Шпикуляк О.Г. Інституціональні особливості розвитку підприємництва та соціального капіталу в аграрній сфері / О. Г. Шпикуляк // Агросвіт. – 2008. – №11. – С. 4–10.
4. Губені Ю.Е. Підприємництво [Текст] : навч. посіб. для студ. екон. спец. ОКР "Бакалавр" та "Магістр" у ВНЗ аграр. профілю III-IV рівнів акредитації / Юрій Губені. – Л. : Українські технології, 2012. – 568 с.
5. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. 2-ге вид., доп. і перероб. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.

6. *Забуранна Л.В.* Економічна ефективність виробництва зерна та шляхи її підвищення в сільськогосподарських підприємствах / Л.В. Забуранна // Економіка АПК. – 2014. – № 3. – С. 55.
7. *Месель-Веселяк В.Я.* Організаційно-економічні умови розвитку аграрного виробництва в Україні / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – № 9. – С. 5.
8. *Шубравська О.В.* Розвиток агропродовольчого виробництва України / О.В. Шубравська // Економіка АПК. – 2016. – № 4. – С. 5–12.
9. *Пасхавер Б.Й.* Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку : наук. вид. / Б. Й. Пасхавер, О. В. Шубравська, Л. В. Молдаван, Д. Ф. Крисанов, С. Л. Ганначенко, Л. І. Дідківська; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – К., 2009. – 432 с.
10. *Колодійчук В.А.* Ефективність логістики зерна та продуктів його переробки : моногр. / В.А. Колодійчук. – Л. : Український бестселер, 2015. – 574 с.
11. *Шпичак О.М.* Давайте працювати на ринку зерна без шарахань в різні боки / О.М. Шпичак // Зерно і хліб. – 2005. – № 4. – С. 3–5.
12. *Боднар О.В.* Економічна ефективність виробництва зерна / О.В. Боднар // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. – 2009. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/VSnau/FiK/2009_2/47Bodnar.pdf.
13. *Липчук В.В.* Організаційно-економічні проблеми розвитку насінництва зернових культур / В.В. Липчук, Д.В. Малаховський // Економіка АПК. – 2015. – № 12. – С. 28–35.
14. *Бойко В.І.* Зерно і ринок : моногр. / В.І. Бойко – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 312 с.
15. *Лобас М.Г.* Розвиток зернового господарства України: [моногр.] / М.Г. Лобас. – К.: Аграрний інститут НВАТ «Агроінком», 1997. – 450 с.
16. *Малік М.Й.* Підприємництво у розвитку аграрного ринку / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2007. – №11. – С. 138–149.
17. *Шпикуляк О.Г.* До проблеми моніторингу витрат-ефективності виробництва в сільськогосподарських підприємствах / О.Г. Шпикуляк // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. Серія: Фінанси і кредит. – 2007. – Вип. 2 (23). – С. 235–241.
18. *Малік М.Й.* Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 132–139.

Стаття надійшла до редакції 29.06.2016 р.

* * *

Новини АПК

Час допомогти малим фермерам

Держава повинна підтримувати малих і середніх фермерів. Таку думку висловив Міністр аграрної політики та продовольства України Тарас Кутовий.

«Ми хочемо перейти до прямої державної підтримки малих і середніх фермерів. Таких, які обробляють до 500 га землі і не мають доступу до банківських кредитів. Фактично це ті, хто створює нову форму господарювання на селі», – сказав Міністр. Хоча з іншого боку, як вважає Тарас Кутовий, підтримка повинна надаватися у першу чергу об'єднанням фермерів. «Наш підхід – пряма підтримка не окремим підприємцям, а об'єднанням фермерів. Наприклад, кооперативи, групи, які об'єдналися навколо якихось активів: спільної сушарки або елеватора. Розподіл підтримки має йти через фермерські асоціації. Через людей, які один одного знають. Жодних комісій при облдержадміністраціях, як було раніше», – підкреслив очільник відомства. Також Міністр наголосив, що раніше, здебільшого через корупційну складову, здійснювалася підтримка тільки великих гравців. «На державній підтримці свого часу виросло багато великих приватних сільськогосподарських компаній, які мали значно більше інституційних можливостей, ніж невеликі компанії», – зазначив Міністр. Однак, за його словами, у малих гравців є свої переваги. Вони можуть виробляти продукцію з високою доданою вартістю, наприклад органічні продукти. Великим гравцям таким видом діяльності займатися не вигідно, адже вони орієнтовані на виробництво у великих обсягах, сказав Тарас Кутовий.

Прес-служба Мінагрополітики України